

TARTU ÜLIKOOL
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Üldajaloo õppetool

Mark Gortfelder

Esimese iseseisvusaja Eesti poliitilise eliidi sündimuskäitumine

Magistritöö

Juhendajad: dotsent Jaak Valge
juhtivteadur Allan Puur

Tartu 2016

Sisukord

SISSEJUHATUS.....	5
I ANDMESTIK JA METOODIKA.....	9
1.1 Pereregister.....	9
1.2 Poliitiliselt aktiivsete inimeste andmestik.....	11
1.3 Andmete töötlemine.....	15
II DEMOGRAAFILISE ÜLEMINEKU TEOORIA JA KULG.....	17
2.1 Demograafilise ülemineku kontseptsiooni kujunemine.....	17
2.2 Suremuse langus.....	18
2.3 Suremuse languse põhjused.....	22
2.4 Sünnimus ja selle langus.....	24
2.5 Sünnimuse languse põhjused.....	28
2.6 Psühholoogia- ja sotsioloogiateaduste teooriate rakendamine sünnimuse languse seletamisel...	30
III TULEMUSED.....	34
3.1 Eeldused.....	34
3.2 Kirjeldav statistika.....	39
3.3 Standardiseeritud keskmised.....	41
3.4 Tulemuste analüüs ja arutelu.....	47
KOKKUVÕTE.....	53
SUMMARY.....	56
KASUTATUD ALLIKAD, KIRJANDUS JA ANDMEKOGUD.....	61
LISAD.....	68
Lisa 1: Pereregistri andmete ja rahvastikustatistika võrdlus.....	68
Lisa 2: Üldkogumi, parlamendiliikmete ja edutult kandideerijate laste arvu jaotus.....	70
Lisa 3: Demograafilise ülemineku algus Euroopa riikides.....	72
Lisa 4: Mitteabiellunute osakaal.....	73
Lisa 4: Lastetute osakaal.....	74

Tabelite register

Tabel 1. Parlamendiliikmete jaotus erakondade alusel.....	13
Tabel 2. Parlamendiliikmete jaotus maailmavaadete alusel.....	14
Tabel 3. Kõigi kandideerinute jaotus erakondade alusel.....	14
Tabel 4. Kõigi kandideerinute jaotus maailmavaadete alusel.....	14
Tabel 5. Maailma rahvaarvu muutus 0-2010.....	17
Tabel 6. Üldkogumi, parlamendiliikmete, edutult kandideerijate ja kõigi poliitiliselt aktiivsete keskmised.....	39
Tabel 7. Üldkogumi, parlamendiliikmete, edutult kandideerijate ja kõigi poliitiliselt aktiivsete vanuseline jaotus.....	40
Tabel 8. Kuue erakonna vanuseline jaotus.....	41
Tabel 9. Standardiseerimise näide ESTP alusel.....	42
Tabel 10. Parlamendiliikmete ja poliitiliselt aktiivsete standardiseerimine.....	43
Tabel 11. Parlamendiliikmete standardiseerimine maailmavaate alusel.....	44
Tabel 12. Edutult kandideerijate standardiseerimine maailmavaate alusel.....	45
Tabel 13. Kõigi poliitiliselt aktiivsete standardiseerimine maailmavaate alusel.....	45
Tabel 14. Poliitiliselt aktiivsete standardiseerimine erakondlikul alusel.....	46
Tabel 15. Rahvusvähemuste nimekirjade standardiseerimine.....	47
Tabel 16. Üldkogumi jaotus laste arvu alusel.....	70
Tabel 17. Parlamendiliikmete jaotus laste arvu alusel.....	71
Tabel 18. Edutult kandideerijate laste arvu jaotus.....	71
Tabel 19. Sündimuse üldkordaja 10% languseni jõudmine.....	72
Tabel 20. Mitteabiellunute osakaal üldkogumi, parlamendiliikmete ja edutult kandideerijate lõikes.....	73
Tabel 21. Mitteabiellunute osakaal maailmavaate alusel.....	73
Tabel 22. Mitteabiellunute osakaal erakondade lõikes.....	74
Tabel 23. Lastetute osakaal üldkogumi, parlamendiliikmete ja edutult kandideerinute lõikes.....	75
Tabel 24. Lastetute osakaal maailmavaate alusel.....	75
Tabel 25. Lastetute osakaal erakondade lõikes.....	75

Graafikute register

Graafik 1. Pereregistri rahvastiku kaetusmäär rahvastikustatistika suhtes, 1923-1940.....	68
Graafik 2. Pereregistri rahvastiku kaetusmäär maakonniti võrreldes 1934.aasta rahvaloendusega...	68
Graafik 3. Pereregistri sündide arvu võrdlus rahvastikustatistikaga, 1920-1948.....	69
Graafik 4. Pereregistri surmade arvu võrdlus rahvastikustatistikaga, 1927-1948.....	69
Graafik 5. Pereregistri abielude arvu võrdlus rahvastikustatistikaga, 1920-1948.....	70
Graafik 6. Vallaliste osakaal, mehed ja naised, sünnipõlvkonnad 1860-1909.....	73
Graafik 7. Lastetute osakaal, naised ja mehed, sünnipõlvkonnad 1860-1909.....	74

SISSEJUHATUS

Demograafia paistab teiste sotsiaalteaduste hulgast silma teooriate vähesuse ning kvantitatiivsete andmete rikkuse poolest.¹ Tänapäeva demograafiateaduses on kasutuses ainult üks – demograafilise ülemineku – teooria ning konkureerivad käsitlused on kaotanud oma positsiooni. Kõige lihtsamal kujul sätestab ülemineku teooria, et kõik ühiskonnad liiguvad traditsionaalse (või eelmodernse) rahvastikukäitumise juurest, mida iseloomustab kõrge sündimus ja kõrge suremus, moderniseerumise käigus tänapäevase rahvastikukäitumise juurde, mida iseloomustab madal sündimus ja madal suremus. Alates demograafilise ülemineku teooria väljaarendamisest Teise maailmasõja järgselt, on selle kehtimist aastakümnetega kontrollitud, kasutades selleks üha uusi andmeid, hüpoteese ja meetodeid. Näivalt lihtsa sõnastuse taga on palju detaile, mis puudutavad ülemineku spetsiifikat, selle põhjuseid, arengute vastastikust mõju ning ülemineku toimumise aegruumilisi erinevusi.

Üks oluline küsimus, mis endiselt demograafide seas debatte tekitab, on rahvastikukäitumise erisused ühiskonna siseselt eri sotsiaalsete kihtide vahel ülemineku eel, ajal ja järel. Suremuse osas on kujunenud üldine arusaam, et traditsioonilise rahvastikutaaste ajajärgul suremus sisuliselt ei erinenud kihtide lõikes.² Teiseks levinud seisukohaks on, et suremuse üleminek sai alguse just kõrgema staatusega inimeste hulgas. Nende paremaid näitajaid täheldasid juba 20. sajandi esimese poole demograafid, kes tõid põhjustena välja eliidi paremaid elamistingimusi ja toitumist, ligipääsu meditsiinile aga ka kõrgemaid moraalseid standardeid isikliku hügieeni hoidmisel võrreldes lihtrahvaga.³ Puhtuse väärtustama hakkamist rõhutas ka Norbert Elias, kelle kirjeldatud tsiviliseerumisprotsessi põhiosaks on ülemkihtide hulgas tekkinud ja levinud uute hügieenikommete ning nende järgimist toetavate normide järk-järguline ülevõtmine madalamate kihtide poolt.⁴ Ka hilisemad uurimused nii Euroopa kui selle siirderiikide ja demograafilist üleminekut alles läbivate riikide osas on seda seaduspära kinnitanud.⁵

Sündimuse osas on aga vaidlusi rohkem. Levinud on hüpotees, et demograafiline üleminek tõi

1 Dudley Kirk, „Demographic Transition Theory”, – *Population Studies*, 1996 (60), 361-387 (367).

2 Massimo Livi-Bacci, *Population and Nutrition: An Essay on European Demographic History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), xiii.

3 Roy Porter, *The Greatest Benefit to Mankind: A Medical History of Humanity from Antiquity to the Present* (London: Fontana Press, 1999), 397-427.

4 Norbert Elias, *Tsiviliseerumisprotsess: Sotsiogeneetilised ja psühhogeneetilised uurimused. I köide, Käitumise muutused Õhtumaa ilmalikes ülemkihtides* (Tallinn: Varrak, 2005). Seebi osas näiteks on spetsiifiliselt uurinud Razzell. P. E. Razzell, „'An Interpretation of the Modern Rise of Population in Europe'--A Critique”, – *Population Studies*, 1974 (28), 5-17.

5 John C. Cladwell, *Demographic Transition Theory* (Dordrecht: Springer, 2006), 162.

kaasa pöördelise muutuse ühiskondliku staatuse ja laste arvu vahelises seoses. See tähendab, et traditsionaalse taaste ajastul oli eliidi sündimus kõrgem kui üldrahvastikul tervikuna. Kuna sündimuse, nagu ka suremuse, üleminek algas aga ühiskonnaredeli kõrgematest astmetest, muutus suhe vastupidiseks ning eliidi seast levis sündimuse langus ajalise nihkega laiemas rahvastiku sekka. Erinevused on küll vähenenud, kuid ka ülemineku lõpetanud ühiskondades on kõrgema staatusega inimestel vähem lapsi kui madalama staatusega rahvastikul.⁶ Paljud empiirilised uuringud toetavad selle hüpoteesi esimest poolt – traditsioonilise taaste ajajärgu vahesid.⁷ Samas on selle reegli üldist kehtimist vähemalt Euroopa ja Põhja-Ameerikas veel hiljuti ka kahtluse alla seatud.⁸

Võimalikud erinevused ühiskondlike kihtide vahel oli akuutne teema 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse Euroopas ja Põhja-Ameerikas, mis olid parajasti demograafilist üleminekut läbimas. Nii kartis sotsiaaldarvinismi ja eugeenika rajajaks peetav Francis Galton, et tema kaasaja arenenud ühiskonnad olid jõudnud olukorda, kus mitmesuguste muutuste tõttu on andekatel ja intelligentsetel inimestel vähem lapsi kui geneetiliselt ja kultuuriliselt madalamatel ühiskonnagrupidel. Kindlaid statistilisi tõendeid Galtonil inimeste kohta polnud, kuid tema eeldus tulenes koerte ja hobuste osas tõestatud seosest kõrgema tõu ja madala sündimuse vahel.⁹ Empiirilisi tõendeid Galtoni ja teiste sotsiaaldarvinistide kartustele olid võimelised pakkuma juba 20. sajandi esimese poole demograafid.¹⁰

Teise maailmasõja järgselt tehtud uurimused aga näitasid piiratud või sisuliselt olematut mõju kõrgema ühiskondliku staatuse ja sündimuse vahel. Princetoni projekt – seni kõige mahukam demograafiateaduse uurimisprojekt – mis uuris ülemineku ajaloolist kulgu Euroopas, tuvastas vaid tagasihoidliku erinevuse sündimuse languses.¹¹ Kriitikud on saanud tulemusi seletanud Princetoni

6 Martin Dribe, Michael Oris, Lucia Pozzi, „Socioeconomic Status and Fertility Before, During, and After the Demographic Transition: An Introduction”, – *Demographic Research*, 2014 (31), 161-182 (162).

7 Vegard Skirbekk, „Fertility Trends by Social Status”, – *Demographic Research* 2008 (18), 145-180; Gregory Clark, Neil Cummins, „Urbanization, Mortality, and Fertility in Malthusian England”, – *American Economic Review*, 2009 (99), 242-247; Nina Boberg-Fazlic, Paul Sharp, Jacob Weisdorf, „Survival of the Richest? Social Status, Fertility and Social Mobility in England 1541-1824”, – *European Review of Economic History*, 2011 (15), 365-392; Gregory Clark; Gillian Hamilton, „Survival of the Richest: the Malthusian Mechanism in Pre-Industrial England”, – Working papers, University of California, Department of Economics, No. 06,15.

8 Dribe jt, Socioeconomic Status and Fertility, 173.

9 Francis Galton, *Inquiries into Human Faculty and its Development* (London: Everyman, 1907), <<http://galton.org/>>, vaadatud 19.03.2016; 199, 208-209.

10 Martin Dribe, J. David Hacker, Francesco Scalone, „The Impact of Socio-Economic Status on Net Fertility during the Historical Fertility Decline: A Comparative Analysis of Canada, Iceland, Sweden, Norway, and the USA”, – *Population Studies* 2014 (68), 135-149 (135); Frank Notestein, „The Decrease in Size of Families from 1890 to 1910”, – *The Milbank Memorial Fund Quarterly Bulletin*, 1931 (9), 181-188.

11 John Knodel, „From Natural Fertility to Fertility Limitation”, – *Demography*, 493-521 (500-501); John Knodel, Etienne van del Walle, „Lessons from the Past: Policy Implications of Historical Fertility Studies”, – *Population and Development Review*, 1979 (5), 217-145.

projekti metodoloogiliste vigadega, mis ei võimaldanud ülemineku algust täpsemalt kindlaks määrata ega adekvaatselt vaadelda ühiskonnagruppide vahelisi erinevusi, kuna koostatud indeksid varjasid sisuliselt viiendiku rahvastiku sündimuskäitumise.¹²

Alates üheksakümnendatest on hakatud taaskord erinevuste olulisust rõhutama.¹³ Vegard Skirbekk leiab oma ligi 500 andmekogumit hõlmava metaanalüüsi tulemusena, et Euroopas ja Põhja-Ameerikas oli sündimusülemineku ajal (ja järel) eliidil võrdluses teiste kihtidega märgatavalt madalam sündimus. Eliiti käsitleb Skirbekk nii hariduse, jõukuse kui elukutse pinnalt.¹⁴ Vältimaks Princetoni projekti probleeme, mis tulenevad andmete agregeerimisest, on tehtud mikrotaseme andmete põhjal uurimusi, mis näitavad selgelt, et sündimus vähenes kõige enam just ühiskonnaredelil kõrgemal asuvatel ja ülespoole liikuvates peredes.¹⁵ Sotsiaalmajandusliku positsiooni ja laste arvu vahelist seost tõdeti ka 2012. aastal toimunud demograafide konverentsil ning selle põhjal ajakirjas *Demographic Research* avaldatud uurimused.¹⁶ Demograafilise ülemineku klassilist dünaamikat on uuritud ka üleminekut alles läbivate arengumaade pealt, kus eliidi juhtrolli täheldatakse selgelt nii suremuse kui sündimuse vähenemisel.¹⁷ Eesti demograafilist üleminekut pole aga senini sotsiaalse staatuse põhjal uuritud.

Kõikides eelpool nimetatud töodes käsitletakse võrreldavaid staatuserinevusi elukutse, sissetuleku/jõukuse või haridustaseme alusel. Poliitilise aktiivsuse põhjal pole mulle teadaolevalt analüüse tehtud ning uuritud ei ole ka eri poliitiliste jõudude esindajate või nende valijaskondade sündimuskäitumise erisusi demograafilise ülemineku ajal Euroopas ja Põhja-Ameerikas. Kaasaegne

12 Timothy Guinnane, Barbara Okun, James Trussel, „What Do We Know About the Timing of Fertility Transitions in Europe?“, – *Demography* 1994 (31), 1-20; John C. Brown, Timothy Guinnane, „Regions and Time in the European Fertility Transition: Problems in the Princeton Project’s Statistical Methodology“, – *Economic History Review*, 2007 (60), 574-595.

13 Dribe jt, *The Impact of Socio-Economic Status*, 136.

14 Skirbekk, *Fertility Trends by Social Status*, 157.

15 Jan van Bavel, „The Effect of Fertility Limitation on Intergenerational Social Mobility: The Quality–Quantity Trade-Off during the Demographic Transition“, – *Journal of Biosocial Science* 2006 (38), 553-569. Bart van de Putte, „The Influence of Modern City Life on Marriage in Ghent at the Turn of the Twentieth Century: Cultural Struggle and Social Differentiation in Demographic Behaviour“, – *Journal of Family History*, 2007 (32), 433-458.

16 Dribe jt, *Socioeconomic Status and Fertility*, 173. Martin Dribe, Francesco Scalone, „Social Class and Net Fertility Before, During, and After the Demographic Transition: A micro-level analysis of Sweden 1880-1970“, – *Demographic Research*, 2014 (30), 429-464; Tommy Bengtsson, Martin Dribe, „The Historical Fertility Transition at the Micro Level: Southern Sweden 1815-1939“, – *Demographic Research*, 2014 (30), 493-534; Marco Breschi, Alessio Fornasin, Matteo Manfredini, „Patterns of reproductive behavior in transitional Italy: The rediscovery of the Italian Fertility Survey of 1961“, – *Demographic Research*, 2013 (29), 1227-1260; Marco Breschi, Massimo Esposito, Stanislao Mazzoni, Lucia Pozzi, „Fertility Transition and Social Stratification in the town of Alghero, (1866-1935)“, – *Demographic Research*, 2014 (30), 823-852; Thomas N. Maloney, „Occupation and Fertility on the Frontier: Evidence from the State of Utah“, – *Demographic Research*, 2014 (30), 856-886; Helene Vezina, Danielle Gauvreau, Alain Gagnon, „Socioeconomic Fertility Differentials in a late Transition Setting: A Micro-level Analysis of the Saguenay region in Quebec“, – *Demographic Research*, 2014 (30), 1097-1128; Hilde Bras, „Structural and Diffusion Effects in the Dutch Fertility Transition, 1870-1940“, – *Demographic Research*, 2014 (30), 151-186.

17 Cladwell, *Demographic Transition Theory*, 192, 254, 261.

poliitiline demograafia on küll sündimusest lähtudes uurinud demograafilise ülemineku juba lõpetanud ühiskondade valimismustreid.¹⁸

Antud töös olen defineerinud ühiskondlikku eliiti läbi poliitilise aktiivsuse, võttes aluseks Eesti Vabariigi esinduskogudest osavõtu ja sinna kandideerimise. Töö eesmärkideks on uurida poliitiliselt aktiivsete inimeste (eraldi parlamendiliikmete ja edutult kandideerijate) sündimuskäitumist ning võrrelda seda üldrahvastiku sündimuskäitumisega. Samuti soovin kindlaks määrata poliitilise eliidi sisesed lahknevused eri poliitiliste vaadete ja erakondade lõikes. Sündimus on oluline näitaja, mis on seotud modernsete ideede ja väärtuste omaksvõtuga, mis seletavad inimeste poliitilisi vaateid ja üldist aktiivsust ühiskondliku elu kujundamisel. Seetõttu on sündimuse erisusi seotud psühholoogia- ja sotsioloogiateaduste teooriatega.

Magistritöö koosneb kolmest peatükist. Esimeses peatükis on tutvustatud uurimuse aluseks olevat andmebaasi – Eesti Vabariigi pereregistrit,¹⁹ selgitatud poliitilise eliidi andmestiku kujundamise põhimõtteid ja tutvustatud andmete töötlemisprotsessi. Teises peatükis on esitatud ülevaade demograafilise ülemineku teooriast, ülemineku ajaloolisest kulgemisest Euroopas ja Eestis ning võimalikest põhjustest, miks rahvastikum muutuste taga olla võisid. Samuti on vaadeldud lähemalt sotsioloogide ja psühholoogide käsitusi ideelis-kultuurilistest muutustest, mis võiksid põhjendada 19.-20. sajandi demograafilisi arenguid ning ühiskonnasiseseid dünaamikaid. Kolmandas peatükis on esmalt sõnastatud eri teooriatest lähtuvalt töö eeldused, mis puudutavad poliitilise eliidi ja üldrahvastiku ning eri poliitiliste jõudude vahelisi võimalikke erinevusi. Seejärel on ära toodud üldkogumi ja analüüsitud gruppide aritmeetilised ning standardiseeritud keskmised. Viimased annavad võrdlusteks parema aluse, kuna tasandavad gruppide vanuselisi erinevusi ja sellest tingitud mõju sündimusele. Peatüki lõpetab tulemuste analüüs ja arutelu, kus tuuakse välja, millised eeldused pidasid paika ning millised mitte ja esitatud võimalikke seletusi.

18 Näiteks: Ron Lesthaeghe, Lisa Neidert, „US Presidential Elections and the Spatial Pattern of the American Second Demographic Transition”, – *Population and Development Review*, 2009 (35), 391-400; David Charnock, „Children and Families: Relationships between Family Attitudes, Household Composition and Voting in Australia”, – *Australian Journal of Political Science*, 2006 (41), 371-384.

19 Töö teostamisel on järgitud Isikuandmete seadusest tulenevaid nõudeid.

I ANDMESTIK JA METOODIKA

1.1 Pereregister

1918. aastal iseseisvunud Eesti Vabariik päris tsaaririigilt iganenud institutsionaalse korralduse ja seda ka rahvastikusündmuste registreerimise osas, mis kuulus endiselt vaimulike asutuste kompetentsi. Ühtset vormi ja reeglistikku seejuures ei olnud, vaid iga konfessioon järgis oma väljakujunenud praktikaid. Noor Eesti riik ilmalikustas selle ülesande, pannes nii aluse ühtsetel alustel kirja pandud pidevale rahvastikustatistikale. Sellesisuline seadus võeti vastu 1925. aastal ja hakkas kehtima järgneva aasta 1. juulil. Seadusega kutsuti ellu eraldi perekonnaseisuametnike ametikohad; rahvastikusündmuste registreerimine, nimistute koostamine ja korrashoidmine tehti kohalike omavalitsuste ülesandeks. Kohalike omavalitsuste tööd koordineerivaks ja kontrollivaks keskasutuseks sai siseministeeriumi alla kuuluv Perekonnaseisuarhiiv.²⁰

Pereregistri andmeüksuseks pole mitte eraldiseisvad üksiksündmused (sünnid, surmad, abielud), nagu varasemalt kombeks, vaid üksikisikud. Registri pidamiseks seati kõigis kohalikes omavalitsustes sisse registriraamatud, mis koosnesid kindla ülesehitusega isikupõhistest lehekülgedest. Pereregistri isikulehekülge ehk perekonnaleht sisaldas isiku nime, isikuga toimunud demograafilisi põhisündmusi sünnist surmani ning "vertikaalseid" (lapsed – vanemad) ja "horisontaalseid" (abikaasad) sugulussidemeid. Seaduse kohaselt tuli perekonnakirjad avada kõigile Eesti Vabariigi kodanikele nende alalise elukoha järgses omavalitsuses. Elukoha vahetumisel oli ette nähtud perekonnakirjade üleviimine uue alalise elukoha omavalitsusse, kuid see ei toimunud automaatselt, vaid sõltuvalt isiku soovist. Automaatset üleviimist rakendati vaid abiellumisel, mille puhul saadeti naise perekonnakirjad mehega samasse omavalitsusse. Perekonnakirja üleviimisel nägi protseduur ette isiku perekonnalehe vastava märkega sulgemise endise elukoha omavalitsuses ja saatmise uue elukoha omavalitsusse, kus avati isikule uus lehekülge. Perekonnalehe sulgemine toimus isiku surma korral, samuti isiku Eesti kodakondsusest lahkumise puhul ja mõnedel muudel erijuhtudel.²¹

Töömahukuse tõttu toimus pereregistri loomine ja sisseseadmine aeglaselt. Perekonnaregistri leheküljed avati seoses lapse sünniga (nii lapsele kui vanematele), abiellumise või Eesti kodakondsusesse astumisega; teise või järgneva lapse sünni korral avati perekonnakirjad ka

20 RT 1925, 191/192, 110, Perekonnaseisu seadus; Allan Puur, *Eesti 20. sajandi rahvastikuloo tuumikandmebaasid: pereregister Projekti TAP 17-5 teostuvusanalüüs ja teaduslik põhjendus*, 2.

21 RT 1925, 191/192, 110, Perekonnaseisu seadus; Puur, *Eesti 20. sajandi rahvastikuloo*, 3.

vanematele õdedele-vendadele. Kirja pandi ka nurisünnitused.²² Erandi moodustas vaid surma registreerimine, mille puhul surnud isikule perekonnakirja ei avatud. Kuivõrd taolisel viisil võis perekonnaregistrisse jõuda vaid osa rahvastikust, kehtestati tähtaeg perekonnakirjade kohustuslikuks sisseseadmiseks. Kaaskodanikele pidid eeskujuks olema avalikud teenistujad, kellele seati kirjete avamiseks tähtaeg 1. jaanuar 1935. Ülejäänute jaoks seati tähtajaks nelja aasta võrra hilisem aeg. Et aga nimetatud tähtajaks igal pool valmis ei jõutud, pikendati tähtaega 1940. aasta alguseni, mis ajaks samuti eesmärki ei saavutatud.²³

Nõukogude okupatsioon ei toonud kaasa pereregistri täitmise lõppu. Üle võeti küll Nõukogude Liidu demograafiliste sündmuste registreerimise seadus ning selles kehtestatud rahvastikuandmete kogumise põhimõtted, kuid paralleelselt jätkati veel ka pereregistriga. Teine maailmasõja käigus osa andmeid hävis. 2015. aasta sügisel läbi viidud siseministeriumi inventuuri järgi on täielikult hävinenud või kadunud (1939. aastal jõustunud omavalitsusreformi järgsetes piirides) 26 omavalitsuste pereregistrid,²⁴ 38-s omavalitsustes pole säilinud kõik kõited.²⁵ Need arvud pole siiski veel lõplikud, kuna pereregistri digiteerimise projekt pole veel täielikult lõpuni viidud. Ilmselt see on peamine põhjus, miks pereregistri digiteeritud andmebaas ei kata ära kõiki sünde, surmasid ja abielusid, mis kajastuvad Riigi Statistikeskbüroo andmetes.²⁶ Võimalik oleks veel digiteerida 1946. aastal Venemaa koosseisu läinud Petserimaa valdade perekonnaregistrid, mida säilitatakse Pihkva oblasti perekonnaseisuarhiivis. Ruhnu valla registriraamatud on Rootsisis.²⁷ Kuna enim on kannatanud just Kagu-Eesti ja Virumaa registriraamatud siis toob see pereregistri üldkogumi keskmise madalamale, kui ta tollal realselt oli, sest neis piirkondades oli demograafilise ülemineku ajal keskmisest kõrgem sündimus.²⁸

22 Markus Läll, *Fertility Transition in 19th-20th Century Estonia: An Individual Level Perspective*, magistratöö esitatud Stockholmi ülikoolile, 2014, autori valduses, 34.

23 Puur, *Eesti 20. sajandi rahvastikulo*, 3.

24 Täielikult hävinud/kadunud/võõrsile viidud pereregistritega omavalitused: Võrumaal Antsla linn, Lepistu, Ruusmäe, Urvaste vallad; Petserimaal: Petseri linn, Lõuna ja Senno vallad; Valgamaal Põdra vald; Tartumaal Piirissaare, Veski, Võnnu vallad; Virumaal Jõhvi linn, Illuka, Jõhvi, Kohtla, Mäetaguse, Narva, Piiri, Raja Tudulinna, Täriveri vallad; Järvamaal Lehtse vald; Saaremaal Ruhnu, Saare, Torgu vallad; Viljandimaal Imavere vald.

25 Osaliselt hävinud/kadunud/võõrsile viidud pereregistritega omavalitsused: Võrumaal Võru linn, Sõmerpalu, Misso, Lasva, Laheda, Kasaritsa, Haanja, Antsla vallad; Petserimaal Vilo, Saatse, Rootova, Petseri, Meremäe, Kalda vallad; Tartumaal Rõngu, Ropka, Peipsiääre, Mäksa, Lohusuu, Kuremaa vallad; Virumaal Palmse, Maidla, Aaspere vallad; Harjumaal Kehtna, Anija vallad; Järvamaal Koigi vald, Läänemaal Vigala, Märjamaa, Kõrgessaare, Kirbla vallad; Saaremaal Valjala, Muhu vallad; Pärnumaal Vändra, Orajõe, Halinga vallad, Viljandimaal Põltsamaa linn, Pajusi, Lustivere vallad.

26 Vaata graafikuid lisas 1. Graafikud võetud Kati Karelsoni ettekande PowerPoint slaididelt. Kati Karelson, *Arhiivne pereregister ja selle teaduskäibesse toomine*. Ettekandeslaidid. Autori valduses.

27 Kirjavahetus Fred Pussiga 21.10.2015; Siseministeriumi poolt tehtud inventuur. Autori valduses; Kirjavahetus Allan Puuriga 25.03.2015.

28 Kalev Katus, „Sündimus ja selle piirkondlikud erisused Eestis demograafilise ülemineku jooksul. II”, – *Akadeemia*, 1994 (2), 365-385 (373-377). Graafik 2 näitab pereregistri kaetust maakonniti.

Ka ilmasõja järel jätkas Nõukogude võim andmete kogumist pereregistrisse. Praktikas oli siiski kaadripuuduse ja passistamise tõttu paljudes omavalitsustes pereregistri täitmine lõppenud. Lõplik korraldus²⁹ pereregistri sulgemise kohta saabus (ehk mitte täiesti juhuslikult) kuu enne 1949. aasta märtsiküüditamist. 1957. aastal kästi koostatud köited arhiveerida kohalike omavalitsuste arhiivides, kus nad on säilinud tänaseni. 2011. aastal alanud projekti käigus asuti seda unikaalset rahvastikuajaloo allikat digiteerima.³⁰

Seda projekti vedanud Allan Puuri käest sain septembris 2015 pereregistri faili. Failis on 1 229 698 kirjet. Mehi on andmestikus 580 182 ja naisi 648 012, 1357 sugu on teadmata. Topeltkirjete ehk siis ühe inimese kohta käivate kahe või enama erineva kirje osakaaluks on 9,7%.³¹

1.2 Poliitiliselt aktiivsete inimeste andmestik

Poliitiliselt aktiivsete inimeste andmestiku koostas Rahvusraamatukogu koduleheküljel esitatud Eesti esinduskogude koosseisude nimekirjade alusel.³² Saamaks võimalikult suurt esinduskogus esindatud inimeste mahtu, olen kasutanud ka Asutava Kogu, Rahvuskogu ning VI Riigikogu koosseisude nimekirju. Kuna arvasin sisse ka Rahvuskogu ja VI Riigikogu, on andmestikus ka erakondliku kuuluvuseta inimesi, keda ma erakondlike ja poliitiliste vaadete erinevuste uurimise juures kasutada ei saa. Kokku käis esinduskogudest läbi 632 üksikisikut, kellest 437 isikut (69%) õnnestus pereregistrist üles leida.³³

See on liialt väike arv võimaldamaks erakondadevahelisi võrdlusi, kus ühte parteirühma jäävad 5-50 isikut. Seepärast võtsin lisaks juurde Riigikokku edutult kandideerijaid, kes olid üldjuhul kohalikud erakondlikud aktivistid, kuigi tõenäoliselt sattus sinna ka juhuslikke inimesi. Riigikokku kandideerijate nimekirjad leidsin Eesti Riigiarhiivi fondist 80.³⁴ Lisaks 437-le esinduskogu liikmele

29 ENSV Teataja 1949. Eesti NSV kodanike kohta perekonnaregistri pidamise lõpetamisest. ENSV Teataja, 9, 53.

30 Läll, *Fertility Transition in 19th-20th Century Estonia*, 34; Puur, *Eesti 20. sajandi rahvastikuloo*, 3-4.

31 See ei ole 100% täpne hinnang.

32 *Meie parlament ja aeg*, <http://www.nlib.ee/html/expo/p90/1_18-40.html> (20.03.2016). Rahvusraamatukogu on võtnud andmed Jaan Toomla raamatust *Valitud ja valitsenud* (Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 1999). Toomas Karjahärm ja Väino Sirk on koostanud Eesti Biograafilise Leksikoni baasilt nimekirja Eesti poliitilisest eliidist, kuhu arvasid Maapäeva ja Maavalitsuse, Asutava Kogu, Riigikogu, valitsuste liikmed ja kõrgemad diplomaadid. Kokku 163 isikut, kelle puhul uuriti erialast ja hariduslikku tausta. Toomas Karjahärm, Väino Sirk, *Vaim ja võim: Eesti haritlaskond 1917-1940* (Tallinn: Argo, 2001), 35-39.

33 Pereregistris puudusid kirjed ka selliste tähtsate poliitikute kohta nagu Konstantin Päts, Johan Laidoner ja Otto Strandman.

34 ERA, fond 80. Riigikogu I-V koosseis.

suutsin kandidaatide nimekirju kasutades pereregistrist leida veel 1884 poliitiliselt aktiivse inimest.³⁵

Kandideerijate andmestikku koostades aga jätsin kõrvale Asutava Kogu ja I, II Riigikokku kandideerijate nimekirjad, kuna nendes ei kajastunud isikute vanus, mis teeb sisuliselt võimatuks õigete inimeste pereregistrist leidmise. Ka VI Riigikogu valimiste osas jätsin kandideerijad kõrvale, kuna sisulist valimisvõitlust võimu autoritaarsuse tõttu ei toimunud ning pealegi oli kandideerijate arv väga väike. Seega on andmestiku koostamisel kasutatud III, IV ja V Riigikogu kandidaatide nimekirju.

Lisaks olen välja jätnud ka Riigikokku ebaõnnestunud kandideerinud või kõigest ühe korra parlamenti saanud erakonnad/valimisliidud. Seega on järjepidevalt Riigikokku saanud poliitilisi jõude kokku 10: Eesti Sotsialistlik Töölispartei (ESTP), kommunistid/vasaksotsialistid (komm/vs)³⁶, Tööerakond (TE), Rahvaerakond (RE), Kristlik Rahvaerakond (KRE), majaomanikud (Majaom), Põllumeeste Kogud (PK), asunikud, sakslased³⁷ ning venelased. Seoses erakondade liitumisega enne V Riigikogu valimisi on sisuliselt tegemist 12 poliitilise jõuga, sest paljud Ühinenud Põllumeeste (32 ÜP) või Rahvusliku Keskerakonna (32 RK) nimekirjas olnutest kandideerisid parlamenti esimest korda.³⁸

Antud töö aluseks oleval andmestikul on üks oluline erinevus võrreldes tavapärase demograafiliste uuringute andmestikuga. Harilikult teostatakse sündimust puudutavaid uuringuid naiste põhjal ja seda ilmselgetel põhjustel. Kuna aga olen eliiti defineerinud läbi esinduskogu liikme/kandidaadi staatuse, siis on ajastu kommetest johtuvalt minu kasutatud andmestikus üksikute eranditega kõik mehed. 2321-st pereregistrist üles leitud inimesest 53 ehk 2,3% on naised, parlamendiliikmete osas

35 Riigikogu valimisi reguleeris 1920. aasta vastav seadus. Selle järgi oli Eesti jagatud kümneks valimisringkonnaks: Tallinn, Harjumaa, Virumaa, Järvamaa, Tartumaa, Võru-, Valga-, Petserimaa, Viljandimaa, Pärnumaa, Saaremaa, Läänemaa. Üks isik ei võinud ühes ringkonnas olla mitmes nimekirjas, küll aga võis ta kandideerida kuni kolmes eri ringkonnas. Üksikud nimekirjad liitusid üldriigilistega, kui see märgitud oli, kusjuures ei keelanud seadus ühes ringkonnas mitme samasse üleriigilisse nimekirja kuuluva nimekirja esitamist. Seda võimalust ka kasutati erakondade poolt, eriti Võru-, Valga-, Petserimaa ringkonnas, kus nimekirjad jagunesid maakondlikult. RT 1920, 105/106, 832. Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahva algatamise õiguse seadus.

36 Siia kategooriasse kuuluvad Eesti Tööliste Partei eest III ja IV Riigikogu valimistel kandideerinud ning V valimistel Pahempoolsete tööliste ja kehvikute nimekirjas olnud. Samuti Asutava Kogu esseeride, I Riigikogu valimistel Eesti Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei ning II Riigikogu valimistel Iseseisva Sotsialistliku Tööliste Partei nimekirjast valitud isikud, kes hilisematel valimistel teiste erakondade nimekirjas ei kandideerinud.

37 Kuna IV ja V Riigikogu valimistel osalesid sakslased ühise blokina koos rootsi vähemuse esindajatega, siis on andmestikus ka neid.

38 Kui üks isik kandideeris eri aegadel eri erakondade/valimisliitude nimekirjas, siis üldreeglina arvestasin isiku klassifitseerimisel tema hilisemat valikut. Samas Friedrich Akeli, kes V Riigikogu valimistel osales Ühinenud Põllumeeste nimekirjas, panin siiski Kristliku Rahvaerakonna alla ning Hjalmar Mäe majaomanike alla.

439-st 11³⁹ ehk 2,5%. Seetõttu jätsin kõrvale naised nii üldkogumist kui poliitiliselt aktiivsete andmestikest. Kõikide poliitiliselt aktiivsete inimeste andmestikku jäi nõnda 2268 meest ning esinduskogudes osalenute andmestikku 428 meest.

Tabelis 1 on ära toodud esinduskoguliikmetest koostatud andmestiku erakondliku jaotuse. Viimane kategooria, „muud”, tähistab V Riigikogu ja Rahvuskogu liikmeid, kes erakondlikus poliitikas varasemalt ei osalenud.⁴⁰

Tabel 1. Parlamendiliikmete jaotus erakondade alusel

Erakond	Esindajate arv
ESTP	81
Komm/vs	43
TE	48
RE	46
KRE	16
Majaomanikud	4
32 RK	3
PK	67
Asunikud	19
32 ÜP	7
Sakslased	13
Venelased	6
Muud	75

Suuremate gruppide saamiseks liitsin erakondi poliitiliste vaadete alusel, nagu näha tabelis 2. Marksistidena lähevad kirja ESTP ja kommunistid/vasaksotsialistid, keskerakondadena Rahvuslikku Keskerakonda grupeerunud Tööerakonna, Rahvaerakonna, Kristliku Rahvaerakonna, majaomanike ja ainult 1932. aastal Rahvusliku Keskerakonna nimekirjas olnud inimesed. Agraarerakondadena olen arvestanud Põllumeeste Kogude, asunike ja nende põhjal moodustatud Ühinenud Põllumeeste nimekirjas VI Riigikogu valimistel kandideerinud.

³⁹ Kokku osales esinduskogudes 15 naist.

⁴⁰ Arvestades muidugi seda, et Asutava Kogu ning I ja II Riigikogu valimiste kandideerijate nimekirjades võivad nad siiski sees olla.

Tabel 2. Parlamendiliikmete jaotus maailmavaadete alusel

Maailmavaade	Esindajate arv
Marksistid	124
Keskerakondlased	117
Agraarerakondlased	93

Tabelites 3 ja 4 on ära toodud erakondliku ja maailmavaate jaotuse, kui esinduskogudeliikmetele on lisatud ka edutult Riigikokku kandideerijad. Jaotuse alused on samad, mis ennemgi.

Tabel 3. Kõigi kandideerinute jaotus erakondade alusel

Erakond	Esindajate arv
ESTP	277
Komm/vs	166
TE	233
RE	234
KRE	157
Majaom	142
32 RK	134
PK	237
Asunikud	248
32 ÜP	88
Sakslased	167
Venelased	110
Muud	75

Tabel 4. Kõigi kandideerinute jaotus maailmavaadete alusel

Maailmavaade	Esindajate arv
Marksistid	443
Keskerakondlased	900
Agraarerakondlased	573

Parlamendiliikmete ja kõigi poliitiliselt aktiivsete andmestikku kuuluvad inimesed on vanemad kui üldkogum. Üldkogumi keskmine sünniaasta on 1921, mediaansünniaasta 1912, samas kui esinduskogudeliikmete ja poliitiliselt aktiivsete inimeste keskmine sünniaasta on mõlemal juhul

1887, mediaansünniaasta vastavalt 1888 ja 1889. Keskmised näitajad on üldkogumil nihkes ülespoole, kuna neid mõjutavad 714 teadmata sünniaastaga kirjet, mis on tähistatud koodiga 9999. Neid väljajättes on üldkogumi keskmiseks 1911. ja mediaaniks 1912. aasta.⁴¹

Poliitiliselt aktiivsete andmestikus on kõige noorem inimene sündinud 1911. aastal. Et paremini arvestada vanuselisi erinevusi ja selle tagajärgi, eemaldas 580 255 mehe hulgast kõik 1912. aastal või hiljem sündinud. Seega jääb üldkogumisse kokku 285 182 kirjet.

1.3 Andmete töötlemine

Töö kõige ajamahukam osa oli andmete korrastamine. Pereregistri andmebaasi sain ma Tallinna Ülikooli Demograafia Keskuse juhtivateaduri Allan Puuri käest .sav failina, kust ei saa hõlpsalt kindlaid isikuid üles leida ja ära märkida. Niisiis lasin OÜ Qureteq-il teha tarkvara, mis võimaldas mul kindlate tunnustega (perekonnanimi, eesnimi, sünniaasta, elukoht) kombineerides kergemalt isikuid leida ning igale inimesele antud individuaalse 12-kohalise ID-numbri üles märkida.⁴²

Koos edutult kandideerijatega oli koostatud poliitiliselt aktiivsete andmestikus 4058 isikut, kellest õnnestus üles leida 2321 ehk 57% (siinkohal arvestatud ka naised). Protsent on madal mitmel põhjusel. Esiteks jõuti ulatuslikuma perekirjete avamiseni alles kolmekümnendate teisel poolel, mis ajaks paljud parlamendiliikmed ja edutult kandideerijad olid juba surnud. Teiseks põhjuseks on ka eelpool välja toodud pereregistri sõjakaod, mis esmajoones mõjutas Virumaa ning Võru-, Valga- ja Põlva ringkondades kandideerinuid.

Keeruliseks tegi isikute leidmise nimekujude erinevused Riigikokku kandideerimise nimekirjas ja pereregistris. Osalt on selle probleemi põhjuseks nimede eestistamise kampaania, kuid kuna pereregistrisse kanti üldjuhul ka isiku nimevahetuse eelsed nimed, siis on eestistamise mõju pigem tagasihoidlik. Peamiseks põhjuseks, miks õnnestunud otsingute protsent madal on, on nimede õigekirja fikseerimine alles isiku pereregistrisse sissekandmisega. Nii tuli isikute otsimisel meeles pidada, et näiteks kandideerimise nimekirjas esinev Ado võis pereregistrisse kantud olla Adolphi, Adolphi, Aado, Aadu või Aduna. Samuti esines isik kandideerimisnimekirjas enamasti ainult ühe

41 Lisaks esineb ka sisestusvigu, mis keskmiseid mõjutavad.

42 Mingil põhjusel, millele ei osanud seletust anda ka Allan Puur, on osades omavalitsustes (näiteks Emmaste, Narva linn, Kihelkonna) mõnede inimeste kohta .sav failis 6-kohaline ID-kood. Seetõttu võttis konkreetse isiku andmerea ülesleidmine PSPP-s veidi rohkem aega.

eesnimega, kuid pereregistris võis olla kahe või enama eesnimega. Nimekujude varieerumine osutus eriti keeruliseks seoses vene rahvusest kodanikega. Muidugi leidub ka pereregistri digiteerimisel tekkinud sisestusvigu.

Andmete korrastamise teises etapis tuli kindlaks tehtud poliitiliselt aktiivsete isikute kirjed ära märkida -.sav failis. Statistilise andmetöötlusprogrammina kasutasin siinjuures GNU PSPP-d, mis sarnaneb oma tööpõhimõtetelt tuntud IBM-i SPSS programmiga. Et võimaldada poliitiliselt aktiivsete kodanike ja üldpopulatsiooni ning erakondade/maailmavaadete põhiseid erinevusi uurida, tuli PSPP-s luua uusi tunnuseid (muutujaid), millega saaks teste läbiviia. Osadeks arvutusteks kasutasin ka LibreOffice Calc-i.

II DEMOGRAAFILISE ÜLEMINEKU TEOORIA JA KULG

2.1 Demograafilise ülemineku kontseptsiooni kujunemine

Demograafilise ülemineku teooria väidab, et rahvastikuüleminek algas – ja seega traditsiooniline rahvastikukäitumine lõppes – 18. sajandil Prantsusmaal, levides järgnevate sajandite jooksul esmalt Euroopas ja selle siirderiikides ning siis üle maailma. See käsitlus ei eita aegruumilisi erinevusi üleminekueelse aja rahvastikukäitumises, kuid muutused viimaste sajandite jooksul ning nende tagajärjed maailma rahvastiku jaoks, on siiski kvalitatiivselt ja kvantitatiivselt teisel skaalal. Nii kasvas maailma rahvastik 10 000 aasta jooksul enne meie ajaarvamist tempos 0,4% aastas – see tähendab kahekordistumine iga 2000 aastaga. Seitsmeteistkümne sajandi jooksul pärast Kristust toimus kasv 0,6 % aastas – inimpopulatsioon kasvas 250 miljonilt 750 miljonini. Ajavahemikus 1750-2015 kasvas maailma rahvastik pea kümnekordselt.⁴³

Tabel 5. Maailma rahvaarvu muutus 0-2010⁴⁴

Aastaarv	Rahvaarv (ÜRO)	Rahvaarv (Madisson)	Rahvaarv (Biraben)
0	0,3	0,23	0,26
1000	0,31	0,27	0,25
1250	0,4		0,42
1500	0,5	0,44	0,46
1750	0,79		0,77
1800	0,98	1,04	0,95
1850	1,26		1,24
1900	1,65	1,57	1,6
1920	1,86	1,87	
1950	2,52	2,53	2,53
1960	3,02	3,04	
1980	4,44	4,44	
2000	6,13	6,08	
2010	6,93	6,76	

43 Massimo Livi-Bacci, *A Concise History of World Population* (Oxford: Blackwell, 2007), 27.

44 Tabelis kasutatud andmestikud: Jean-Noel Biraben, „An Essay Concerning Mankind's Evolution”, – *Journal of Human Evolution*, 1980 (9), 655-663; Angus Madisson, *Statistics of World Population, GDP and per capita GDP, 1-2009*, <www.ggd.net/MADDISON/Historical_Statistics/horizontal-file_02-2010.xls>, Vaadatud 27.04.2016; United Nations, *The World at Six Billion*, <www.un.org/esa/population/publications/sixbillion/sixbilpart1.pdf>, Vaadatud 27.04.2016; United Nations, *World Population Prospects*, <<http://esa.un.org/unpd/wpp/Download/Standard/Population/>>, Vaadatud 27.04.2016.

Demograafiline üleminek jagatakse enamasti viieks etapiks:⁴⁵ 1) traditsioonilise rahvastikukäitumise aeg stabiilselt kõrge suremuse ja sündimusega; 2) langeva suremuse ja kõrgeks jääva sündimuse aeg, mille tagajärjel toimub rahvastikuplahvatus; 3) kiire sündimuse languse ja aeglustuva suremuse languse aeg; 4) suremuse tasakaalustumine ja sündimuse aeglasema languse aeg; 5) uus stabiliseerumine taastetasemel või selle all, kus nii sündimus kui suremus on väga madalad.

Sissejuhatuses ära toodud standardne demograafilise ülemineku definitsioon on jäänud viimase poolesaja aastaga tehtud uuringutega kindlalt püsima. Kirjeldatud üldised seaduspärasused kehtivad kõikides ühiskondades. Muutusi, vastukäivusi ja erandeid on nii üleminekuelse tasakaalu, suremuse ja sündimuse languse dünaamikas, nagu on lugematud üksikuurimused ka tuvastanud. Teooria kehtivust aga ei sea neist ükski kahtluse alla. Probleemne on eriti üleminekule järgnev, uue tasakaalu periood, mis ei ole rahvastikuteadlaste poolt selgelt määratletud.⁴⁶

Demograafiline üleminek on seotud ühiskonna laiema majandusliku, poliitilise, kultuurilise ja ideoloogilise moderniseerumisega, kuid täpsed vastastikmõjud on segased, nagu ka rahvastikuarengu sisesed seosed.⁴⁷ Princetoni projekti kokkuvõtteks tõdeti, et põhjapanevaid muutusi demograafias pole võimalik seletada universaalselt tööstuse arengu, linnastumise, hariduse leviku, tööstuspöörde või kultuuriliste protsessidega. „Niisiis”, tõdevad Kalev Katus ja Allan Puur, „on rahvastikusüsteemi tervikliku ja suhteliselt iseseisva arengu teadvustamine võimaldanud heita varasema aja kammitsad, mis eeldas eraldiseisvate rahvastikuprotsesside käsitamist mingite sotsiaalmuutuste tulemuse ja tagajärjena. (...) Rahvastikuareng ise moodustab ühiskonna ühe peamise alussüsteemi, mille dünaamika ja areng allub ennekõike valdkonnasisestele demograafilistele seaduspärasustele ega sõltu kuigivõrd teistest sotsiaalsetest osasüsteemidest.”⁴⁸

2.2 Suremuse langus

Demograafide poolt on suremuse langus saanud märgavalt vähem teoreetilist ja empiirilist tähelepanu kui sündimuse langus, levinud on ka demograafilise ülemineku ja sündimusülemineku

45 Või teooria esimeste formuleerijate töödes kolmeks: üleminekuelseks, -aegseks ja -järgseks. Dov Friedlander, Barbara Okun, Sharon Segal, „The Demographic Transition Theory Then and Now; Processes, Perspectives and Analyses”, – *Journal of Family History*, 1999 (24), 493-533 (495).

46 Jänes-Käpp jt, *Demograafiast*, 29-30.

47 Katus, Puur, *Rahvastikuteadus ja Eesti rahvastikuarengu pöördepunktid. I*, 269-270.

48 Samas, 263.

võrdsustamine.⁴⁹ Suremuse langust on ühest küljest põhjendada lihtsam – on olemas konkreetset surmapõhjused ja neid ravivad või leevendavad makrotasandi põhjused (eeldused). Just viimastega on toimunud ja toimumas suurimad teoreetilised vaidlused, millest tuleb juttu allpool.

Suremuse langus on demograafilise ülemineku esimeseks etapiks ning teiste muutuste eelduseks. See tõdemus oli selge juba ülemineku teooria esimeste sõnastajate töödes. Frank Notestein põhjendas seda sellega, et on inimloomuses „eelistada tervist haigusele ning elu surmale.”⁵⁰ Soov kaua elada oli inimestel alati olemas, aga see ei olnud lihtsalt võimalik. Et traditsionaalse ajajärgu kõrge suremusega toime tulla, vajasisid kõik ühiskonnad kõrget sündimust, sest, nagu on märkinud Ansley Coale, on kõik ajaloolised kogukonnad, kus sündimus on olnud madalam kui suremus, lihtsalt välja surnud.⁵¹ Viimastel sajanditel toimunud hüppeline rahvastikukasv tähistabki seda, et inimkond on triumfeerinud haiguste ning näljahäda üle (muidugi mitte täielikult) ning alatine soov kaua elada on saanud võimalikuks, tähistades nii üht olulisimat edasiminekut inimkonna arengus.

Suremuse languse hindamiseks kasutatakse kolme mõõdikut: suremuse üldkordajat (surmade arv 1000 inimese kohta), imikusuremus (surmade arv 1000 elussünni kohta) ja oodatav eluiga sünnihetkel (kõikide ühel aastal surnute keskmine vanus). Nende kolme mõõdiku kasutamine koos annab parima pildi erinevatest trendidest suremuse languse ajal.⁵² Üleminekuajal oli oodatav eluiga 20 ja 30 vahel, pooled kõikidest sündinud inimestest surid enne oma viiendat eluaastat ja vaid 10% jõudsid vanuriikka.⁵³ Muutuste alguse kindlaksmääramine on raske, suureks probleemiks on muidugi allikate puudumine ja nende kaootilisus, mis teeb võimatuks agregeeritud hinnangute andmise enne 18. sajandit.⁵⁴ Euroopas on võimalik laias laastus eristada suremuse languse kolme lainet. 18. sajandi lõpus algas langus Prantsusmaal, Skandinaavias ja Tšehhimaal. 19. sajandi teisest poolest algas see protsess ülejäänud Lääne- ja Kesk-Euroopas, jõudes sajandi lõpuks paiguti ka Venemaa lääneossa, Itaaliasse ja Balkanile. Esimese maailmasõja ajaks oli suremuse langus jõudnud ka Euroopa perifeeriasse (ainsaks erandiks Albaania).⁵⁵

49 Dudley Kirk, „Demographic Transition Theory”, – *Population Studies*, 1996 (60), 361-387 (367).

50 Frank Notestein, „Frank Notestein on Population Growth and Economic Development”, – *Population and Development Review*, 1983 (2), 245-360 (348).

51 Ansley Coale, „The Decline of Fertility in Europe since the Eighteenth Century as a Chapter in Demographic History”, – *The Decline of Fertility in Europe* (New York: Population Council, 1986), 1-30 (4).

52 Markus Läll, *Fertility Transition in 19th-20th century Estonia: An Individual Level Perspective*. Magistritöö. (Stockholm, 2014), 53.

53 John Weeks, *Population: An Introduction to Concepts and Issues* (Belmont: Thomson Wadsworth, 2008), 148.

54 Livi-Bacci, *Population and Nutrition*, 15.

55 Jean-Claude Chesnais, *The Demographic Transition: Stages, Patterns and Economic Implications* (Oxford: Oxford University Press, 1992), 55.

Algselt ei olnud suremuse langus tingitud suurtest edusammudest meditsiinis, vaid Lääne- ja Põhja-Euroopas juba enne demograafilise üleminekusse sisenemist toimunud arengute intensiivistumisega. Selle keskmes oli konsolideeruv riigivõim, mille haldussuutlikkus paranes ning tegevusalad laienesid, võimaldades algselt pehmeneda ja siis juba vältida perioodilisi suremuskriise. Tuleb rõhutada, et demograafilise ülemineku alguseks Lääne-Euroopas oli „katku ja näljahädade ajastu” juba lõppenud ning alanud „taanduvate pandeemiate ajastu.”⁵⁶ Riikidesiseselt püsisid suremusnäitajate erinevused suurena siiski kuni 20. sajandini. Nii olid veel Rootsis 18. sajandil suremuse üldkordaja maksimum- ja miinimumväärtuste vahed riigisiselt 20, vahel isegi 30 surma 1000 inimese kohta, mis vähenes 19. sajandi viimaseks veerandiks ühekohalisteks väärtusteks, Prantsusmaal toimus erisuste langus samal perioodil teistmetest 5 surma juurde.⁵⁷

Oodatav eluiga polnud aga veel ka eelmise sajandi alguseks tõusnud tänapäevasesse normaalsusesse isegi mitte kõige eesrindlikumates riikides. Nii oli 20. sajandi alguseks Inglismaal oodatav eluiga meestel 45 ja naistel 49 aastat, olles poole sajandi jooksul teinud läbi vaid mõneaastase tõusu.⁵⁸ Just sajandivahetusega hakkas oodatav eluiga järsult kasvama – suurim tõus toimus Euroopas sajandi teisel aastakümnel⁵⁹ – ning Teise ilmasõja järgselt tasandusid ka erinevused Euroopa riikide (välja arvatud endine idablokk) vahel. 1930. aastal oli oodatav eluiga enamikes Lääne-Euroopa riikides pikenenud kuuekümnendate ning praeguse sajandi alguseks kaheksakümnendate eluaastateni.⁶⁰

Suremuse üldkordaja langes alla 20 surma 1000 kohta (mida on olulise punktina rõhutanud Jean-Claude Chesnais) esimesena Norras juba 19. sajandi keskel, millele 20. sajandi alguseks järgnesid teised Põhja-Euroopa riigid, samuti Madalmaad, Suurbritannia ja Iirimaa, ning Esimese maailmasõja alguseks ka Prantsusmaa, Saksamaa, Itaalia ja Tšehhoslovakkia. Nõukogude Liit ja Balkani riigid jõudsid sinnamaale alles pärast Teist maailmasõda.⁶¹ Niisiis on suremuse langus kiiremini toimunud riikides, mis demograafilise üleminekusse hiljem sisenesid, sest nemad on saanud kasutada pioneerriikides aja jooksul välja kujunenud praktikaid ja loodud ravimeid. Sama areng paistab silma ka suremuse ülemineku levides üle maailma.⁶²

56 David Yaukay, Douglas Anderson, Jennifer Hickeys Lundquist, *Demography: The Study of Human Population* (Long Grove: Waveland Press, 2007), 130.

57 Livi-Bacci, *A Concise History*, 105.

58 Weeks, *Population*, 151.

59 Yaukay, *Demography*, 127.

60 Livi-Bacci, *A Concise History*, 106.

61 Chesnais, *The Demographic Transition*, 145-146.

62 Samuel Preston, „The Changing Relationship between Mortality and Level of Economic Development”, – *Population Studies*, 1975 (2), 231-246 (240).

Eriti märgatava languse tegi läbi imikusuremus. Tihti on demograafid tõdenud lihtsalt imikute suremuse pikaajalist ja üldist langust Euroopas, jättes tähelepanuta erinevused riikide vahel ja riikide siseselt (vahed olid olemas nii piirkondlikul kui klassilisel alusel). Nii näiteks oli imikusuremus aastatel 1550-1900 Inglismaal 150 kuni 200 surmajuhtumi vahel 1000 elussünni kohta, samas kui Austrias enne üleminekut oli see 275 ja 300 juhtumi vahel. Ka languse dünaamika oli erinev: Rootsis langes imikusuremus 19. sajandi jooksul aeglaselt ja ühtlaselt 200 surma juurest 100 surma juurde. Prantsusmaal seevastu on näha esimest languselainet 18. sajandi lõpus ja 19. sajandi alguse paiku, misjärel näitajad taas tasakaalustusid, kuni 1880. aastatest algas märgatav langus.⁶³ Esimese maailmasõja järgselt on olemas andmed juba kõikide Euroopa riikide kohta. Veel 1925. aastal olid vahed suured: Rootsis 59, Austrias 128, Rumeenias 197 surma. Näitajad jätkasid langemist ka pärast Teise maailmasõja vapustusi, jõudes 21. sajandi alguseks alla 10 surma 1000 elussünni kohta kogu Euroopas, välja arvatud mõned post-kommunistlikud riigid.⁶⁴

Põhjalikke uuringuid on Eesti demograafilise ülemineku kohta tehtud võrdlemisi vähe. Enne 19. sajandit valitses traditsioonilise taaste ajajärk, kus oodatav eluiga jäi 25 ja 35 vahel. Erinevalt Lääne-Euroopast, kus oli suurte näljahädade aeg juba möödas, oli Eesti ala endiselt kliimaatiliste kriiside osas haavatav. Laastavad olid Põhjasõda ning selle lõpu katkulained.⁶⁵ Eesti alal tervikuna oli Põhjasõja järgse 100 aastaga kokku üheksa aastat, mil suremus ületas sündimuse. Kuna tsaarivõimu kehtestamise järgselt valitses rahuaeg, andis see Eesti rahvastikule võimaluse 17. sajandi lõpu ja 18. sajandi alguse vapustustest kiirelt taastuda, millele aitas kaasa ka sisseränne. Kuid peamine põhjus on üleminekueelsele rahvastikukäitumisele omane kiire põlvkondade vaheldumine.⁶⁶

19. sajandi suremuse kohta on huvitaval kombel vähem uurimusi kui 18. sajandi kohta.⁶⁷ Üldpilt on siiski selge. Kuigi suremuse langus oli aeglaselt toimumas juba varem, intensiivistus see trend 1850.-60. aastatel. 1881. aasta rahvaloenduse andmetel oli sünnieluiga meestel 39,1 aastat ja naistel 42,7 aastat. Nende näitarvude ja naiste kõrgema eluea põhjal saab väita, et suremuse langus oli tolleks ajaks kestnud juba aastakümneid, ning et Eesti ala oli selgelt Lääne-Euroopa mudelit

63 Carlo Corsini, Pier Paolo Viazzo, „The Historical Decline of Infant Mortality: An Overview”, – *The Decline of Infant Mortality in Europe: 1800-1950* (Firenze: UNICEF, 1993), 9-18 (13).

64 Moldova, Rumeenia, Albaania, Serbia. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2015). *World Population Prospects: The 2015 Revision, DVD Edition*.

65 Helder Palli, *Eesti rahvastiku ajalugu aastani 1712* (Tallinn: Teaduse Akadeemia Kirjastus, 1996), 71-87.

66 Helder Palli, *Eesti rahvastiku ajalugu 1712-1799* (Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 1997); *Eesti Ajalugu IV: Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni*, koos. Mati Laur, Tõnu Tannberg, Helmut Piirimäe, (Tartu: Ilmamaa, 2003), 161; Kalev Katus, Allan Puur, „Rahvastikuteadus ja Eesti rahvastikuarengu pöördepunktid. II”, – *Akadeemia* 2006 (3), 491-523 (492).

67 Kalev Katus, „Long-Term Mortality Trend in the Baltic Countries”, – *Trames*, 2000 (3), 231-256 (242).

järgimas.⁶⁸ Viljandi maakonna rahvastiku arenguid 19. sajandi vältel on põhjalikult uurinud Mats Nõges, kelle poolt välja arvatud lastesuremuse trend tõendab sama.⁶⁹ Markus Läll on pereregistri andmeid kasutades jälginud lastesuremust 19. sajandi teisest poolest Eesti Vabariigi lõpuni. Sajandi keskel sündinud naiste lastest surid pea 30%. Üsna ühtlases tempos kulgenud langustrend viis suhtarvu 5% juurde enne Eesti iseseisvumist sündinud naistel.⁷⁰ 1930. aastatel oli suremuse üldkordaja langenud 14-15 surma juurde 1000 elaniku kohta.⁷¹ Suremuse languse tulemusel oli 1930. aastate alguseks sünnieluiga Eestis tõusnud vastavalt 53,1 aastani meestel ja 59,6 aastani naistel.⁷² Eluea pikenemine ise, langusega Teise maailmasõja ajal ja järel, jätkus kuni 1960. aastateni, saavutades uue tasakaalu meestel 65. ning naistel 75. eluaasta juures.⁷³

2.3 Suremuse languse põhjused

Suremuse languse põhjuste üle käiv debatt ei ole olnud pelgalt teadlaste intellektuaalselt huvitav diskussioon, vaid on seoses suremuse languse protsessi toimumisega arengumaades ka väga päevakajaline küsimus. Nii on usutud, et Euroopa ja Põhja-Ameerika kogemuste uurimine on praktilise väärtusega ja võimaldab päästa arenevates riikides rohkem elusid. Meditsiini vallas saab välja tuua kolme suurt edusammu: Jenneri rõugepookimise meetodi väljaarendamine 1796. aastal, Pasteuri jt avastuste najal toimunud mikrobioloogia teadussuuna teke ja areng 19.-20. sajandi vahetusel, ning lõpuks 1940. aastatel alguse saanud antibiootikumide võidukäik.⁷⁴ Et need avastused toimusid majanduslikult enim arenenud riikides, siis valitses 20. sajandi teise pooleni arusaam, et tervisenäitajate paranemise eelduseks on majanduslik areng.

Kuid siis pandi antud tõekspidamine kahtluse alla ning väideti, et see seos ei ole eriti tugev.⁷⁵ Näiteks on majandusliku arengu primaarsusega raske seletada Norra juhtrolli suremuse langemisel, sest kuni 20. sajandini oli Norra Lääne-Euroopa kontekstis üsnagi vaene maa. Seega eelnes suremuse ülemineku algus industrialiseerimisele. Teisalt on hästi dokumenteeritud suremuse tõusu seoses tööstuse arengu ja selle käigus toimunud urbaniseerumisega. 1841. aastal oli Inglismaa

68 Katus, *Long-Term Mortality Trend*, 241.

69 Nõges, *Rahvamuutused Viljandi maakonnas*, lehekülj 1 PDF-failis.

70 Läll, *Fertility Transition*, 42.

71 Olaf Mertelsmann, „Alatoitumuse tekitamine põllumajanduslikult rikkas piirkonnas: stalinistlik toiduainetega varustamise poliitika 1940. aastate Eestis”, – *Ajalooline Ajakiri*, 2010 (2), 191-212 (196).

72 Katus, Puur, *Rahvastikuteadus ja Eesti rahvastikuarengu pöördepunktid. II*, 492-494.

73 Katus, *Long-Term Mortality Trend*, 243.

74 Kirk, *The Demographic Transition*, 368

75 Preston, *The Changing Relationship*, 231.

oodatav eluiga 41 aastat, kuid Põhja-Inglismaa tööstuslinnades kõigest 26 eluaastat.⁷⁶ Teise maailmasõja järgselt valitses lootus, et kindlate haiguste vastu suunatud kampaaniatega on võimalik ka vähearenenud majandusega maadel saavutada suremusnäitajate märgatavat paranemist. ÜRO sõnastuses, et „enam ei ole vajalik, et riigil oleks kõrgelt arenenud majandus, saavutamaks vähemalt rahuldavaid tervishoiu tasemeid.”⁷⁷ Näiteks Sri Lankal suudeti malaariavastase kampaania käigus suremuse üldkordaja viia 19,8-lt surmalt 1000 inimese kohta 1947. aastal 9,9-ni kümme aastat hiljem.⁷⁸ Laiemalt aga taolised lootused ennast muidugi õigustanud pole.

Dihhotoomia tervishoiumeetmed *versus* majanduslik areng on muidugi primitiivne, sest „on olemas ilmne vastastikune sõltuvus suremuse langemise meditsiiniliste ja majanduslike komponentide vahel, mis teeb igasuguse katse neid eraldada kunstlikuks.”⁷⁹ Ilmselt ei ole juhuslik, et uuenduslikud ravimeetodid ning nende aluseks olev meditsiiniteadus arenesid välja jõukamates maades, kus olid olemas ka rahalised võimalused uute teadmiste rakendamiseks ja levitamiseks. Uurides ülemineku lõpetanud Euroopa suremuse languse seost majandusliku kasvuga, joonistub välja tugev korrelatsioon aastatel 1870-1950, kus eelpool nimetatud meditsiiniliste edusammude rakendamisel vähenes nakkus- ja parasiithaiguste tähtsus surmapõhjusena.⁸⁰ Nii näiteks on hinnatud, et Inglismaal ja Walesis ajavahemikus 1871-1951 toimunud oodatava eluea 27,6 aastasest pikenemisest pea 17 aastat on põhjustatud nakkus- ja parasiithaiguste taandumisest.⁸¹ Selleks kasutatud meetodid ei olnud eriti kallid ega keerulised. Põhjus, miks eluea pikenemine arenenud maailmas ei ole Teise maailmasõja järgselt majanduskasvuga sammu pidanud, on see, et nüüdseks domineerivaks saanud vähi ja teiste mittenakkavate (endogeensete) haiguste vastu võitlemine on tunduvalt keerulisem ja kulukam.⁸²

Rääkides majandusliku arengu mõjust nakkushaiguste taandumisele ei tule siiski silmas pidada üksnes meditsiinilisi edusamme ja nende rakendamist, vaid muidugi ka üldise elukvaliteedi tõusu ning sellega kaasnevat paremat toitumist ning hügieenivõimalusi. Samamoodi on hästi dokumenteeritud majandusliku taandarengu negatiivne mõju tervisenäitajatele. Näiteks Venemaa suremusnäitajatele on olulist mõju avaldanud hiliskommunistlik stagnatsioon, mil rahvastiku oodatav eluea kasv hakkas Lääne-Euroopa omast maha jääma. Kommunistliku impeeriumi

76 Weeks, *Population*, 189.

77 ÜRO, *Bulletin demographique*, 1962. Tsiteeritud Chesnais, *The Demographic*, 48.

78 Chesnais, *The Demographic Transition*, 80.

79 Samas, 79.

80 Livi-Bacci, *A Concise*, 108.

81 Yaukey, *Demography*, 131-133.

82 Weeks, *Population*, 155.

kokkukukkumise ning turumajandusele üleminekuga toimunud majanduskrahhis hakkas oodatav eluiga hoopis langema. Nii oli 2005. aastal Vene mehe oodatav eluiga madalam kui 1955. aastal.⁸³ Seega võib öelda, et tervishoiunäitajaid on võimalik parandada ka vaesetes ühiskondades tarkade poliitikate abil, kuid ilma sissetulekute kasvuta tuleb suremusnäitajate paranemisele peagi piir ette.⁸⁴

On vaja rõhutada ka kultuurilisi muutusi, sest uute tervishoiumeetodite ja -praktikate arendamine iseenesest suremust ei langeta. Näiteks individuaalsel tasandil tekkis arusaam, et regulaarne kätepesemine on loomulik, pikema aja jooksul.⁸⁵ Teisalt ka ühiskondlikus plaanis vajas avaliku võimu sekkumine tervishoiustandardite paikapanemises või lapstööjõu piiramisel teatud mõttelist muutust, mis seda eeldama ja nõudma hakkas.

2.4 Sündimus ja selle langus

Nagu eelnevalt mainitud, on sündimuse langus pärvinud demograafide suurt tähelepanu. Kuid selle mõtestamisel on tehtud huvitavaid valikuid. Nii on levinud Louis Henry poolt käibesse toodud „loomuliku sündimuse” mõiste, millega on hakatud tähistama üleminekueelset taset, mil inimesed sündimuse „kontrollimist” ei harrastanud.⁸⁶ Seega toimus üleminek loomulikult kontrollitud sündimusele. Henry tõestas empiirilisel, et üleminekueelne sündimus ei olnud ühiskondade lõikes ühtlane, nii ei seisnenud sündimuse loomulikkus tema jaoks kindlas optimaalses laste arvus; loomulik võis olla nii neli kui neliteist last.⁸⁷

Sündimuse erinevusi seletas Henry ühelt poolt eri populatsioonide erinevate füsioloogiliste omadustega ning teisalt kultuuriliste praktikatega, nagu rinnaga toitmise ajaline pikkus, seksuaaltabud ja abiellumisiga. Põhiline oli Henry jaoks teadliku laste arvu piiramise, teisisõnu järjestusspetsiifilise kontrolli, puudumine vastandina sündide vaheliste intervallide kontrollile. Mõistet „kontrollimine” defineeris Henry järgmiselt: „võib öelda, et kontroll⁸⁸ eksisteerib, kui paari

83 Weeks, *Population*, 154.

84 Chesnais, *The Demographic Transition*, 81.

85 Weeks, *Population* 151.

86 Läll, *Fertility Transition*, 12.

87 Ühe naise teoreetiliseks maksimumiks, võttes arvesse erinevaid faktoreid, on arvatud 16 sündi. Samas maailmarekord kuulub ühele 18. sajandil elanud vene naisele, kes sai 27 rasedusega 69 last. Weeks, *Demography*, 201.

88 Prantsuse keelses originaalartiklis kasutas ta terminit limiteerima, mis inglise keelses tõlkes muutus kontrollimiseks ning on nii demograafiateaduses levinud. Gigi Santow, „Coitus Interruptus and the Control of Natural Fertility”, – *Population Studies*, 1995 (1), 19-43 (23).

käitumine on seotud juba sündinud laste arvuga ja on modifitseeritud, kui see number jõuab maksimumini, mida paar ei taha ületada.”⁸⁹ Seda definitsiooni ei saa pidada kõige õnnestunumaks, kuna väidab implitsiitselt, et sünniintervallide kontrollimine polegi sündide kontrollimine, samas viib seegi laste üldarvu languseni.

Ansley Coale'i jaoks tähendas loomuliku sündimuse ajastu seda, et sündide piiramine toimus „loomulike” meetmetega, nagu rinnaga toitmine, seksist hoidumine jne. Üleminekuga algas laste arvu kontrollimine „mitteloomulike” meetmetega nagu preservatiivide kasutamine ja abordid.⁹⁰ „Kahjuks aga ei anna loomuliku sündimuse võrdsustamine „loomulike” sünnikontrollimeetoditega endale aru, et sündimust saab „kontrollida” ka „loomulike” meetoditega nagu abstinents pärast teatud pere suuruse saavutamist ja sündide vahesid saab efektiivselt reguleerida ka „mitteloomulike vahenditega” nagu abort, ilma et sündimuskäitumine mõjaks millegi muu kui „loomuliku” muustrina.”⁹¹ Niisiis ei ole loomuliku sündimuse mõiste just eriti õnnestunud. Chesnais toob välja, et loomuliku suremuse mõistet pole kasutusse tulnud ning tema eelistab „üleminekueelse sündimuse” terminit, mis ei eeldaks kuidagi 19. sajandi eelse aja sündimuskäitumise homogeensust ning kontrolli ja mittekontrolli dihhotoomiat.

Sündimust mõjutasid endiselt sisuliselt samad faktorid, mis mõjutavad ülemineku lõpufaasis olevaid ühiskondi – keskkond, ühiskond ja kombed.⁹² Üleminekueelse ajastu erinevused tulenevad esmajoones naiste abiellumisvanusest (viieaastane vahe tähendab potentsiaalselt 2-3 last) ning imetamisaja pikkusest, mis pikendab deovulatsiooni perioodi. Need kaks mõjutegurit on kultuuriti palju erinevad.⁹³ Lisaks on leitud tõendeid, et kõrgem imikusuremus tõstis järgmise sünni tõenäosust.⁹⁴ Sünniintervalle pikendavat efekti on leitud ka elus ja ülalpeetavate laste arvul,⁹⁵ samuti kõrgenenud viljahindadel.⁹⁶

Üleminekueelse ajastuga võrreldes saavutati demograafilise ülemineku algusega aga sündimuse

89 Louis Henry, „Some Data on Natural Fertility”,– *Biodemography and Social Biology* , 1983 (2), 81–91 (81).

90 Coale, *The Decline of Fertility*, 9.

91 Santow, *Coitus*, 5-6.

92 Chesnais, *The Demographic Transition*, 139.

93 Livi-Bacci, *A Concise History*, 10-12.

94 Thomas Mroz. and David Paul, “Evidence of Fertility Regulation among Rural French Villagers, 1749-1789: A Sequential Econometric Model of Birth-Spacing Behavior (Part 2)”.– *European Journal of Population* 1989 (2), 173–206.

95 Jan van Bavel, „Deliberate Birth Spacing before the Fertility Transition in Europe: Evidence from Nineteenth-Century Belgium”,– *Population Studies* 2004 (1), 95–107.

96 Martin Dribe and Francesco Scalone, “Detecting Deliberate Fertility Control in Pre-transitional Populations: Evidence from six German villages, 1766- 1863”,– *European Journal of Population-Revue Européenne De Demographie* , 2010 (4), 411–434.

piiramisel uus kvaliteet. Varasemalt saadi kontrollida vaid intervalle lastesaamise vahel – laste üldarvu planeerimine ei olnud kõrge lastesuremuse tõttu sisuliselt võimalik.⁹⁷ Lastesuremuse langus võimaldas järjestuspetsiifilist (ehk laste üldarvu) kontrolli, millel on tõestatud esmane roll sündimuse järk-järgulises kahanemises ülemineku käigus.⁹⁸

John Hajnali poolt kirjeldatud varauusaegset Euroopa abielumustrit, mida iseloomustab kõrge abiellumisiga ja suur vallaliste osakaal, on juba peetud märgiks, et traditsiooniline sündimuskäitumine oli Euroopas murenemas.⁹⁹ Ansley Coale on märkinud, et Euroopas ei toimunud üleminek mitte kõrgelt madalale, vaid mõõdukalt madalale sündimusele.¹⁰⁰ Siiski oli ka Euroopasiseselt märkimisväärsed erinevusi üleminekuelselt nii ajalises kui ruumilises mõttes.¹⁰¹ Seega on sündimuse ülemineku täpset algust keeruline määratleda. Selle üheks põhjuseks on muidugi allikate kaootilisus ja ebaühtlasus.

Näiteks Coale ja Treadway kasutavad otsustava hetkena 10% langust abielulises sündimuses,¹⁰² pärast mida enam tagasiminekut kõrgema sündimusemäära juurde ei toimu. Enamikes Euroopa piirkondades jäi see ajavahemikku 1890-1920. Riigiti oli esimene Prantsusmaa, mis ületas 10% tähise 1827. aastal, järgmisena Belgia alles 1881. aastal; Lääne-Venemaal jõuti sinnamaale 1922. aastal.¹⁰³ Chesnais kasutab ülemineku tähistamiseks sündimuse üldkordajat (sündide arv 1000 inimese kohta). Tema järgi on üleminekusse jõudnud ühiskonna tunnus, kui 1000 inimese kohta toimub 30 sündi, ja ülemineku lõpetanud ühiskonna tunnus, kui see väärtus langeb alla 20. Samas need piirid on võetud lähtudes (Lääne-)Euroopa kogemusest. Nii on Venemaal piirkondi, kus üleminekuelsel sündimus oli 60 sünni lähedal 1000 inimese kohta ja Aafrikas on see olnud enamasti üle 50. Ka Uues Maailmas oli see näitaja 45-55 juures.¹⁰⁴

Seetõttu pöördub Chesnais'gi terviklikuma pildi andmiseks ka iga riigi suhtelise languse poole. Nii eristab ta arenenud riikide puhul nelja lainet. Esimesed püsivad langused sündimuses leidsid aset

97 Läll, *Fertility Transition*, 20

98 Kalev Katus, Allan Puur, „Rahvastikuteadus ja Eesti rahvastikuarengu pöördepunktid. II”, – *Akadeemia*, 2006 (2), 259-286 (274).

99 Kärt Jänes-Kapp, Kalev Katus, Allan Puur, Asta Pöldma. *Demograafiast ja rahvastikuarengu seaduspärasustest* (Tallinn: Koolibri, 2005), 12.

100 Coale, *The Decline of Fertility*, 6-7.

101 Livi-Bacci, *A Concise History*, 110.

102 Ansley Coale juhitud Princetoni projekt kasutab sündimuse languse jälgimisel indekseid, mis arvatud kõige kõrgema dokumenteeritud sündimusega kogukonna, Põhja-Ameerika huterriitide, pealt. Lisas 3 ära toodud tabel aastate kohta, mil eri Euroopa ühiskonnad selle läveni jõudsid.

103 Ansley Coale, Roy Treadway, „A Summary of the Changing Distribution of Overall Fertility, Marital Fertility and the Proportion Married in the Provinces of Europe”, – *The Decline of Fertility in Europe* (New York: Population Council, 1986), 31-79 (36-37).

104 Chesnais, *The Demographic Transition*, 96-99.

18. sajandi teisel poolel Soomes, Prantsusmaal, Tšehhimaal ja Ühendriikides, kusjuures vaid Prantsusmaal algas püsiv aeglane alanemine. Mujal toimus teatud tasakaalustumine, millele järgnes uus laine juba 19. sajandi teisel poolel. 19. sajandi teisel poolel algas sündimuse langus kogu Põhja-, Lääne- ja Kesk-Euroopas. Kolmas laine algas 20. sajandiga Ida-Euroopas ja Hispaanias ning viimane 1920. aastatel Balkanil, Kreekas ja Portugalis.¹⁰⁵ 20 sünnini inimese 1000 kohta, mida Chesnais tõlgendab kui ülemineku lõpp-punkti, jõudis Prantsusmaa 1907. aastaks, teised Lääne-Euroopa riigid järgnesid paari aastakümne pärast. Nii tuleb välja, et sündimuse üleminekusse hiljem sisenenud ühiskondades toimub see kiiremini, nagu on see ka suremuse puhul.¹⁰⁶ Uus tasakaal saavutati Euroopas alles 20. sajandi viimaseks veerandiks, kui Lääne-Euroopa riikides toimunud beebibuum lõppes ja Euroopa riikide (välja arvatud idablokk) iive konvergeerus taastetasemest madalamal tasemel.¹⁰⁷ Kokkuvõttes tähendas Euroopa riikides sündimuse üleminek laste arvu vähenemist naise kohta poole võrra.¹⁰⁸

Eestis on Heldur Palli põhjalikult uurinud traditsioonilise taaste ajajärgu sündimuskäitumist kolme kihelkonna – Karuse, Otepää ja Rõuge¹⁰⁹ – põhjal, millest selgub, et toonased rahvastikuprotsessid paigutavad eestlased Hajnali liinist kindlalt lääne poole. Keskmiselt said eesti naised oma eluea jooksul neli-viis last, kellest üks-kaks täiskasvanuikka ei jõudnud. Sündimusülemineku uurimisel on kasutatud baasina rahvaloendusi, mida on läbi viidud alates 1881. aastast. Just seda aastat saab pidada esimeseks tähiseks, millest alates on demograafiline käitumine Eestis meile hästi teada. Tolleks ajaks oli sündimuse üldkordaja madalam vaid Prantsusmaal ja Iirimaa ning lähedane Läti, Rootsi, Šveitsi ja Norraga. Eesti eristub selgelt muust Ida-Euroopast, kus oli 20% kõrgem üldsündimus, ja Venemaast (80% kõrgem); samuti tsaaririigi läänekubermangudest, sealhulgas Soomest (15% kõrgem). Oluline on välja tuua, et abiellumus oli Eestis tollal kõrgem kui Lääne-Euroopas, mistõttu on abieluline sündimus Eestis veelgi madalam (vaid Ungaris madalam). Seega võib väita, et pereplaneerimine oli siin ajastu kontekstis väga arenenud.¹¹⁰

1881. aasta madal sündimus viitab sellele et üleminek oli tolleks ajaks juba alanud. Täpsem algus jääb rahvaloenduse andmetele tuginedes selgusetuks. Mats Nõges on Viljandi maakonna osas

105 Chesnais, *The Demographic Transition*, 112-113.

106 Samas, 118, 133.

107 Samas 129-130.

108 Coale, *Treadway, A Summary*, 31

109 Heldur Palli, „Rõuge rahvas XVII sajandi teisel poolel”, – *Ajaloolise demograafia probleeme Eestis* (Tallinn: ENSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, 1973), 63-127; *Lääne-Eesti rahvastiku struktuur ja taastootmine (Karuse 1685-1799)* (Tallinn: Eesti Raamat, 1984); *Otepää rahvastik aastail 1716-1799* (Tallinn: Eesti Raamat, 1988).

110 Kalev Katus, „Sündimus ja selle piirkondlikud erisused Eestis demograafilise ülemineku jooksul. I”, – *Akadeemia*, 1994 (1), 134-159 (144-145).

kindlaks teinud, et 1820.-30. aastatel sündimus tõusis, misjärel algas tagasihoidlik langus, mis kiirenes 1860. aastatel.¹¹¹ 1880. aastateks oli Eestis sündimuse langus juba ületanud 10% tühise, mida on pidanud oluliseks Ansley Coale. Edasi langes sündimus lineaarselt kolmekümnendate alguseni. Ajavahemikus 1881-1934 langes nii üld-, kui abielusündimus ligi kaks korda. Taastetasemest allapoole langes sündimus 1920. aastate lõpuks. Üleminek oli Eestis „küllaltki pikaajaline ja suhteliselt aeglane protsess, mitte pöördeline kiire vähenemine ühe-kahe põlvkonna jooksul.”¹¹² Sündimuse langus toimus oluliste regionaalsete erinevustega, nii et maakondade vaheline lahknemine oli suurim just ülemineku lõpufaasis 1920. ja 1930. aastatel.¹¹³

2.5 Sündimuse languse põhjused

Ülemineku teooria järgi on sündimuse languse eelduseks alanud suremuse langus. Kuid siiski on olnud ka autoreid, kes on väitnud, et imikusuremus langes enne kui sündimus. Nende järgi oli kõrge imikusuremus just kõrge sündimuse tagajärg. Nii võisid vanemad mittesooitud lastest lahti saada, olgu see otsese tapmisega nagu Antiik-Kreekas ja Aasias või lapse „Jumala hoolde jätmise” diskreetsema meetodiga. Siiski ei ole suudetud tuua ühtegi näidet, kus riigi tasandil algas sündimuse langus enne. Euroopa riikides keskmiselt algas suremuse langus 40 aastat enne sündimuse langust.¹¹⁴

Pelgalt lihtsa kausaalsusega, et vähenev suremus viib väheneva sündimuseeni, pole demograafid leppinud. Konsensust täpsemate põhjuste osas ei ole – just siinkohal on rahvastikuteaduse ühed suurimad vaidlused. Ülemineku teooria esimesed angloameerika formuleerijad rõhutasid sotsiaalmajanduslikke põhjuseid – nende jaoks oli see eelkõige seotud industrialiseerumise ja urbaniseerumisega. Teised on rõhutanud moderniseerumist individualismi arengu mõttes ja sekulariseerumise olulisust. Kolmandad on välja toonud laste rolli muutust kohustusliku koolihariduse ja vanaduspensioni tulekuga. Nobeli preemia laureaat majandusteaduse alal Gary Becker on arendanud mikroökonomilist seletust rahvastiku üleminekule, taandades kõik ratsionaalsete indiviidide alternatiivkuludele ning täpsemalt siis laste kalliduse kasvule

111 Mats Nõges, *Rahvamuutused Wiljandi maakonnas 1801.-1923. a.* Saadaval <<http://dspace.ut.ee/handle/10062/17026>>, lehekülj 38 PDF-failis.

112 Katus, *Sündimus ja selle piirkondlikud erisused Eestis demograafilise ülemineku jooksul. I*, 146-148.

113 Katus, *Sündimus ja selle piirkondlikud erisused Eestis. II*, 375. Nõges, *Rahvamuutused Wiljandi maakonnas*, lehekülj 250 PDF-failis.

114 Chesnais, *The Demographic Transition*, 143, 147. Pikemalt antiikaja ja Aasia kultuuride kommetest sel teemal Caldwell, *Demographic Transition Theory*, 111-156.

sotsiaalmajandusliku moderniseerumise käigus. Vastukaaluks on arendatud ka puhtalt ideede arengut rõhutavaid seletusi, mis keskenduvad sekulariseerumisele ning seksuaalmoraali muutumisele.¹¹⁵ Sellised monokausaalsed seletused ei ole suutnud vastu pidada demograafilise ülemineku mitmekesisele ajaloole.

Nii tõdevad Kalev Katus ja Allan Puur, et „rahvastikuarengu seaduspärasuste seletamisel ning arengut määravate põhjuste tundmisel on inimkond 21. sajandi hakul peaaegu sama tark kui pool sajandit tagasi.”¹¹⁶ Tõepoolest, kui lugeda Mats Nõgese 1925. aastal Tartu Ülikooli arstiteaduskonnale esitatud väitekirja Viljandi maakonna demograafilistest arengutest, siis autori poolt tausta loov peatükk sündimuse langust põhjendavatest eri hüpoteesidest on märkimisväärselt sarnane ka tänapäeva vaidlustele.¹¹⁷

Gösta Carlsson soovib sündimuse languse paremaks mõtestamiseks eristada innovatsiooni ja kohandumist. Tema sõnul põhineb innovatsiooniteooria eeldusel, et üleminek algas keskkonnas, kus varasemalt rasestumisvastaseid vahendeid ei tuntud või vähemalt oli nende kasutus väga piiratud. Ülemineku jaoks ei olnud vaja ainult uusi efektiivseid vahendeid, vaid informatsioon nende kohta pidi ka rahvastiku seas levima. Innovatsiooniteooria oluline komponent ongi uute praktikate kandumine linnast maale ning haritud ühiskonnakihtidest massidesse. Kohandumisteooria seevastu eeldab, et rasestumisvastaseid vahendeid kasutati piiratult või kõrge laste arvu sihiga juba enne ülemineku algust. Üleminek algas vastusena uudsetele ühiskondlikele arengutele (suremuse langus, linnastumine, majanduslik tõus), millele vastamine nõudis muutusi sündimuskäitumises. Kohandumisteoorias ei mängi seega teadmiste ja praktikate difusioon mingit rolli, vaid sündimuse languse kihilisi/piirkondlikke nihkeid saab seletada ühiskondlike muutuste poolt tekitatud surve ebaühtlusega.¹¹⁸ Carlssoni poolt välja käidud tõlgendamismalli on kasutatud tihti uurimaks just ühiskondadesisest uue käitumise levikut, seda nii regionaalsel kui klassilisel alusel. Vahetegemist innovatsiooni ja kohandumise vahel on aga põhjusega kritiseeritud, kuna see kujutab neid jõude vastandlike või konkureerivatena.¹¹⁹

Tuntud on ka Ansley Coale mudel ülemineku mõtestamiseks, milles on ta nimetanud kolm

115 Yaukay, *Demography*, 198-199.

116 Katus, Puur, *Rahvastikuteadus ja Eesti rahvastikuarengu pöördepunktid. I*, 270.

117 Nõges, *Rahvamuutused Viljandi maakonnas*, lehekülj 17-28 PDF- failis.

118 Gösta Carlsson, „The Decline of Fertility: Innovation or Adjustment Process”, – *Population Studies*, 1966 (2), 149-174 (149-150).

119 Dribe jt, *Socioeconomic Status and Fertility*, 167.

tingimust uueks demograafiliseks käitumiseks: valmisolek, tahe ja suutlikkus.¹²⁰ Valmisolek rõhutab majanduslikke motiive, mis arenevas keskkonnas muutuvad ning seetõttu uut käitumist esile kutsuvad. Tahe tähistab kultuurilist mõõdet, kus uus käitumine peab saama aktsepteerituks või tooma kaasa muutusi moraalis. Suutlikkus tähendab uute meetodite arengut ning sellesisuliste teadmiste levikut. Dirk van der Kaa on sama mudelit tähistanud struktuurse, kultuurilise ja tehnoloogilise teguriga. Taolised mudelid on kontseptualiseerimiseks kõige paremad, kuna haaravad endasse sügavateks ühiskondlikeks muutusteks vajalikud tahud. Kui mõni kolmest eeldusest pole täidetud, siis muutusi ei toimu. Muude tegurite neutraalsuse korral võib muutus alata ka ühe teguri transformeerumisest. Taoline mõtteviis annab vajaliku paindlikkuse aegruumilise erinevuste selgitamiseks.¹²¹ Siiski peab tõdema, et demograafid ei ole mitte alati tahtnud seda mudelit kasutada ning enamikes empiirilistes uuringutes on pigem testitud ühte muutujat.¹²²

2.6 Psühholoogia- ja sotsioloogiateaduste teooriate rakendamine sündimuse languse seletamisel

Sündimuse languse seletamisega ei ole psühholoogid otseselt tegelenud. Siiski tulevad nende tööd ka seda küsimust lahti mõtestades kasuks. Kesksel kohal on psühholoogidel kollektivismi ja individualiseerumise mõisted. Enne 19. sajandit olid kõik ühiskonnad kollektivistlikud, kuid sotsiaalmajandusliku moderniseerumise käigus hakkas esmalt Euroopas ja selle siirderiikides individualiseerumisprotsess. Kollektivismi esineb nii horisontaalset (nagu primitiivsetel hõimudel) kui vertikaalset, nagu Euroopas enne uusaegseid muutusi.¹²³ Vertikaalset kollektivistlikku ühiskonda iseloomustab jagunemine hierarhilisteks gruppideks (seisusteks), kellel on omad tugevad grupisisesed normid, mille järgimist rangelt jälgitakse. Kollektivistliku ühiskonna põhiline joon ongi kohustuste rõhutamine ning nende täitmise nõudlik jälgimine. Kohustused on indiviididel nii oma ühiskondliku grupi, kogukonna kui perekonna ees. Need kolm identiteeti määravad isiku staatuse ja indiviidi enda võimalused oma teed luua on väga väikesed. Seetõttu on sotsiaalne mobiilsus madal. Psühholoogide tehnilist keelt kasutades, siis valitseb allotsentrism, kus

120 Ansley Coale, "The Demographic Transition Reconsidered", – *International Population Conference, Liege* (Oxford: Clarendon Press, 1973), 53-72 (67).

121 Allan Puur, Leen Rahnu, „Teine demograafiline üleminek ja Eesti rahvastiku nüüdisareng”, – *Akadeemia* 2011 (12), 2225-2272 (2238).

122 Chesnais, *the Demographic Transition*, 5. R. I. Woods, „Approaches to the Fertility Transition in Victorian England”, – *Population Studies*, 1987 (2), 283-311 (283).

123 Harry C. Triandis, Michele J. Gelfand, „Converging Measurement of Horizontal and Vertical Individualism and Collectivism”, – *Journal of Personality and Social Psychology*, 1998 (1), 118-128

väärtustakse kogukonda, sotsiaalsed toetust ja sidemeid.¹²⁴

Selline ühiskond on väga homogeenne ning erinevust ei taluta. Homogeensus põhineb ühiskonna sotsiaalse ja majandusliku süsteemi lihtsusel. Mida kompleksemaks ning heterogeensemaks ühiskond muutub, seda rohkem on indiviididel fantaasiat ja tahet luua maailmas oma enda teed.¹²⁵ Allotsentrism asendub idiotsentrismiga, mis väärtustab edukust ja tunnetatud üksindust. Kuna kollektiivses ühiskonnas on väga vähe ühiskondlikke gruppe, siis on inimeste suhe nendega püsivam ning tunnetatud identiteet tugevam. Tänapäeva individualistlikus ühiskonnas valitseb identiteetide mitmekesisus ja grupikuuluvust saab kergelt ja mitmeid kordi muuta. Seetõttu on inimese suhe ühe identiteedikujundajaga nõrgem ning ta ei tunneta vajadust alluda esitatud nõuetele ja kohustustele, kui need tema enese hinnangutega vastuollu peaksid minema. Seega on individualiseerunud ühiskond märgatavalt vähem konformistlik kui traditsioone ja kohutusi rõhutav kollektivistlik ühiskond.¹²⁶

Lisaks sotsiaalmajanduslike erinevuste ja muutuste tekkele rõhutatakse kollektivistliku ühiskonna taandumisel hariduse rolli inimeste maailmapildi avardamise ja vanade traditsioonide nõrgenemise juures. Psühholoogid on kvantitatiivsete uurimustega leidnud, et vertikaalne kollektivism on negatiivses korrelatsioonis haridusega.¹²⁷ Seda arusaama toetab ka ajalooline kogemus, sest nagu on väitnud John Caldwell, pole teadaolevalt ühtegi ühiskonda, mis oleks suutnud stabiilselt kõrget sündimust hoida pärast kaht massiliselt kooliharidust saanud põlvkonda.¹²⁸

Oma panuse debatti on andnud ka sotsioloogid, kes on keskendunud väärtuste muutuse uurimisele. Nad iseloomustavad traditsionaalset agraarühiskonda fatalistlikuna, kus inimesed pisendavad oma võimalusi enda elu kujundamisel ning usuvad Jumala/looduse/saatuse juhtivasse rolli. Hoidutakse pikemate ja normidest lahknevate tulevikuplaanide tegemisest, sest tunnetatakse, et elu käib aastast-aastasse sarnases rütmis. Võimalust traditsioonilisest tsüklist väljuda ei tajuta. Selline korraldus nõuab autoriteedi ja kommete austamist ning indiviidi allutamist kollektiivsele tahtele. Modernset ühiskonda seevastu iseloomustab indiviidi rolli ja tema ees seisvate võimaluste rohkuse rõhutamine, optimistlik usk Jumala/looduse/saatuse allutamisse, kaugele tulevikku ettevaatav planeerimine,

124 Harry C. Triandis, Eunhook M. Suh, „Cultural Influences on Personality”, – *Annual Review of Psychology*, 2002 (53), 133-160; Harry C. Triandis, Nydia Lucca, „Individualism and Collectivism: Cross-Cultural Perspectives on Self-Ingroup Relationship”, – *Journal of Personality and Social Psychology*, 1988 (1), 323-388.

125 Triandis, Suh, *Cultural Influences on Personality*, 140-141.

126 Triandis, Lucca, *Individualism and Collectivism*.

127 Triandis, Suh, *Cultural Influences on Personality*, 141.

128 Woods, *Approaches to the Fertility Transition in Victorian England*, 297. Tsitaat pärineb John Caldwell, *Theory of Fertility Decline* (London: Academic Press 1982), 305, 310.

isiklik autonoomia pereloomise küsimuses.¹²⁹

Pere planeerimine on üks olulisematest küsimustest, mis iga inimese ees seisab. Selle edukas teostamine on seotud ratsionaalsete ja modernsete väärtuste ülevõtmisega.¹³⁰ Seoseid fatalismi ja tugeva religioossuse ning kõrgema sündimuse vahel on tõestatud ka kvantitatiivsete uurimustega.¹³¹ Need on näidanud, et lasterohkete peredega paaridel on rohkem soovimatuid sünde. Kuid samas on nad ka fatalistlikumad, leides, et pole inimese roll raseduste ja sünnituste üle otsustada ja see tuleb jätta kõrgemate jõudude kompetentsi. Taolise väärtussüsteemiga inimeste jaoks ei ole vastukäiv arvata, et üks või enam rasedus on mittesoovitud, samas keeldudes raseduste ärahoidmise nimel midagi tegemast. On loodud seos ka tugeva religioossuse, sellest tingitud seksuaalteemade arutamise juures tekkiva häbitunde ja laste suurema arvu vahel. Paarid, kes suudavad piinlikkust tundmata neid küsimusi arutada, on edukamad pereplaneerijad.¹³²

Princetoni ülikooli emeriitprofessor sotsioloog Norman Ryder on käsitlenud sündimuse langust viimaste sajandite jooksul funktsionalistlikult. Iga ühiskond otsib vastuseid enda ees seisvate probleemide lahendamiseks keeldude ja käskude vormis, mille eesmärk on indiviidide käitumist juhtida suunas, mis on ühiskonnale tervikuna kasulik. Sotsialiseerumise eesmärk on eemaldada näiv konflikt indiviidi ja grupi huvide vahel, pannes inimesi käituma kollektiivile kasulikult. Traditsionaalne ühiskond oma rangete soorollide, perekonna primaarsuse ning laste kohustuste rõhutamisega ei ole seega rumaluse ega tagurlikkuse, vaid ratsionaalsete kalkulatsioonide tulemus, kindlustamaks ühiskonna jätkusuutlikkust kõrge suremusega agraarmajanduse tingimustes, kus peamiseks majanduslikuks ja sotsiaalhoolekande institutsiooniks on perekond.¹³³ Traditsionaalses agraarühiskonnas tuleb kõik ressursid paigutada lähitulevikku, sest muidu valitseb oht, et tulevikku pole üldse. Kõrge suremusega ühiskond nõuab abielu ja lapsi kiiresti pärast suguküpsuse saavutamist, enne kui üks või mõlemad vanematest surevad, samuti lisalapsi, kindlustamaks

129 William B. Clifford, „Modern and Traditional Value Orientations and Fertility Behaviour: A Social Demographic Study”, – *Demography*, 1971 (1), 37-48. David Horton Smith, Alex Inkeles, „The OM Scale: A Comparative Socio-Psychological Measure of Individual Modernity”, – *Sociometry*, 1966 (4), 353-377.

130 H. Theodore Groat, Arthur G. Neal, „Social Psychological Correlates of Urban Fertility”, – *American Sociological Review*, 1967 (6), 945-959 (946)..

131 William D. Mosher, Linda B. Williams, David P. Johnson, „Religion and Fertility in the United States: New Patterns”, – *Demography*, 1992 (2), 199-214. Samas on aga näiteks USA pietistide suhtes nähtud sündimust alandavat efekti, mis tuleneb laste vaimse harimise väärtustamisest, kuna laps oli nende tõlgenduses ilma sündides „tühi laev”, mille õige täitmine nõuab palju aega ja vaeva. Sellise religioosse individualismi tulemusena oli pietistide sündimus madal. Donald H. Parkerson, Jo Ann Parkerson, „"Fewer Children of Greater Spiritual Quality": Religion and the Decline of Fertility in Nineteenth-Century America”, – *Social Science History*, 1988 (1), 49-70.

132 Lindy Williams, Teresa Sobieszczyk, „Couple Attitudes and Agreement regarding Pregnancy Wantedness in the Philippines”, – *Journal of Marriage and Family*, 2003 (4), 1019-1029.

133 Norman Ryder. „Norman Ryder on the Sociology of Fertility Reduction”, – *Population and Development Review*, 2010 (3), 607-620 (609-612).

vajalikuks peetavat ellu jäänud laste miinimumi.¹³⁴

Majanduslik areng, linnastumine ja suremuse langus loovad vajaduse uuteks normideks. Institutsionaalsed korraldused, mis keelde ja käske jagavad, muutuvad aeglaselt, kuid kindlalt. Niisiis ei ole moderniseerumine Ryderi käsitluses inimkonna vabanemine fatalismist, vaid ratsionaalne lahendus struktuursetele muutustele. Kuna perekond kaotab oma majanduslikke ja sotsiaalhoolekande funktsioone, siis toimub individualiseerumine, millele aitab kaasa koolihariduse levik ning sellest tulenev maailma avardamine. Inimeste jaoks muutub võimalikuks oma identiteeti luua muul alusel kui perekondlik või kogukondlik kuuluvus. Eriti avaldub see just naiste puhul, kes vabanevad suure hulga laste saamise ja nende eest hommikust õhtuni hoolitsemise ülesandest ning leiavad nii endale väärtuse ka väljaspool kodu. Hilisemas eas abiellumine (või sootuks mitteabiellumine) aga annab inimesele võimaluse omandada haridust, kujundada omaenda isiksus, luua oma tee. Moodne maailm pakub kõiksuguseid võimalusi, millesse oma aega, energiat ja raha investeerida. Lastekasvatamine võib sellele kõigele ette jääda.¹³⁵

134 Ryder, *Norman Ryder on the Sociology of Fertility Reduction*, 614-615.

135 Samas, 612, 617.

III TULEMUSED

3.1 Eeldused

19. sajandi teine pool ja 20. sajandi esimene pool oli Eestis pöördeliste muutuste ajastu. Lääne-Euroopas juba varasemalt alanud sotsiaalsed, majanduslikud ja kultuurilised muutused hakkasid üha enam ka siinseid inimesi kujundama. Lea Altnurme nimetab aastakümneid 19. sajandi keskpaigast Eesti Vabariigi loomiseni ajaks, mil kristlus oli enamike inimeste jaoks endiselt enesestmõistetav. Veel sajandi keskel levisid uued materialistlikud maailmakäsitlused Eesti linnades elavate haritud saksakeelsete inimeste seas, samas kui maal elavad talupojad oma massides veel endiste arusaamade järgi oma elu elasid. Kui linnades ja ülikoolides tekkis ajapikku kriitiline mass eestlasi, kes ei rahvustunud enam ümber, siis hakkasid nende kaudu uued ideed levima ka eestlaste hulgas ja seda eesti keeles. Eesti Vabariigiga ühiskonna juhtpositsioonid haaranud inimesed kasvasid juba pea täielikult üles 20. sajandi alguse positivistliku loodusteadusliku maailmavaate alusel. Evolutsiooniteooria abil seletati mitte üksnes looduses, vaid ka ühiskonnas ja kultuuris aset leidvaid arenguid. Seetõttu nimetab Altnurme Eesti esimest iseseisvuseperioodi moraalivõitluse ajaks.¹³⁶

Kahe maailmasõja vaheline aeg „oli euroopalikus kultuurruumis käärimise, religiooni tähenduse ümberhindamise, naiste iseseisvumise, soorollide ja seksuaalmoraali ümbermõtestamise, otsingute, kiire individualiseerumise ajajärk, mil indiviidi suhe ühiskonda muutus,” nagu on märkinud Jaak Valge. Neid aastaid on iseloomustatud džässiajastuna ning uute ja erootiliste tantsude kultuur levis ka Eesti väikelinnade noorte seas. Usuõpetuse küsimuses küll konservatiivsed jõud võitsid, kuid abielu- ja perekonnasündmuste registreerimine ilmalikustati. Abielu hakati nägema tänapäevases, armastusel põhinevas võtmes, kus tugev roll oli ka seksuaalsusel, mille arutamine muutus tasapisi „salongikõlbulikuks”. Abieluerootikat ja puhtal naudingul põhinevat seksuaalelu propageerivad raamatud levisid suuretiraažilistena ka Maarjamaal.¹³⁷ Seega võib arvata, et ka Eestis vähenes seksuaalteemade arutlemise juures piinlikkusetunne, mida, nagu mainitud, seostatakse parema pereplaneerimisega.¹³⁸

Uute praktikate levimise eesotsas ning sellest tulenevat moraalide ümbersõnastamise algatajateks olid moodsama (aktiivsema, individualistlikuma) eluhoiakuga inimesed, kes ei tundnud end olevat

136 Lea Altnurme, „Kristluse tähenduse ja tähtsuse muutumine eestlaste seas 1857-2010”, – *Tuna*, 2013 (4), 36-55; Ken Kalling „Darwin Haeckli varjus: evolutsiooniõpetuse retseptisioonist Eestis”, – *Ajalooline Ajakiri*, 2012 (3/4), 287-308.

137 Jaak Valge, *Punased I* (Tallinn: Rahvusarhiiv, 2014), 61-65.

138 Sarnast protsessi kirjeldab Suurbritannia kohta Caldwell. Caldwell, *Demographic Transition Theory*, 189-199, 203.

kammitsetud traditsionaalsetest tõekspidamistest, ja kes olid arvamuslimidrid teiste inimeste jaoks. Ilmalik eluhoiak, lugemus ning võime osta pamflette ja preservatiive oli omasem muidugi just ühiskondlikule eliidile.¹³⁹

Esiteks eeldan, et parlamendiliikmete seas oli sündimus madalam kui üldrahvastikul. Usuõpetust puudutav rahvahääletus näitas, et rahvastik tervikuna oli märksa konservatiivsem kui Eesti poliitiline eliit. Samuti eespool kirjeldatud ühiskondlikud muutused olid tugevama mõjuga nooremate, haritumate linnainimeste seas, kellest paljud Eesti ühiskondliku, sealhulgas poliitilise eliidi hulka kuulusid. Poliitiline aktiivsus näitab usku indiviidi võimesse suuri otsuseid teha ning muutusi esile kutsuda – see tähendab fatalismist vabanemist. Samuti põhinevad huvi ühiskondlike teemade ning poliitika vastu suuresti haridusel ja lugemusel, nagu ka teadmised uutest rasestumisvastastest praktikatest. Esinduskogudesse ebaõnnestunult kandideerijatel, kes enamuses olid tõenäoliselt kohalikud poliitilised aktivistid, oli arvatavasti kõrgem sündimus kui parlamendiliikmetel, kuid madalam sündimus kui üldrahvastikul. Nemad olid eeldatavalt vähem mõjutatud uutest ideedest ja väärtustest kui parlamendiliikmed.

Teiseks, maailmavaadete võrdluses eeldan, et marksistlikke erakondade esindajad said vähem lapsi kui keskerakondade esindajad, kelle sündimus oli eeldatavalt omakorda madalam agraarerakondlaste omast. Seda saab põhjendada sündimuse languse esmase ja kiirema edenemisega linnades kui maal. Linnamajanduses tõusis laste kvaliteedi nõudlus ning vähenes kvantiteedi tähtsus, mis tegi laste kasvatamise vanemate jaoks „kallimaks”. Kadunud oli ka perekonna majanduslik tähendus, samuti oli linnades laste jaoks füüsiliselt vähem ruumi. Eesti suurimas linnas, Tallinnas, oli terav korterikriis pea kogu iseseisvuse aja.¹⁴⁰ Teisalt olid marksistid (ja osalt ka tööerakondlased) ilmaliku kui mitte rõhutatult ateistliku meelsusega, oluline teema oli nende jaoks ka naiste emantsipatsioon. Religiooni nähti marksistide poolt ühelt poolt iganenuna ja kasutuna moodsa maailma jaoks, teisalt aga ka poliitilise vahendina vaeste kihtide taltsana hoidmisel.¹⁴¹ Ilmselt kõige mittetraditsionaalsemat elu elasid kommunistid, sealhulgas suurearvuline naiskommunistide seltskond, kes võtsid eeskuju Nõukogude riigi algusaastail seal levinud vabameelsest perekonnaelukäsitlusest.¹⁴²

Enamike keskerakondlaste (aga ka agraarerakondlaste) jaoks oli religioon ühiskondlikus elus

139 Caldwell, *Demographic Transition Theory*, 201-203.

140 Tallinna linnavalitsuse tegevuse ülevaated 1926-1938/39 (Tallinn, 1928-1940).

141 Altnurme, *Kristluse tähenduse ja tähtsuse muutus*, 41.

142 Valge, *Punased I*, 63-66.

olulisel kohal. See oli rõhutatud Hurda-Reimani-Tõnissoni liini rahvuslikus ideoloogias. Selle järgi saavutati kõlblus ja voooruslikkus läbi religiooni ning selle abil ühendati isik, ühiskond ja rahvus. Seega nähti religiooni kui ühiskonna alustala. Ranget protestantlikku moraali rõhutati ka perekonna- ja abielusuhetes.¹⁴³

Eeldatavalt oli moodne maailm oma uue maailmakäsitlusega maapiirkondades tollal veel märksa vähem suutnud vana moraalikäsitlust muuta, mistõttu agraarierakondlaste sündimus pidi olema kõrgem. Eesti agraarierakondade ideoloogias oli olulisel kohal just linnale vastandumine. Linnaelu seostati pahede, degeneratsiooni ning vääristunud ideedega.¹⁴⁴ Maal valitsev talumajandus põhines endiselt perekonnal ning seal oli vaja sünnituste abil talumajapidamisele tööjõudu hankida. Kuna sotsiaalhoolekande korraldamine oli Eesti Vabariigis kohalike omavalitsuste õlul, siis olid vallad sotsiaalteenuste pakkumisel kehvemas olukorras kui linnad. Maapiirkondades püsis agraarkonsevatiivne arusaam hoolekande alla sattumisest kui aukaotusest, mis jõudis ka 1938. aasta põhiseadusesse ning uutesse valimisseadustesse. Hääleõiguslike kodanike hulgast loeti välja alalist hoolekannet saavad ja sundhooldamisel olevad isikud, kurdid ja tummad inimesed.¹⁴⁵ Seega oli maal perekonnal endiselt ka tugevam sotsiaalhoolekannet pakkuva institutsiooni roll.

Kolmandaks eeldan erinevusi ka poliitiliste vaadete siseselt erakondade vahel. Marksistide osas oli kommunistide/vasaksotsialistide sündimus ilmselt madalam ESTP omast, sest viimastel oli olemas vähemalt teatud maasuunitlus ja -valijaskond (näiteks Saare- ja Läänemaal, kus sündimus oli vaadeldaval perioodil Eesti keskmisest kõrgem¹⁴⁶), samas kui esimesed olid kindlalt linnaorientatsiooniga. Samuti oli ateism kommunistide hulgas enam rõhutatud. Äärmusmarksistide minapilt endast kui revolutsionääride avangardist on väga individualistlik ning arvata on, et perekond ja lapsed nende identiteedi kujundamise juures eriti kõrgel kohal ei olnud. Lisaks tuleb arvestada piirangutega, mida elukutselise revolutsionääri elu pani, kui inimene elas end võimude eest varjates põranda all või suisa vanglas.

Keskerakondade seas olid erakondade maailmavaatelised erinevused suuremad kui marksistidel. Tööerakonna asutajateks olid sotsialismist mõjutatud sekulaarsed kõrgharitud, kes aga Eesti Vabariigi stabiliseerudes erakonna poliitilise elu (vasak)tsentrise tõid. Erakonnal oli algselt tugev maavalijaskond, mille baasiks olid maareformiga maad saanud asunikud, kes varsti aga oma

143 Toomas Karjahärm, Väino Sirk, *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850-1917* (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997), 215.

144 Karjahärm, Sirk, *Vaim ja võim*, 253.

145 Viljar Peep, *Eesti sotsiaalpoliitilise õigusloome arengujooned 1. omariiklusajal* (Argo, 2005).

146 Katus, *Sündimus ja selle erisused Eestis. II*, 371-377.

nimekirjaga valimistel osalema hakkasid.¹⁴⁷ Täielikult erakond toetust väiketalunike ega maaharitlaste seas ei kaotanud, kuid linnasuunitlus sai kolmekümnendate lõpuks täielikult domineerivaks. Seetõttu otsustati erakond liita Rahvusliku Keskerakonnaga, kuigi kahekümnendatel oli veel neid, kes pidasid targemaks asunikega koaleerumist. Linnades imponeeris Tööerakond väikekodanlusele, üürnikele ja ametnikele.¹⁴⁸ Samuti oli Tööerakonna näol tegemist keskmisest haritumatele inimestele imponeeriva erakonnaga, mistõttu eeldan, et tööerakondlaste sündimus oli pigem madal.

Poliitiliselt vaadetelt sisuliselt sarnase Rahvaerakonna puhul eeldan samuti üldrahvastiku keskmisest madalamat sündimust. Kuigi erakonna propagandas oli olulisel kohal rahvusliku taluperemehe idealiseerimine, siis oli Rahvaerakonna näol eelkõige tegemist linna- ja aleviinimeste parteiga. Maal oli erakonna tuumikala Lõuna-Eestis, ajalehe Postimees levialas, kuid ka maaelanikkonna puhul ei olnud baasiks ainult talupidajad, vaid ka maaharitlaskond.¹⁴⁹ Tartu- ja Viljandimaal oli vaadeldaval perioodil ka Eesti keskmisest madalam sündimus.¹⁵⁰

Kõrgemat sündimust eeldan Kristliku Rahvaerakonna esindajatelt, kes moodustasid oma erakonna, kindlustamaks, et kristlikud väärtused ja moraal oleks uues riigis kesksel kohal. Erakonna juhtide seas oli hulgaliselt vaimulikke. Suurt parteiorganisatsiooni KRE-l välja ei kujunenud ja jäädigi väikesearvuliseks konservatiivse linnakodanluse erakonnaks, kelle põhiosa moodustasid pastorid, kooliõpetajad, vennastekoguduste juhid, arstid, käsitöölised ja kaupmehed.¹⁵¹ Erakonnal oli siiski ka oma toetajaskond Põhja-Eesti talupidajate seas, kus religioon mängis elus tähtsamat rolli kui Lõuna-Eestis.¹⁵² Seetõttu on mõistlik eeldada, et KRE nimekirjas kandideerinutel oli kõrgem sündimus kui teistel keskerakondadel, kuid siiski madalam sündimus kui agraarerakondadel.

Väikseim keskerakond – majaanike nimekirja – oli aga täielikult linnaerakond. Tegemist oli, nagu nimi viitab, jõukama linnakodanluse erakonnaga, kes rõhutasid eraomanduse ja vabakaubanduse tähtsust ning seisid vastu marksistide ja Tööerakonna poliitikatele. Tegemist ei olnud mingit selgepiirilist ideoloogiat propageeriva nimekirjaga, vaid vajaanike kitsaid huve kaitsva

147 Mati Graf, *Parteid Eesti Vabariigis: koos eellooga 1905-1917 ja järellooga 1934-1940* (Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus, 2000), 179.

148 Eduard Laaman, „Erakonnad Eestis“, *Jutustusi endisest Euroopast* (Tartu: Ilmamaa, 2011), 9-109 (43-46); *Eesti Ajalugu VI: Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*, koos. Ago Pajur, Tõnu Tannberg, (Tartu: Ilmamaa, 2005), 66.

149 Mati Graf, *Parteid Eesti Vabariigis*, 190-191.

150 Katus, *Sündimus ja selle erisused Eestis. II*, 373-377.

151 Graf, *Parteid Eestis*, 123, 192-196.

152 Laaman, *Erakonnad Eestis*, 55.

rühmitusega.¹⁵³ Kuna sotsiaalmajanduslikult rikkamate linnainimeste seas langes sündimus varem ja kiiremini, siis eeldan majaomanikel madalat sündimust.

Agraarerakondade – Põllumeeste Kogude ja asunike – võrdluses võiks erinevate argumentide põhjal eeldada suundmust nii ühele või teisele poole. Sotsiaalmajanduslikul alusel võiks eeldada, et „vanad põllumehed”, kes said taluomanikeks enne maareformi, ja olid jõukamad, olid madalama sündimusega.¹⁵⁴ Nende jõukuse alus oli isiklik initsiatiiv, mis neid ühiskonnaredelil kõrgemale viis ning see eeldab eemaldumist fatalismist, suunitlust turule, äriasjade etteplaneerimist ning arvepidamise kasutamist. Seetõttu võiks eeldada Põllumeeste Kogude poliitikutelt madalamat sündimust. Teisalt võiks aga eeldada asunike kiiremat kohandumist „uue aja” vaimuga, sest asunikud olid nooremad kui „vanad põllumehed” ning paljud neist olid teeninud tsaariarmees ja Rahvaväes. Nii tutvusid nad ilmselt lähemalt võõra elu ja võõraste kommetega, mis olid levinud väljaspool kodukihelkonda. Samuti nõudis sõjaväes teenimine ka laste saamise edasilükkamist.¹⁵⁵

Neljandaks, rahvusvähemuste nimekirjade osas eeldan, et sakslaste, kui (traditsioonilise) ühiskondliku eliidi sündimus oli langenud varem ja kiiremini kui üldrahvastiku oma, sest nende üle olid uued ideed, kombed aga ka majanduslikud jõud rohkem mõjunud. Maareformiga kaotasid sakslased oma majanduslikke positsioone maal, kuid linnades olid nad endiselt keskmisest märksa jõukamad. Samuti oli maareformi järgselt saksa rahvusvähemus ka selgelt linlik. Saksa-Balti Erakonna tuumikorganisatsioonid asusid kõik linnades.¹⁵⁶

Vene vähemus oli sotsiaalmajanduslikult märgatavalt heterogeensem kui sakslased. 1931. aasta andmetel elas 71% eestivenelastest maal.¹⁵⁷ Tõestatud on, et venekeelsel maaelanikkonnal oli võrreldes eestikeelse maaelanikkonnaga sel perioodil kõrgem sündimus, sest nende hulgas algas demograafiline üleminek märgatavalt hiljem.¹⁵⁸ Eesti Vabariigis oli sündimus kõrgeim kompaktsel venekeelse elanikkonnaga Petserimaal.¹⁵⁹ Vene vähemuse poliitilisi pingutusi juhtis siiski linnades

153 Laaman, *Erakonnad Eestis*, 56.

154 Enne 1924. aasta finantskriisi oli olemas ka linnasuunitlus, mille eesmärgiks oli saata kõigi jõukate kihtide esindajaks. 1926. aastal võeti aga kindel agrarsuund ning naeruvääristati linnaelu ja sealseis „haiglaseid linnameeleolusid”. Laaman, *Erakonnad Eestis*, 67-82.

155 Graf, *Parteid Eestis*, 175-180; *Eesti ajalugu VI*, 66.

156 Erakonnasiseselt olid olemas maailmavaateliselt neli erinevat leeri. Kuna sakslasi arvuliselt nii vähe oli, siis organisatsiooniline ühtsus säilis, samas kui Lätis, kus sakslasi neli korda rohkem oli, oli ka tervelt kuus saksa vähemusele suunitletud poliitilist jõudu. Graf, *Parteid Eestis*, 244-261.

157 Graf, *Parteid Eestis*, 243.

158 Erisusi demograafilise ülemineku alguses ja kulus on täheldatud lähestikuelavate eri keelegruppide puhul ka mujal, näiteks Belgias, kus prantsusekeelse elanikkonna sündimus algas aastakümneid enne flaamikeelseid. Sellised fakte on peetud üheks parimaks tõendiks sündimuse languse ideelis-kultuuriliste seletuste õigsusele.

159 Katus, *Sündimus ja selle erisused Eestis. II*, 373

elav vene haritlaskond. Venelastel oli suisa kaks eraldiseisvat poliitilist ühendust – üks konservatiivse, teine sotsialistliku värvinguga – kes siiski ühise nimekirjaga valimistel osalesid.¹⁶⁰ Seega võib eeldada, et venelaste nimekirjades kandideerinutel oli kõrgem sündimus kui üldrahvastikul, kuigi mitte nii kõrge kui Petserimaal.

3.2 Kirjeldav statistika

Esmalt vaatlen aritmeetilisi keskmiseid üldkogumi, parlamendiliikmete, edutult kandideerijate ja kõigi poliitiliselt aktiivsete lõikes. Andmed tabelis 6 näitavad, et eeldus, et üldkogumi keskmine laste arv on märgatavalt kõrgem kui poliitiliselt aktiivsete gruppides, on vale. Üldkogumi keskmine (2,34) on veidi väiksem kui parlamendiliikmete grupil (2,43) ja oluliselt väiksem kui edutult kandideerijatel (2,89). Lisas 1 on ära toodud vastavate gruppide jaotus laste arvu järgi. Parlamenti pääsenute näitajad on üldrahvastikust kõrgemad 1-4 lapse osas, vahe on märgatav eriti teise lapse puhul (23,6% ja 17,78%). Viie ja enama lapse puhul on kõrgemad üldrahvastiku näitajad. Olulisim vahe tuleb lastetute meeste osakaalu erinevusest (vastavalt 27,6%, 18,22% ja 16,2%).

Tabel 6. Üldkogumi, parlamendiliikmete, edutult kandideerijate ja kõigi poliitiliselt aktiivsete keskmised

	Üldkogum	428	1840	2268
Keskmine	2,34	2,43	2,89	2,8
Mood	0	2	2	2
Miinumum	0	0	0	0
Maksimum	22	10	14	14
Standardhälve	2,38	2,04	2,38	2,33
Mediaan	2	2	2	2

Eelkõige tulenevad väljajoonistunud vahed üldkogumi ja poliitiliselt aktiivsete inimeste grupi vahelisest vanuselise jaotuse erinevusest. Lihtne keskmiste kõrvutamine ei võimalda seetõttu adekvaatselt poliitiliselt aktiivsete ja kogurahvastiku sündimust võrrelda. Tabelis 7 on ära toodud üldkogumi, 428 parlamendiliikme, 1840 edutult kandideerija ja kõigi poliitiliselt aktiivsete vanuseline jaotus 5-aastaste sünnikohortide kaupa. 1870 ja varem sündinud on võetud ühte rühma

¹⁶⁰ *Eesti Ajalugu VI*, 68. Erandiks V Riigikogu valimised, kui eraldi osales Vene sotsialistlikke tööliste ja talupoegade nimekiri, mis parlamenti valituks ei osutunud.

ning noorima kohordi pikkuseks on kuus aastat, sest, nagu juba mainitud, sündis 1911. aastal noorim minu andmestikus esinev poliitiliselt aktiivne inimene. Tabelist on näha, et kui üldkogumis domineerivad aastatel 1901-1911 sündinud, siis poliitiliselt aktiivsete hulgas aastatel 1881-1900 sündinud.

Tabel 7. Üldkogumi, parlamendiliikmete, edutult kandideerijate ja kõigi poliitiliselt aktiivsete vanuseline jaotus

	Üldkogum	428	1840	2268
Kuni 1870	9	4,2	8,3	7,5
1871-1875	6,1	9,8	8,1	8,4
1876-1880	7,3	9,3	10,3	10,1
1881-1885	8,5	18	13,4	14,3
1886-1890	9,7	23,8	15,9	17,4
1891-1895	10,5	12,9	18	17
1896-1900	12,7	12,2	15,4	15
1901-1905	15,9	6,8	8,9	8,5
1906-1911	20,3	3	1,5	1,8

Uurimistöös olengi kasutanud põlvkondlikku lähenemisviisi, mis on standardne meetod kumulatiivse iseloomuga protsesside käsitlemisel. Kuna inimese elutee on ühesuunaline ja oluliste sündmuste mõju on eri põlvkondadele erinev, siis kohortide moodustamine võimaldab väliskeskonna muutustest tekkinud nihkeid paremini jälgida.¹⁶¹ Antud töö kontekstis võimaldab sündimuse jälgimine sünnipõlvkondade kaupa välja tuua sotsiaalsete, kultuuriliste ja majanduslike faktorite mõju sündimusele, sest igal kohordil on oma eripärane kogemus. Kuna vaadeldaval perioodil 19. sajandi lõpus, 20. sajandi alguses langes sündimus Eestis kiiresti, siis on sünniaeg oluline faktor, millest me ei saa eri gruppide võrdlemisel mööda vaadata. Tabelis 8 on näha, et nagu on erinevad üldkogumi ja poliitiliselt aktiivsete gruppide vanuseline jaotus, on erinevad ka erakondlikud jaotused, mis taaskord tõestab aritmeetiliste keskmistele toetumise mõttetust.

¹⁶¹ Kalev Katus, Allan Puur, Asta Põldma, *Eesti põlvkondlik rahvastikuareng* (Tallinn: Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus, 2002), 2-5.

Tabel 8. Kuue erakonna vanuseline jaotus

	ESTP	Komm/vs	TE	RE	KRE	PK
Kuni 1870	3,3	1,8	3,9	11,5	22,3	11
1871-1875	3,6	3	6,4	18,4	14	9,7
1876-1880	9	6,6	9,4	9,4	15,3	13,1
1881-1885	10,1	12,1	19,3	18	11,5	14,4
1886-1890	22	14,5	20,6	18,8	13,4	17,7
1891-1895	19,9	14,5	19,3	12,8	14,7	16
1896-1900	14,8	15,7	13,7	10,3	5,7	11,8
1901-1905	15,5	24,7	7,3	0,9	3,2	6,3
1906-1911	1,8	7,2	0	0	0	0
	100	100,1	99,9	100,1	100,1	100

3.3 Standardiseeritud keskmised

Põlvkondliku lähenemise kasutamine annab aluse, millega gruppidevahelisi vanuselise jaotuse erinevusi tasandama hakata. Et ebavõrdsest vanuselisest jaotusest tekkivaid probleeme vältida, kasutavad demograafid standardiseerimist (standardimist), mis on klassikaline lahendus, muutmaks erinevaid kogumeid iseloomustavat muutujat võrreldavaks.¹⁶² Meetod pärineb 19. sajandist ning esmane probleem, mille lahendamiseks see välja mõeldi, oli elukutsepõhise suremuse võrdlemine. Suremuse üldkordajate (surmade arv 1000 inimese kohta) võrdlemine andis kohati paradoksaalseid tulemusi; näiteks võis kirikuõpetajate ja söekaevurite võrdluses osutada kirikuõpetajate suremuse üldkordaja söekaevurite omast kõrgemaks. Põhjuseks oli loomulikult see, et kirikuõpetajate hulgas oli oluliselt rohkem eakaid. Antud juhul tähendaski standardiseerimine vanuskoostise segava mõju leevendamist suremuse standardiseeritud kordaja arvutamise kaudu.

Eristatakse otsesest ja kaudset standardiseerimist. Meetodi valik sõltub sellest, millised lähteandmed on võrdlemist vajavate kogumite kohta olemas (otsene meetod nõuab veidi rohkem andmeid). Mina tegin algselt arvutusi otsese meetodi järgi, kuid kuna mõnedes erakondlikes gruppides oli ühes vanusekohordis null esindajat (nagu näha tabelist 10), siis tuli pöörduda kaudse standardiseerimise poole. Kaudse meetodi eeliseks loetakse seda, et see arvestab paremini võrdlemist vajavate rühmade struktuuri kõikumisi kui otsene meetod. Samuti ei võimenda see üle mingis rühmas/põlvkonnas

¹⁶² Standardiseerimise kohta vaata näiteks Andrew Hinde, *Demographic Methods* (London: Arnold, 2005), 21-4, 99-100.

väikese arvu isikute pealt saadud tulemust.

Kaudseks standardiseerimiseks rakendatakse standardiseeritava rühma A vanusestruktuurile standardi (võib olla nii üldkogum kui lihtsalt mõni teine grupp) uuritava muutuja väärtuseid sünnipõlvkondades ja arvutatakse rühma A "oodatav" keskmine väärtus. Ehk siis saame eeldatava (antud töö kontekstis) keskmise laste arvu, mille rühm A peaks saama arvesse võttes oma spetsiifilist vanusestruktuuri, kui sinna kuuluvad inimesed saaksid igas kohordis sama palju lapsi kui üldkogumi esindajad. Rühma A standardiseeritud laste arv saadakse arvutusega, kus standardi keskmine laste arv korrutatakse läbi standardiseeritava rühma A tegeliku ja oodatava laste arvu suhtega. Et meetodit paremini arusaadavamaks teha, toon näitena ära sotsialistide sündimuse standardiseerimise.

Tabel 9. Standardiseerimise näide ESTP alusel

	Üldkogum			ESTP	
Kuni 1870	9	4,1	3,3	4,67	0,1353
1871-1875	6,1	3,56	3,6	3,3	0,12816
1876-1880	7,3	3,18	9	2,6	0,2862
1881-1885	8,5	2,89	10,1	2,64	0,29189
1886-1890	9,7	2,56	22	2,4	0,5632
1891-1895	10,5	2,31	19,9	2,42	0,45969
1896-1900	12,7	2,06	14,8	2,2	0,30488
1901-1905	15,9	1,68	15,5	1,47	0,2604
1906-1911	20,3	1,25	1,8	1	0,0225
	100	2,34	100	2,35	2,45222

Kõige parempoolsemas veerus olevad arvud on saadud korrutades läbi üldkogumi vastava kohordi keskmise (esimeses kohordis siis 4,1) standardiseeritava rühma esindajate osakaaluga (esimeses kohordis 3,3/100). Oodatud keskmine saadakse, kui iga kohordi kohta nõndaviisi saadud tulemid kokku liidetakse. Niisiis 2,34 on üldkogumi aritmeetiline keskmine, 2,35 on ESTP nimekirjas kandideerinute aritmeetiline keskmine ja 2,45222 on ESTP nimekirjas kandideerinute oodatud keskmine, kui (arvestades nende spetsiifilist vanusejaotust) nad saaksid sama palju lapsi kui üldkogumi esindajad. Standardiseeritud keskmise jaoks peame standardi keskmise laste arvu läbi korrutama erakonna esindajate reaalse keskmise ja nende oodatud keskmise suhtega ehk siis $2,34 \cdot (2,35 / 2,45222)$, mille tulemina saame ESTP poliitikute kaudseks standardiseeritud keskmiseks

2,24. Tabelis 10 on ära toodud 428 parlamendiliikme, 1840 edutult kandideerija ning nende liitmisel 2268 poliitiliselt aktiivse inimese rühmade aritmeetiline, oodatav ja standardiseeritud keskmine.

Tabel 10. Parlamendiliikmete ja poliitiliselt aktiivsete standardiseerimine

	Üldkogum		428			1840			2268		
Kuni 1870	9	4,1	4,2	4,22	0,1722	8,3	3,93	0,3403	7,5	3,96	0,3075
1871-1875	6,1	3,56	9,8	3,02	0,34888	8,1	3,61	0,28836	8,4	3,48	0,29904
1876-1880	7,3	3,18	9,3	2,75	0,29574	10,3	3,2	0,32754	10,1	3,12	0,32118
1881-1885	8,5	2,89	18	2,55	0,5202	13,4	2,85	0,38726	14,3	2,78	0,41327
1886-1890	9,7	2,56	23,8	2,64	0,60928	15,9	3,07	0,40704	17,4	2,96	0,44544
1891-1895	10,5	2,31	12,9	1,84	0,29799	18	2,84	0,4158	17	2,7	0,3927
1896-1900	12,7	2,06	12,2	1,71	0,25132	15,4	2,48	0,31724	15	2,36	0,309
1901-1905	15,9	1,68	6,8	1,83	0,11424	8,9	1,62	0,14952	8,5	1,65	0,1428
1906-1911	20,3	1,25	3	1,54	0,0375	1,8	1,75	0,01875	1,8	1,68	0,0225
	100	2,34	100	2,43	2,64735	99,8	2,89	2,65181	100	2,8	2,65343
					2,147884			2,550183			2,469257

Standardiseerimine toob alla nii parlamenti pääsenute kui kõigi poliitiliselt aktiivsete grupi näitaja, sest tasandub üldkogumi kallutatuse nooremates kohortides, mille esindajad said vähem lapsi. Eesti esinduskogudest osavõtnud 428 mehe keskmine langes selle mõjul üldkogumi omast madalamale. Standardiseeritud sündimus oli neil 2,15, mis on 8% madalam kui üldrahvastikul. Kohortide põhiselt keskmisi võrreldes jääb silma, et just kahes noorimas põlvkonnas on üldkogumi keskmised tunduvalt madalamad kui parlamendiliikmete omad. Edutult kandideerijaid vaadates näeme, et kolme erandiga said nad igas kohordis rohkem lapsi kui üldkogum ning seetõttu on nende sündimus kokkuvõttes 9% kõrgem (2,55).

Pöördun nüüd maailmavaadete vahelise võrdlemise juurde. Tabelis 11 on näha parlamendiliikmete lõikes selged ilmavaatelistes vahed. Marksistidel on sündimus väga madal (1,78), keskerakondlastel mõõdukalt madal (2,12) ning agraarerakondlastel märksa kõrgem (2,55). Niisiis on võrreldes standardi keskmisega (2,34) parlamenti saanud marksistidel ja keskerakondlastel vähem lapsi. Vaadates täpsemalt kohortide lõikes, siis on marksistide sündimus (erandiks 1901-1905) märgatavalt madalam igas sünnipõlvkonnas. Sama kehtib ka keskerakondlaste kohta, kuid neil on kahes kohordis sündimus kõrgem kui üldkogumil ning ka vahed ei ole nii suured. Agraarerakondlaste näitajad seevastu on stabiilselt kõrgemad.

Tabel 11. Parlamendiliikmete standardiseerimine maailmavaate alusel

	Marksistid			Keskerakondlased			Agraarerakondlased		
Kuni 1870	1,6	3,5	0,0656	5,1	4,67	0,2091	7,5	3,71	0,3075
1871-1875	4	2,2	0,1424	19,7	2,78	0,70132	10,8	3,9	0,38448
1876-1880	10,5	2,77	0,3339	12,8	2,53	0,40704	8,6	3,25	0,27348
1881-1885	16,9	2,38	0,48841	26,5	2,42	0,76585	15,1	2,57	0,43639
1886-1890	27,4	2,18	0,70144	22,2	3,04	0,56832	25,8	3,29	0,66048
1891-1895	18,6	1,3	0,42966	8,6	2,2	0,19866	11,8	2	0,27258
1896-1900	12,1	1,13	0,24926	4,3	1,4	0,08858	14	2,54	0,2884
1901-1905	7,3	1,78	0,12264	0,8	0	0,01344	4,3	2,75	0,07224
1906-1911	1,6	0	0,02	0	0	0	2,2	2	0,0275
	100	1,94	2,55331	100	2,68	2,95231	100,1	2,97	2,72305
			1,777928			2,124167			2,552212

Vaadates võrdlevalt poliitiliste vaadete vanuselist jaotust, siis on marksistidel vähem vanu inimesi ning parlamendiliikmete enamik sündinud 19. sajandi kahel viimasel kümnel. Keskerakondlased on keskmiselt vanimad, sündinud on nad enamasti 1870. ja 1880. aastatel. Agraarerakondlaste vanuseline jaotus on ühtlasem, mis tuleneb ühe „vanade” ja ühe „noorte” põllumeeste erakonna olemasolust. Agraarerakondlased on (ühe erandiga) saanud igas kohordis rohkem lapsi kui keskerakondlased.

Tabelis 12 on toodud samad arvutused edutult parlamenti kandideerinute kohta. Marksistidel on kõige madalam sündimus ning agraarerakondlastel kõrgeim. Marksistide ja keskerakondlaste standardiseeritud sündimus on napilt alla üldkogumi oma, agraarerakondlastel aga tunduvalt kõrgem. Sündimuse erinevused parlamenti edukalt ning edutult kandideerijate vahel on marksistidel 22%, keskerakondlastel 9% ja agraarerakondlastel 18%. Vanuseline jaotus ning erinevused poliitiliste vaadete vahel on sisuliselt samad, mis parlamendiliikmete puhul. Tabelis 13 ära toodud kõikide poliitiliselt aktiivsete näitajad.

Tabel 12. Edutult kandideerijate standardiseerimine maailmavaate alusel

	Marksistid			Keskerakondlased			Agraarerakondlased		
Kuni 1870	3,1	4,4	0,1271	11,9	3,85	0,4879	4,8	4,22	0,1968
1871-1875	3,1	3,4	0,11036	11,5	3,21	0,4094	5,8	5,07	0,20648
1876-1880	7,2	3,22	0,22896	12,3	2,74	0,39114	8,6	4,14	0,27348
1881-1885	8,5	2,96	0,24565	16	2,66	0,4624	10,4	3,36	0,30056
1886-1890	16	2,55	0,4096	16,6	2,99	0,42496	17,3	3,77	0,44288
1891-1895	17,6	2,5	0,40656	15,1	2,55	0,34881	22,7	3,19	0,52437
1896-1900	16,3	2,25	0,33578	11,5	2,42	0,2369	21,5	2,6	0,4429
1901-1905	23,5	1,09	0,3948	4,9	1,58	0,08232	7,3	2,57	0,12264
1906-1911	4,7	1,33	0,05875	0,4	2	0,005	1,5	2	0,01875
	100	2,26	2,31756	100,2	2,83	2,84883	99,9	3,36	2,52886
			2,2818827			2,3245332			3,1090689

Tabel 13. Kõigi poliitiliselt aktiivsete standardiseerimine maailmavaate alusel

	Marksistid			Keskerakondlased			Agraarerakondlased		
Kuni 1870	2,7	4,25	0,1107	11	3,9	0,451	5,2	4,1	0,2132
1871-1875	3,4	3	0,12104	12,6	3,12	0,44856	6,6	4,76	0,23496
1876-1880	8,1	3,06	0,25758	12,3	2,71	0,39114	8,7	4	0,27666
1881-1885	10,9	2,71	0,31501	17,3	2,61	0,49997	11,2	3,19	0,32368
1886-1890	19,2	2,4	0,49152	17,3	3	0,44288	18,7	3,66	0,47872
1891-1895	17,8	2,15	0,41118	14,2	2,58	0,32802	20,9	3,08	0,48279
1896-1900	15,1	2	0,31106	10,6	2,37	0,21836	20,2	2,59	0,41612
1901-1905	19	1,117	0,3192	4,3	1,54	0,07224	6,8	2,59	0,11424
1906-1911	3,8	1,18	0,0475	0,3	2	0,00375	1,6	2	0,02
	100	2,17	2,38479	99,9	2,81	2,85592	99,9	3,3	2,56037
			2,129244			2,302375			3,01597

Pöördun nüüd erakondade võrdlemise juurde. Kuna parlamentisaanute erakondliku võrdluse jaoks on sagedused liialt väikesed, siis piirdume siinjuures ainult kõigi kandideerijate võrdlusega. See on ära toodud tabelis 14. Näeme, et kommunistide/vasaksotsialistide sündimus on madalam kui ESTP nimekirjas kandideerinutel (vastavalt 1,92 ja 2,24). Keskerakondade seas on tööerakondlaste sündimus kõrgeim (2,39), järgnevad rahvaerakondlasted (2,29) ja Kristliku Rahvaerakonna nimekirjas kandideerijad (2,37). Oluliselt madalam on majaomanike näitaja (1,92). Ainult V Riigikogu valimistel Rahvusliku Keskerakonna nimekirjas kandideerinute sündimus on kõrgem (2,54). Agraarerakondade lõikes näeme, et asunike näitaja on kõrgem kui „vanadel põllumeestel” (vastavalt 3,18 ja 2,78), veel kõrgem on ainult V Riigikogu valimistel Ühinenud Põllumeeste nimekirjas kandideerinutel (3,23). Rahvuskogu ja VI Riigikogu liikmed, kes varasemalt erakondlikes nimekirjades ei kandideerinud, on väga madala sündimusega (2,01).

Tabel 14. Poliitiliselt aktiivsete standardiseerimine erakondlikul alusel

	Eesti Sotsialistlik Tööliste Partei			Kommunistid/vasaksotsialistid			Tööerakond		
Kuni 1870	3,3	4,67	0,1353	1,8	3	0,0738	3,9	5,11	0,5199
1871-1875	3,6	3,3	0,12816	3	2,4	0,1068	6,4	2,8	0,22784
1876-1880	9	2,6	0,2862	6,6	4,09	0,20988	9,4	4,14	0,29892
1881-1885	10,1	2,64	0,29189	12,1	2,8	0,34969	19,3	2,2	0,55777
1886-1890	22	2,4	0,5632	14,5	2,38	0,3712	20,6	3,29	0,52736
1891-1895	19,9	2,42	0,45969	14,5	1,54	0,33495	19,3	2,29	0,44583
1896-1900	14,8	2,2	0,30488	15,7	1,69	0,32342	13,7	2,06	0,28222
1901-1905	15,5	1,47	0,2604	24,7	0,85	0,41496	7,3	1,12	0,12264
1906-1911	1,8	1	0,0225	7,2	1,25	0,09	0	0	0
	100	2,35	2,45222	100,1	1,87	2,2746	99,9	2,68	2,62248
			2,242458			1,923682			2,391324
	Rahvaerakond			Kristlik Rahvaerakond			Majaomanikud		
Kuni 1870	11,5	3,93	0,4715	22,3	3,6	0,9143	13,4	3,32	0,5494
1871-1875	18,4	2,79	0,65504	14	3,82	0,4984	17,6	3,08	0,62656
1876-1880	9,4	2,5	0,29892	15,3	2,04	0,48654	21,8	2,16	0,69324
1881-1885	18	2,64	0,5202	11,5	3	0,33235	21,1	2,5	0,60979
1886-1890	18,8	3,07	0,48128	13,4	3,43	0,34304	12,7	2,33	0,32512
1891-1895	12,8	2,53	0,29568	14,7	3,17	0,33957	6,3	1,78	0,14553
1896-1900	10,3	2,79	0,21218	5,7	2,67	0,11742	5,6	2,38	0,11536
1901-1905	0,9	3,5	0,01512	3,2	1,8	0,05376	1,4	0	0,02352
1906-1911	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	100,1	2,89	2,94992	100,1	3,13	3,08538	99,9	2,53	3,08852
			2,292469			2,37384			1,91684
	32 Rahvuslik Keskerakond			Põllumeeste Kogud			Asunikud		
Kuni 1870	6,7	5	0,2747	11	4,12	0,451	1,6	4	0,0656
1871-1875	6	3,75	0,2136	9,7	4,87	0,34532	4,8	4,67	0,17088
1876-1880	9	3,25	0,2862	13,1	3,87	0,41658	5,7	4,29	0,18126
1881-1885	15,7	3,24	0,45373	14,4	2,91	0,41616	9,3	3,74	0,26877
1886-1890	18,7	2,44	0,47872	17,7	3,45	0,45312	19,8	4,18	0,50688
1891-1895	15,7	2,62	0,36267	16	2,71	0,3696	25,4	3,05	0,58674
1896-1900	16,4	2,23	0,33784	11,8	2,79	0,24308	26,6	2,39	0,54796
1901-1905	9,7	1,92	0,16296	6,3	1,73	0,10584	6,9	3	0,11592
1906-1911	2,2	2	0,0275	0	0	0	0	0	0
	100,1	2,82	2,59792	100	3,33	2,8007	100,1	3,32	2,44401
			2,540032			2,782233			3,17871
	32 Ühinenud Põllumehed			Muud					
Kuni 1870	0	0	0	1,3	2	0,0533			
1871-1875	3,4	4,33	0,12104	2,7	2	0,09612			
1876-1880	5,7	4	0,18126	4	1,67	0,1272			
1881-1885	8	2,71	0,2312	9,3	2,57	0,26877			
1886-1890	18,2	2,63	0,46592	16	1,83	0,4096			
1891-1895	21,6	3,95	0,49896	9,3	2,14	0,21483			
1896-1900	25	2,95	0,515	25,3	1,68	0,52118			
1901-1905	8	2,43	0,1344	20	1,73	0,336			
1906-1911	10,2	2	0,1275	12	1,78	0,15			
	100,1	3,14	2,27528	99,9	1,87	2,177			
			3,229317			2,010014			

Viimaseks vaatan rahvusvähemuste nimekirju. Tabelis 15 näeme, et nii sakslaste kui venelaste nimekirjades kandideerinute sündimus on üldkogumi keskmisest kõrgem, esimeste puhul ainult natuke. Samuti ei suhestu kumbki nimekiri ei marksistlikke, kesk- ega agraararakondadega, jäädes viimase kahe vahele, kuid lähemale keskerakondlastele. Venelaste nimekiri torkab kõikide teiste hulgast silma sellega, et kohorte vaadates, siis on neil sündimus justkui tõusutrendis.

Tabel 15. Rahvusvähemuste nimekirjade standardiseerimine

	Sakslased			Venelased		
Kuni 1870	11,4	3,84	0,4674	9,1	4,2	0,3731
1871-1875	8,4	4,14	0,29904	8,2	2,67	0,29192
1876-1880	12	3,7	0,3816	9,1	2,8	0,28938
1881-1885	16,8	2,86	0,48552	19,1	2,9	0,55199
1886-1890	13,2	2,43	0,33792	11,8	2,15	0,30208
1891-1895	18	3,2	0,4158	20,9	3,04	0,48279
1896-1900	15	2,24	0,309	12,7	3,29	0,26162
1901-1905	5,4	1	0,09072	6,4	3,43	0,10752
1906-1911	0	0	0	2,7	3	0,03375
	100,2	2,99	2,787	100	3,02	2,69415
			2,510441			2,623017

3.4 Tulemuste analüüs ja arutelu

Alapeatükis 3.1 püstitatud eeldused on osutanud kehtivaks osaliselt. Võrreldes poliitiliselt aktiivsete ning üldrahvastiku sündimust, siis näitavad tulemused eelduste kehtimist, mis puudutab parlamendiliikmeid, kes said vähem lapsi kui rahvastik tervikuna – vastavalt 2,15 ja 2,34 (vahe 8%). Niisiis võib magistritöö põhjal öelda, et ühiskonna poliitiline eliit on demograafilises arengus veduri rollis, sest sinna kuuluvad keskmisest individualiseerunud ja aktiivsema eluhoiakuga inimesed. Ehk siis ei erine poliitiline eliit selles osas hariduse, jõukuse ega elukutse alusel defineeritud eliidist, mille eesmineja rolli on tuvastanud mitmed varasemad uurimused.

Samas on tulemuseks saadud 8% vahe ehk väiksem, kui võinuks eeldada. Seda saab põhjendada kaheti. Esiteks, ei kajastanud pereregistris kõik inimesed. Välja jäid eelkõige äärealadel elanud ja vanemad kodanikud, mis toon alla üldkogumi keskmise. Samuti puudutasid Kagu- ja Kirde-Eesti kõrgema sündimusega piirkondi enim Teise maailmasõja ajal saadud kaotused.

Teisalt tuleb meeles pidada, et vaadeldava perioodi lõpuks oli sündimus Eestis langenud juba taastetasemeni, mistõttu ühe grupi sündimus saabki üldrahvastiku omast vaid mõõdukalt madalam olla. Vanemates kohortides, kes said oma lapsed ajal, mil sündimus oli kõrgem, näeme me ka suuremaid vahesid (12-20%). Üllatav on seegi, et kahes nooremas kohordis, kelle esindajad jõudsid täisikka Eesti Vabariigi ajal, on üldrahvastiku sündimus madalam kui parlamendiliikmete oma. Otsest seletus sellele on raske anda, võib ehk küsida, kas elitaarsetele positsioonidele jõudnutel oli parem majanduslik võimekus, mistõttu nad ei pidanud sünde edasi lükkama.

Sellele viitavad lisas 4 ära toodud tabelid 18-20 mitteabiellumuse kohta. Üldkogumil on viies nooremas kohordis märksa kõrgemad näitajad kui parlamendiliikmetel. Üldkogumi noorima kohordi (1906-1911) näitaja 24,7% mitteabiellunuid tundub esmapilgul uskumatuna. Kuid on tõestatud, et 20. sajandi esimese kümnendil sündinute hulgas oli Lääne-Euroopa ehk malthusliku abielumudeli tippaeg, mida iseloomustas kõrge vallaliste osakaal ja abiellumisvanus. Järgnevate kümnendite jooksul need näitajad aga järjepidevalt langesid. Seetõttu oli väga suur (25-30% juures) ka lastetute osakaal.¹⁶³ Lisas 5 on tabelites 21-23 toodud lastetusmäärad, kus näeme üldkogumil 20. sajandi esimese kümnendi kohta veel kõrgemaid näitajad (1901-1905 33,29% ja 1906-1911 43,31%), mis on kahtlemata mõjutatud sellest, et pärast 1940. aastat oli pereregistri täitmine mitte eriti hoolas, kuigi need sünnipõlvkonnad laste saamist jätkasid. Samas on väga kõrge osakaaluga ka 19. sajandi neli viimast (ehk siis aastatel 1881-1900) kohorti, kus lastetute osakaal jäi 20% ja 27% vahemikku. Seevastu parlamendiliikmete mitteabiellumuse kui lastetusmäära näitajad on nendes kohortides enamasti märgatavalt madalamad, mis justkui viitaks sellele, et poliitiline eliit suutis parema majandusliku olukorra tõttu malthusliku mudeli kiiremini seljataha jätta.

Ebaõnnestunult kandideerijate sündimus oli aga kõrgem kui üldrahvastikul (2,55 – 9% kõrgem), mistõttu kõikide poliitiliselt aktiivsete inimeste näitaja on 2,47 (6% kõrgem üldkogumist). Seega puudub erakondade kohalikel aktivistidel, mõõdukalt poliitiliselt aktiivsetel inimestel eeldatud demograafilise arengu vahekihi roll eliidi ja üldrahvastiku vahel. Ilmselt mängib oma rolli ka see, et kandidaatide nimekirjadesse sattus usutavasti ka juhuslikke inimesi, kes realselt poliitilist aktiivsust üles ei näidanud. Teiseks on ebaõnnestunult kandideerinute seas maaelanike osakaal märksa kõrgem kui parlamendiliikmete seas, kus ka agraarerakonna esindajate seas on kõrge linlaste osakaal. Täpsemad põhjused vajaksid aga edasist uurimist ja mõtestamist.

¹⁶³ Katus, Puur, Põldma, *Eesti põlvkondlik rahvastikuareng*, 152. Lisaks vaata graafikuid 6 ja 7.

Maailmavaadete võrdluses peavad eeldused paika. Marksistid said vähem lapsi kui keskerakondlased, kes omakorda said vähem lapsi kui agraarerakondlased. See suhe peab paika nii parlamendiliikmete (vastavalt 1,78, 2,12 ja 2,55) kui edutult kandideerijate (vastavalt 2,28, 2,33 ja 3,11) puhul. Esinduskogude liikmetest marksistide sündimus on märkimisväärselt madal, kuna nende üle olid sekulariseerumise, urbaniseerumise ja individualiseerumise jõud ilmselt kõige enam mõju avaldanud. Edutult kandideerinud marksistide seas oli ka (eriti ESTP nimekirjas) omajagu vaesemat talurahvast ja seetõttu on nende näitaja (2,28) ka üldrahvastiku omale lähedasem, kuid siiski madalam. Võib-olla, et marksismist kõnetatud maakehvikud ei hoolinud ka traditsioonilistest agraarkonservatiivsetest väärtustest nagu muu vaesem maaelanikkond. Siiski on kahe grupi vastavate näitajate vahe suur – 22 %. Mitteabiellumus on kõrgem edutult kandideerijatel seas (8,78% parlamendiliikmete 5,65% vastu), lastetusmäär aga madalam (vastavalt 22,88% ja 27,42%), nii et selle pinnalt sündimuse erinevusi põhjendada ei saa. Marksistide lastetusmäär on silmapaistvalt kõrge, samas kui mitteabiellumuse näitajad on vaid mõõdukalt kõrged, mis viitab sellele, et pereelu võisid marksistid elada, aga seda ilma lasteta. Täpsemaid vastuseid marksistide juhtrollile saaks anda, võttes arvesse nende tausta – elukohta, vanust, ametit, jõukust ning kõrvutada neid nimetatud tunnuste alustel sarnaste kuid mittemarksistlikke gruppidega.

Parlamenti saanud ja sealt välja jäänud keskerakondlaste näitajad on lähedasemad – 2,12 ja 2,33 (9% vahe) – kui marksistide või agraarerakondlaste vastavad parameetrid, mistõttu saab väita, et tõenäoliselt oli nende aktiiv sotsiaalselt homogeensem, keskendudes keskkihtidele ja parema haridusega inimestele ning seda ka maapiirkondades, kus olid populaarsed Rahvaerakond ja Tööerakond. Seega valitsesid keskerakondlaste enamuse seas modernne eluhoiak ja sellega kaasnev sündimuskäitumine, nagu uurimistöös eeldatud. Mitteabiellumuse näitajad on parlamendiliikmetel 5,13% ja edutult kandideerijatel ainult 2,94%. Lastetusmäärad on tunduvalt madalamad kui marksistidel – parlamendiliikmetel 13,68% ning edutult kandideerijatel 14,43%.

Agraarerakondlaste seas, nagu eeldatud, oli traditsiooniline sündimuskäitumine kõige aeglasem kaduma. Kuid märkimisväärne on erakondade esimese ešeloni (parlamendiliikmete) ja teise ešeloni (kohalike aktivistide) sündimusnäitajate 18% vahe, mis näitab, et Tallinnas elamine avaldas ka agraarkonservatiivide käitumisele tugevat mõju. Kas see oli eelkõige materialistlik või idealistlik, on raske kindlaks määrata. Täpsemaid vastuseid saaks anda taaskord edaspidistes analüüsid arvesse võttes isikute sotsiaalseid tausta. Mitteabiellunute osakaal on sarnane (6,45% ja 5,71%), lastetusmäär on parlamendiliikmete osas isegi madalam (11,83% ja 14,38%), seega tuleneb parlamendiliikmetest agraarerakondlaste madalam sündimus eelkõige laste mõõduka arvu

hoidmisest, mitte perekonnaelust hoidumisest.

Pöördudes lähemalt erakondlike erisuste analüüsimisele (tuletan meelde, et seda teen kõikide kandideerijate alusel), peab tõdema, et marksistlike erakondade tulemused on ootuspärased. Kommunistid/vasaksotsialistid said vähem lapsi kui ESTP nimekirjas kandideerinud – vastavalt siis 1,92 ja 2,24 last. Esimesed olid oma poliitilistelt vaadetelt radikaalsemad ning soovisid täielikult eemalduda senisest elust ning sellega kaasaskäivast moraalist. Samuti nõudis revolutsionääriamet poliitilisele tööle keskendumist – pereelu jäi teiseseks. Lisaks sattusid neist paljud oma tegevuse tõttu ka vanglasse, kus pereelu elamine oli võimatu.¹⁶⁴ Kui paljud minu kasutatud andmestikust illegaalselt tegutsesid või vanglas viibisid, tuleks välja selgitada. Lastetuse määr on kahel marksistide rühmal väga erinev – ESTP-l 19,13%, kommunistidel/vasaksotsialistidel suisa 32,53%. Mitteabiellunute osakaal aga on üllataval kombel madal ka viimastel – 5,6%. Oluline on kindlasti ka see, et ESTP põhitoetajaskond oli küll linnatöölise ja vasakharitlaste seas, kuid siiski oli neil oluline toetajaskond ka maapiirkondade vaesemates kihtides, mis nende sündimust üldrahvastiku omale üsna lähedale toob. ESTP oli niiöelda rahvapartei, mitte kitsas poliitiline võitlusgrupp nagu kommunistid. Kommunistide osas tuleb järelduste tegemisel meeles pidada ka seda, et arvukalt kommunistidest aktiviste asusid elama Nõukogude Liitu, mistõttu ei leia nende andmes pereregistris kajastust.

Keskerakondade võrdluses oli üllatusi. Mitteabiellunute osakaal oli kõigil nimekirjadel madal (2,11%-3,86%). Seega on nende sündimuse määramise osas keskse tähtsusega abielupaaride tegevus. Eeldasin, et tööerakondlaste sündimus on võrreldes teiste tsentristidega madalam, kuid see on hoopiski kõrgeim – 2,39. Võimaliku seletusena tuleb ehk tähelepanu juhtida Tööerakonna populaarsusele Põhja-Eesti maapiirkondade vaesemate talupidajate ja kehvikute hulgas,¹⁶⁵ kus demograafiline üleminek algas keskmisest hiljem.¹⁶⁶ Rahvaerakonna sündimus on 2,29, mis jääb eeldatud suurusjärku. Ka Rahvaerakond kombineeris linnaharitlasi ja rahvuslikke maainimesi nagu Tööerakond, kuid maasuunitlus ei tundnud nende puhul sellist mõju sündimusele omavat. Ilmselt saab seda seletada sellega, et Rahvaerakonna tuumikala oli Lõuna-Eestis, kus sündimus langes varem kui Põhja-Eestis. Teisalt on erinev ka maainimeste sotsiaalmajanduslik kiht. Tööerakond ammutas oma toetuse enne omariiklust maata olnud vaesemalt maarahvalt, kuid Rahvaerakonnas oli tähtsam roll jõukamatel ja haritumatel taluperemeestel ning maaharitlastel.

164 Vanglast käis aktiivseid kommunistide läbi üsna palju. Mari-Leen Tammela, *Poliitilised suurprotsessid Eestis 1920-1925. Katse portreerida Eesti kommunisti*. Tartu, 2010. Magistritöö käsikiri Tartu Ülikooli Ajaloo ja Arheoloogia Instituudis.

165 Graf, *Parteid Eestis*, 205-208.

166 Katus, *Sündimus ja selle erisused Eestis. II*, 375-376.

Kristlik Rahvaerakond, kellele ennustasin nende konservatiivsete ja religioossete väärtuste rõhutamise tõttu kõrget sündimust, on hoopis näitajaga 2,37 üldrahvastikuga sisuliselt võrdne. Kuigi konservatiivsed, oli kristlased eelkõige ikka linlaste erakond, mis ilmselt põhjendab näitaja madalust. Kuna kristlaste lastetusmäär on madal (12,74%), siis saab tõdeda, et nende madal sündimus tuleb suuresti abielupaaride mõõdukusest, mitte lastesaamisest hoidumises. Täppi aga läks majaomanike sündimuse eeldus – nende näitaja oli 1,92, mis on selgelt alla üldkogumi keskmist. Majaomanike sündimus oli tegelikult enne ümardamist isegi madalam kui kommunistide/vasaksotsialistide oma, mis on pigem üllatuslik. Niisiis oli Eesti jõukama linnarahvastiku esindajatel oodatult pioneeri roll sündimuse languse juures. Majaomanikel oli võrdlemisi kõrge ka lastetusemäär (17,61%).

Agraarerakondade juures tõin välja eeldusi, mis võinuksid viia kahe erakonna tulemused erinevates suundades. Ühelt pool oli Põllumeeste Kogude näol tegemist juba enne maareformi oma talu omanud jõukamate meeste erakonnaga ning seetõttu võis sotsiaalmajanduslikult aluselt arvata, et nende sündimus on madalam, kui vaesematel, maareformiga taluomanikeks saanud asunikel. Teisalt olid asunikud nooremad ning seetõttu nautinud paremat haridussüsteemi, teeninud tihti nii Tsaaririigi- kui Eesti armees ning seetõttu (potentsiaalselt) avarama maailmapildiga. Tulemustest selgub, et „vanade põllumeeste” sündimus on tunduvalt madalam kui asunikel – vastavalt 2,78 ja 3,18. Seega mõjutas sotsiaalmajanduslik staatus tugevalt laste arvu ka maal. Tulemus on selline hoolimata asunike kõrgemast osakaalust nii mitteabiellunute kui lastetute puhul (vastavalt 8,87% ja 14,52% Põllumeeste Kogude 6,33% ja 13,5% vastu).

Rahvusvähemuste nimekirjade tulemused on samuti üllatavad. Sakslastele ennustasin nende sotsiaalmajandusliku ja haridusliku eliidistaatuse ning suure linnastumise tõttu (pärast maareformi) üldrahvastiku omast märksa madalamat sündimust, kuid 2,51 lapsega ollakse hoopis üldkogumi keskmisest veidi kõrgemal. Ja seda hoolimata tõsiasiast, et sakslased paistavad silma üsna kõrge näitajaga lastetuse osas (19,76%).

Venelaste näitaja on küll kõrgem (2,62), kuid siiski ehk madalamal kui oodatud. Põhjuseid, miks venelaste nimekirja sündimus on madalam kui vene vähemusel Eestis keskmiselt, tõin välja juba eelduste juures. Need faktorid on olnud siiski tugevamad kui oodatud. Nagu mainitud, domineerisid vene vähemuse poliitilises elus linlased, kelle seas olid esindatud nii konservatiivid kui sotsialistid. Seetõttu on nimekirjades maaelanike osakaal väiksem kui rahvastikus tervikuna ehk siis nad ei ole

eestivenelaste üldist sotsiaalset struktuuri eriti hästi esindavad. Vene nimekirja valimissaak oli kõikuv, jäädes 13 000 ja 25 000 hääle vahele.¹⁶⁷ Arvestades, et vene rahvusest elanikke oli 1934. aasta rahvaloenduse järgi üle 92 000 (siinhulgas ka mittekodanikud ja alaealised),¹⁶⁸ siis on selge, et vene nimekirja valimine ei olnud kaugeltki nii automaatne kui oli sakslaste jaoks oma nimekirja poolt hääletamine. Teisalt peab välja tooma siinkohal ka Teises maailmasõjas tekkinud kahjusid registriraamatute säilimisele, mis, nagu mainitud, puudutasid ennekõike just Petseri- ja Virumaad, kus vene talupoegkond kompaktsemalt elas. See tegurigi suurendab linna-venelaste osakaalu.

167 Graf, *Parteid Eestis*, 267-268.

168 *Eesti ajalugu VI*, 63.

KOKKUVÕTE

Käesoleva töö eesmärgiks oli teadaolevalt esmakordselt uurida eliidi ja üldrahvastiku sündimuskäitumise erinevusi demograafilist üleminekut läbivas ühiskonnas, defineerides eliiti poliitilise aktiivsuse alusel. Selleks uurisin Eesti esinduskogudest osavõtnute ja sinna kandideerinute sündimust võrreldes üldrahvastiku omaga. Samuti keskendusin eri poliitiliste vaadete ning erakondade vahelistele lahknevustele. Seda kõike võimaldas mul teha Eesti Vabariigi pereregistri kasutamine, kus leidub detailne informatsioon rõhuva enamuse kahe maailmasõja vahel elanud Eesti Vabariigi kodanike rahvastikukäitumise kohta.

Eesmärk ei olnud välja tuua lihtsalt üksikute gruppide sündimusnäitaja ning selle võrdlus üldrahvastikuga, vaid kasutada psühholoogia- ja sotsioloogiateaduste teooriaid ning nende kaudu siduda demograafilist üleminekut läbivas ühiskonnas toimunud muutusi laiemate ideeliste, kultuuriliste ja sotsiaalsete muutustega. Madalam sündimus tähendab seega moodsamate, aktiivsemate eluhoiakute omaksvõttu. 19. sajandil ja 20. sajandi esimesel poolel lagunes vana, agraarmajandusel põhinev ühiskond, mida psühholoogid on kirjeldanud kui vertikaalset kollektivismi, mida iseloomustab lihtsus ja homogeensus. Sellises ühiskonnas on vähe grupiidentiteete ja seetõttu on indiviidide suhe identiteediallikatega tugevam ning püsivam. Tugev rõhk on grupinormide järgimisel ja üksikisikute kohustustel, mistõttu on sellised ühiskonnad konformistlikud ning kitsendavad indiviidide vabadust ise oma elu üle otsustada. Mitmesuguste muutuste koosmõjul taoline ühiskond ja selles valitsevad eluhoiakud tasapisi kadusid. Toimus individualiseerumine, mis muutis domineerivaid väärtushinnanguid ning inimeste maailmapilt ja nende ees seisvate võimaluste tunnetatud väli laienes.

Sotsioloogid on sama protsessi kirjeldanud fatalismi kadumisena. Agraarmajanduse tingimustes oli madala teadustehnoloogilise taseme tõttu raske inimestel teha pikaajalisi plaane, sest oldi sõltuvad looduslikest tingimustest. Samuti pisendati omaenese võimeid elu muuta, sest kõigi suuremate sündmuste (sealhulgas lastesaamise juures) tunnetati sõltuvust kõrgematest jõududest. Selline ühiskond oli lihtne, homogeenne ja madala sotsiaalse mobiilsusega, kus inimesed käisid oma esivanemate jälgedes ning grupinormide täitmist jälgiti hoolega. Muutuste tagajärjel hakkas selline agraarne ühiskond aeglaselt lagunema. Toimus individualiseerumine, suurenes sotsiaalne mobiilsus, rõhutama hakati isiklikku autonoomiat oma elu üle otsustamisel. Perekond kaotas oma majanduslikku ja sotsiaalhoolekandelist rolli ning abielu vundamendiks said tunded ning kuna

tundeid sundida ei saa, muutus pereloomeliseks üksikisiku valik. Ilmalikustumine tõi kaasa traditsioonilise religiooni ja selle rõhutatud moraalsete nõuete kadumise ning seksuaalsuse ja selle arutamise normiks muutumise.

Kirjeldatud arengud levisid eri ühiskonnakihtides eri kiirusega. Ühiskonna poliitilist eliiti iseloomustab parem haridus ja avaram maailmavaade, suurem individualism ning usk üksikisiku võimetusse olulisi otsuseid teha ja tähtsaid protsesse mõjutada. Selle põhjal ennustasin, et neil on ka madalam sündimus kui üldrahvastikul. Tehtud arvutustest selgub, et Eesti Vabariigi parlamendiliikmete sündimus oli üldrahvastiku omast 8% madalam (2,15 ja 2,34). See tõestab poliitilise eliidi juhtrolli demograafilises arengus. Siiski on vahe oodatust väiksem. Kuna üldrahvastiku sündimus oli juba taastetasemele üsna lähedal, saabki eliidi või mingi muu grupi sündimus olla sellest vaid mõõdukalt madalam. Vanemates sünnikohortides, kellel keskmiselt kõrgem sündimus, on näha ka suuremaid erisusi (12-20%). Vahet vähendab ennekõike 1901-1911 aastatel sündinute võrdlus, kus esinduskogudeliikmete sündimus oli kõrgem. Varasematest uuringutest on teada, et nendes sünnipõlvkondades saavutati mitteabiellunute ja lastetute osakaalu tipp. Võrreldes üldrahvastiku ja parlamendiliikmete vastavaid näitajaid, näeme, et viimaste hulgas on need parameetrid märgatavalt madalamad. Parlamenti edutult kandideerijate sündimus oli aga üllatavalt 9% kõrgem (2,55) kui üldrahvastiku oma. Selge on see, et tegemist ei olnud poliitilise eliidiga ranges mõttes, vaid kohalikul tasandil aktiivsete inimestega, kelle hulka sattus ilmselt ka omajagu juhuslikke kodanikke.

Parlamendiliikmete osas on märgatavad erinevused poliitiliste vaadete alusel. Marksistide sündimus oli väga madal (1,78), ka keskerakondlaste näitaja jäi oluliselt alla üldrahvastiku sündimusest (2,12); vaid agraarerakondlased said üldrahvastikust rohkem lapsi (2,55). Edutult kandideerijate lõikes olid poliitiliste jõudude näitajad kõrgemad (vastavalt 2,28, 2,33 ja 3,11). Gruppide erinevusi saab põhjendada erinevate mentaliteetidega. Parlamendiliikmetest marksistid olid enim individualiseerunud, linnastunud ja sekulariseerunud, mistõttu olid nad ka vanadest kommetest ja väärtustest enim eemaldunud. Seevastu edutult kandideerinud agraarerakondlaste juures oli vanamoodne ühiskond oma käitumismustrite ja moraali osas tugevaim.

Sama on näha ka poliitiliste erakondade võrdluses. Madalamad olid sündimuse näitajad kommunistidel/vasaksotsialistidel ja majaanikel (1,92). Esimesed esindavad vaesemaid inimesi, teised aga rikkamaid. Marksistlike linnatöölisi iseloomustab halvaksapanu vanadele väärtustele, soov ühiskonda radikaalselt muuta. Majanduslikult edukaid majaanikke iseloomustab

keskendumine oma kitsaste huvide kaitsele muuhulgas ka kommunistide/vasaksotsialistide eest. Mõlemaid ühendab linnasuunitlus, ilmalike küsimustega tegelemine ning aktiivne eluhoiak. Kõige kõrgema sündimusega on asunikud (3,18), kes esindasid siis Eesti Vabariigi ajal maad saanud väiketalunike huve. Nende kõrge sündimus reedab nende halvemat kohanemist 19. sajandi teisest poolest esile kerkinud sotsiaalmajanduslike jõududega, mistõttu neil oli tagasihoidlikum sotsiaalmajanduslik positsioon.

Valminud uurimus pole mõeldud teema avamise lõppresultaadina, vaid pigem sissejuhatusena. Tulemuste analüüsi ja arutelu peatükis olen välja toonud mitmeid edasist uurimist vajavaid küsimusi. Pereregistri suurim probleem uurija jaoks on ehk see, et selles ei kajastu inimeste sotsiaalne taust, mille välja selgitamine nõuab teiste andmete läbitöötamist ja analüüsi. Näiteks saaks koostatud poliitiliselt aktiivsete inimeste andmekogumit edasi lahata, võttes arvesse seal kajastuvate isikute täpsema sotsiaalse päritolu, haridustaseme, ametialase tausta, jõukuse, linna kolimise vanuse ja nii edasi. Mitmete tunnuste kombineerimine võimaldaks juba kasutada regressioonanalüüsi meetodit. Lisaks on võimalik pereregistriga kõrvutada ka teisi andmekogumeid ning nii eliiti defineerida läbi hariduse, elukutse ja jõukuse, mis annaks põneva võrdlusmomendi.

SUMMARY

The Fertility Behavior of the Estonian Political Elite of the First Independence Era

In the dissertation I proposed the question if there were significant differences in fertility between the Estonian political elite and the population as a whole. I also set out to find if there were disparities between the representatives of various political parties and world-views.

Although research starting from the end of the Second World War has proven the Demographic Transition Theory to be right there are still many details on inner dynamics that are still quite vague and controversial. One of them is the question of different dynamics of various social strata. Researchers have used wealth, profession and education as definitions for elite and have mostly found that elite has a pioneering role in the fall of fertility. To my knowledge no studies have been made with elite defined by political activity.

For the theoretical basis I used the works of psychologists and sociologists, who have looked at the secular decline of fertility or the modernization process as a whole. Psychologists have developed the concept of collectivism to describe pre-modern societies. Vertical collectivist societies like in Europe before the 19th century (unlike primitive societies where there is horizontal collectivism) are simple and homogeneous societies. People have few identities based on family, place of birth, social class and therefore the connection with those identities is very strong and lasting. There is a strong emphasize on group-norms, the obligations of individuals to follow those norms and on policing of those norms. Individual preferences and choices are very limited. In other words allocentrism rules, which values community, social support and low alienation.

With socioeconomic change, however, old identities are more loosen, due to better education system peoples horizons are broadened. They see more choices before them and that they are able to determine their own destiny. This means that individualization occurs and old social structures are weakened. Due to the availability of a multitude of identities the connections with the sources of those identities are less tight and lasting, they could be changed many times. This means that individuals feel less obliged to conform with group norms. Allocentrism is replaced by idiocentrism, which emphasizes personal success and perceived loneliness.

Sociologists describe traditional agrarian society as fatalistic, where people live in the rhythm of the nature, dependent upon it. In such societies individuals do not feel that they could be the masters of their own future. Such societies are simple in their structures with very low social mobility which means that the vast majority of people follow the foot-steps of their predecessors. Long-term planning and big events (such as having children) are left to higher forces. Social order is strongly policed and obligations to the family/community are emphasized. In a modern society, on the other hand, individuals make up their own minds. There is an emphasis on choice, personal autonomy and long-term planning on the future, including fertility planning.

With these explanations it is not hard to see why political elite should have lower fertility than the population as a whole. Being a member of parliament is associated with active attitudes in life, the belief being in power in order to bring about societal change and also individual ambition. Furthermore we can hypothesize that there were significant differences between different political parties and views. This means that Marxist parties with their secularism (if not outspoken atheism) and rejection of traditional agrarian/bourgeois norms should have the lowest fertility. On the other end of the scale should be agrarian parties, whose members should have more traditional agrarian values with middle class centrist parties in the middle.

The dataset I used in the thesis is based on the family registry of the first independence era of the Estonian Republic, which has recently been digitized. In structure, it is similar in structure to present day population registers. When Estonia became independent in 1918, it parted from Tsarist Russia with no state organized system for keeping track of its population. The family registry used individual not event-based structure which means that every person had one page in a registry that included all the relevant information (birth, parents, spouses, children, death). The family registry was established in 1926.. It was compulsory for all citizens to have a record opened for them. At first there was no campaign for that effect. Records were opened at time of marriage, spouses' death, or birth of a child (when records were opened also for the siblings of the new-born).

This way only a part of the population made it into the registry. That is way a date was set at the 1 of January 1939 for the entire citizenry for all people to go to the relevant officials and give them the necessary information. However, the decree was not successful, so at the end of the independence era and at the start of foreign rule (in June 1940) not all citizens had opened a page in the registry. In many places registrations of people and events were taken throughout the Second World War, but the number was gradually declining. The registry was officially closed by the Soviet

government in 1949.

A separate dataset was created of politically active individuals to be compared with the population as a whole. In it were members of Estonian legislative bodies and also those who ran unsuccessfully for those bodies. Since almost all (97%) of them were male, then females were left out of the datasets used in this study. Records for 428 MP-s and 1840 unsuccessful candidates (in total 2268 politically active persons) were found in the family registry. The youngest of them was born in 1911 and thus for the purpose of comparison all those born 1912 or after were left out of the population as well so that 285 182 entries remain in the population.

I used the birth cohort method and divided the data into nine birth cohorts. In the first there were those born before 1870 and in the last those born between 1906-1911, the others were five-year cohorts. The age structures of the population as a whole was much younger than that of the politicians. The same could be said comparing parties and political views. Because the second part of the 19th century and the beginning of the 20th was the time on rapid fertility decline than the differences of the age structure have direct impact on the fertility figures. To level the age differences I used indirect standardization, as a standard I used the population.

The result can be seen on tables 10-15. The standardized fertility of the members of parliament is 2,15 and so lower than the average of the population (2,34). Looking at the unsuccessful candidates the fertility is higher at 2,55, which means that for the politically active dataset as a whole the standardized fertility rate is 2,47. When looking at the political views for the MP-s we can see clear distinctions. Marxist parties have the lowest fertility at 1,78, followed by centrist parties at 2,12, meaning that both clearly had lower fertility than the national average. MP-s of agrarian parties however had a higher value than the national average at 2,55. When looking at the unsuccessful candidates the fertility rates are higher: Marxists at 2,28, centrists at 2,32 and agrarian candidates at 3,11. This means that there is a significant difference between the MP-s and unsuccessful candidates (22%, 9% and 18% respectively).

Unfortunately we can not examine MP-s alone on a political party basis, because the numbers are too low. When, however, we add the unsuccessful candidates to the MP-s comparisons are possible. Communists/leftist socialists have a low fertility rate at 1,92, which is also much lower than that of the mainstream socialists (ESTP) 2,24. The Communist Party was banned, so the communists took over legal organizations (trade unions) through which they organized candidates' lists. These were

active, committed revolutionaries who were often on the run from the police if not in jail. In these circumstances it is not hard to see, why children could get in their way. The mainstream socialists however were also secular, materialistic but favored the reformist course to achieve their political goals. The party also had a significant support amongst the poorer peasantry in some regions.

When looking at the differences between centrist parties we can see that the most leftist centrist party, the Labor Party (TE) has in fact the highest fertility than others at 2,39, which can be explained by their base amongst the poorer peasants. The People's Party (RE), which brought together nationalist urban intellectuals and upper-class farmers, has a relatively low fertility rate of 2,29. Although they party ideologists also emphasized Christian morals. The conservative Christian People's Party (KRE), which was founded with the purpose to build the Estonian Republic on Christian values and morals, has a surprisingly low rate of 2,37, since it was mainly the party of the conservative urban educated classes. The last centrist party the list of the house owners (Majaomanikud), which as its name suggests is list of urban property owners, has a very low fertility rate at 1,92. These were men, who were focused on monetization and had purely secular and material interest. In other words they had a very modern mentality.

There are also major differences between the two agrarian parties. The Farmers Assemblies (PK), which was the party of established and wealthier farm-owners, had a fertility of 2,78 and so considerably higher than the national average. The other agrarian list, the settlers' list (Asunikud) was the list of new (and younger and poorer) farmers who got their land after the passage of the Land Reform Act of 1919. Their fertility is much higher than the national average at 3.18.

There are also 75 people (in the tables as “others” – “Muud”), who were members of the Rahvuskogu, which devised a new constitution at the end 1930s and the sixth parliament, elected at 1938. After 1934 a dictatorship was established and the work of political parties ended. This means that those who did not participate in party politics before the 1934 *coup* have no party linkage. These people have a very low fertility rate at 2,01 which is even lower than that of all the MP-s put together (2,14). I also looked at the lists of German (Sakslased) and Russian (Venelased) national minorities, which had fertility rates of 2,51 and 2,63 respectively. The Germans were the historic upper-class, both in the towns and in the countryside. After the Land Reform Act of 1919, however, they lost their land wealth and urbanized almost totally. I presumed that they had a low fertility rate but to my surprise their fertility was moderately higher than that of the national average (2,51). The Russian minority, on the other hand, were mostly small-scale peasants in the east of the country,

where capitalist forces were the weakest. Also it is known from previous studies that the demographic transition began decades later amongst the Russians than amongst ethnic Estonians. Since the Russian party list was led by urban intellectuals, some with a socialist, some with a conservative leaning, it brings their fertility rate down to 2,62.

In this dissertation I compared the fertility rates of the political elite of Estonia with the population as a whole, and also looked into disparities between various political forces and parties. The variations of the fertility ratios were explained through the works of psychology and sociology to show how modern forces impacted various people differently. Because the family registry has only recently become available for researches one can expect much more research on how modern social forces influenced different social strata and caused changed in their demographic behavior. Hopefully this dissertation is a first of many studies to come.

KASUTATUD ALLIKAD, KIRJANDUS JA ANDMEKOGUD

Allikad

RT 1925, 191/192, 110, Perekonnaseisu seadus.

ENSV Teataja 1949. Eesti NSV kodanike kohta perekonnaregistri pidamise lõpetamisest. ENSV Teataja, 9, 53.

ERA, fond 80. Riigikogu I-V koosseis.

RT 1920, 105/106, 832. Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahva algatamise õiguse seadus. *Tallinna linnavalitsuse tegevuse ülevaated 1926-1938/39* (Tallinn, 1928-1940).

Andmekogud

Eesti Vabariigi pereregister

Historical Estimates of World Population, US Census, <http://www.census.gov/population/international/data/worldpop/table_history.php>, vaadatud 22.03.2016.

Meie parlament ja aeg, <http://www.nlib.ee/html/expo/p90/1_18-40.html>, vaadatud 20.03.2016.

Madisson, Angus. *Statistics of World Population, GDP and per capita GDP, 1-2009*, <www.ggdcd.net/MADDISON/Historical_Statistics/horizontal-file_02-2010.xls>, vaadatud 27.04.2016.

Siseministeriumi pereregistri inventuur, autori valduses.

United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2015). *World Population Prospects: The 2015 Revision, DVD Edition*.

United Nations, *The World at Six Billion*, <www.un.org/esa/population/publications/sixbillion/sixbilpart1.pdf>, vaadatud 27.04.2016.

United Nations, *World Population Prospects*, <<http://esa.un.org/unpd/wpp/Download/Standard/Population/>>, vaadatud 27.04.2016.

Kirjandus

Altnurme, Lea. „Kristluse tähenduse ja tähtsuse muutumine eestlaste seas 1857-2010”, – *Tuna*, 2013 (4), 36-55.

Bengtsson, Tommy; Dribe, Martin. „The Historical Fertility Transition at the Micro Level: Southern Sweden 1815-1939”, – *Demographic Research*, 2014 (30), 493-534.

Biraben, Jean-Noel. „An Essay Concerning Mankind's Evolution”, – *Journal of Human Evolution*, 1980 (9), 655-663.

Boberg-Fazlic, Nina; Sharp, Paul; Weisdorf, Jacob. „Survival of the richest? Social Status, Fertility and Social Mobility in England 1541-1824”, – *European Review of Economic History*, 2011 (15),

365-392.

- Bras, Hilde. „Structural and Diffusion Effects in the Dutch Fertility Transition, 1870-1940”,– *Demographic Research*, 2014 (30), 151-186.
- Breschi, Marco; Esposito, Massimiliano; Mazzoni, Stanislao; Pozzi, Lucia. „Fertility Transition and Social Stratification in the town of Alghero, Sardinia (1866-1935)”,– *Demographic Research*, 2014 (30), 823-852.
- Breschi, Marco; Fornasin, Alessio; Manfredini, Matteo. „Patterns of Reproductive Behavior in Transitional Italy: The Rediscovery of the Italian Fertility Survey of 1961”,– *Demographic Research*, 2013 (29), 1227-1260.
- Brown, John C.; Guinnane, Timothy. „Regions and Time in the European Fertility Transition: Problems in the Princeton Project’s Statistical Methodology”,– *Economic History Review*, 2007 (60), 574-595.
- Carlsson, Gösta. „The Decline of Fertility: Innovation or Adjustment Process”,– *Population Studies*, 1966 (2), 149-174.
- Charnock, David. „Children and Families: Relationships between Family Attitudes, Household Composition and Voting in Australia”,– *Australian Journal of Political Science*, 2006 (41), 371-384.
- Chesnais, Jean-Claude. *The Demographic Transition: Stages, Patterns and Economic Implications* (Oxford: Oxford University Press, 1992).
- Cladwell, John C. *Demographic Transition Theory* (Dordrecht: Springer, 2006).
- Clark, Gregory; Cummins, Neil. „Urbanization, Mortality, and Fertility in Malthusian England”,– *American Economic Review*, 2009 (99), 242-247.
- Clark, Gregory; Hamilton, Gillian. „Survival of the Richest: the Malthusian Mechanism in Pre-Industrial England”,– Working papers, University of California, Department of Economics, No. 06,15.
- Clifford, William B. „Modern and Traditional Value Orientations and Fertility Behaviour: A Social Demographic Study”,– *Demography*, 1971 (1), 37-48.
- Coale, Ansley. “The Demographic Transition Reconsidered”,– *International Population Conference, Liege* (Oxford: Clarendon Press, 1973), 53-72.
- Coale, Ansley. „The Decline of Fertility in Europe since the Eighteenth Century as a Chapter in Demographic History”,– *The Decline of Fertility in Europe* (New York: Population Council, 1986), 1-30.
- Coale, Ansley; Anderson, Barbara; Härm, Erna. *Human Fertility in Russia since the Nineteenth Century* (Princeton: Princeton University Press, 1979).

- Coale, Ansley; Treadway, Roy. „A Summary of the Changing Distribution of Overall Fertility, Marital Fertility and the Proportion Married in the Provinces of Europe”,– *The Decline of Fertility in Europe* (New York: Population Council, 1986), 31-79.
- Corsini, Carlo; Viazzo, Pier Paulo. „The Historical Decline of Infant Mortality: An Overview”,– *The Decline of Infant Mortality in Europe: 1800-1950* (Firenze: UNICEF, 1993), 9-18.
- Dribe, Martin; Hacker J. David; Scalone, Francesco. „The Impact of Socio-Economic Status on Net Fertility during the Historical Fertility Decline: A Comparative Analysis of Canada, Iceland, Sweden, Norway, and the USA”,– *Population Studies* 2014 (68), 135-149.
- Dribe, Martin; and Scalone, Francesco. “Detecting Deliberate Fertility Control in Pre-transitional Populations: Evidence from six German villages, 1766- 1863”,– *European Journal of Population-Revue Europeenne De Demographie* , 2010 (4), 411–434.
- Dribe, Martin; Scalone, Francesco. „Social Class and Net Fertility before, during, and after the Demographic Transition: A Micro-level Analysis of Sweden 1880-1970”,– *Demographic Research*, 2014 (30), 429-464.
- Dribe, Martin; Oris, Michel; Pozzi, Lucia. „Socioeconomic Status and Fertility before, during, and after the Demographic Transition: An Introduction”,– *Demographic Research*, 2014 (31), 161-182.
- Eesti Ajalugu VI: Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*, koos. Ago Pajur, Tõnu Tannberg, (Tartu: Ilmamaa, 2005)
- Eesti Ajalugu IV: Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni*, koos. Mati Laur, Tõnu Tannberg, Helmut Piirimäe, (Tartu: Ilmamaa, 2003).
- Elias, Norbert. *Tsiviliseerumisprotsess: Sotsiogeneetilised ja psühhogeneetilised uurimused. I köide, Käitumise muutused Õhtumaa ilmalikes ülemkihtides* (Tallinn: Varrak, 2005).
- Friedlander, Dov; Okun, Okun; Segal, Sharon. „The Demographic Transition Theory Then and Now; Processes, Perspectives and Analyses”,– *Journal of Family History*, 1999 (24), 493-533.
- Galton, Francis. *Inquiries into Human Faculty and its Development* (London: Everyman, 1907).
Saadaval: <<http://galton.org/>>, vaadatud 19.03.2016.
- Graf, Mati. *Parteid Eesti Vabariigis: koos eellooga 1905-1917 ja järellooga 1934-1940* (Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus, 2000).
- Groat, H. Theodore; Neal Andre G. „Social Psychological Correlates of Urban Fertility”,– *American Sociological Review*, 1967 (6), 945-959.
- Guinnane, Timothy; Okun, Barbara; Trussel, James. „What Do We Know About the Timing of Fertility Transitions in Europe?”,– *Demography* 1994 (31), 1-20.
- Henry, Loius. „Some Data on Natural Fertility”,– *Biodemography and Social Biology* , 1983 (2),

81-91.

Hinde, Andrew. *Demographic Methods* (London: Arnold, 2005).

Jänes-Kapp, Kärt; Katus, Kalev; Puur, Allan; Pöldma, Asta. *Demograafiast ja rahvastikuarengu seaduspärasustest* (Tallinn: Koolibri, 2005).

Ken Kalling „Darwin Haeckli varjus: evolutsiooniõpetuse retseptioonist Eestis”,– *Ajalooline Ajakiri*, 2012 (3/4), 287-308.

Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino. *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850-1917* (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997).

Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino. *Vaim ja võim: Eesti haritlaskond 1917-1940* (Tallinn: Argo, 2001).

Katus, Kalev. „Long-Term Mortality Trend in the Baltic Countries”,– *Trames*, 2000 (3), 231-256.

Katus, Kalev. „Sündimus ja selle piirkondlikud erisused Eestis demograafilise ülemineku jooksul. I”,– *Akadeemia*, 1994 (1), 134-159.

Katus, Kalev. „Sündimus ja selle piirkondlikud erisused Eestis demograafilise ülemineku jooksul. II”,– *Akadeemia*, 1994 (2), 365-385.

Katus, Kalev. Puur, Allan. „Rahvastikuteadus ja Eesti rahvastikuarengu pöördepunktid. I”,– *Akadeemia*, 2006 (2), 259-286.

Katus, Kalev; Puur, Allan. „Rahvastikuteadus ja Eesti rahvastikuarengu pöördepunktid. II”,– *Akadeemia* 2006 (3), 491-523.

Katus, Kalev; Puur, Allan; Pöldma, Asta. *Eesti põlvkondlik rahvastikuareng* (Tallinn: Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus, 2002).

Kirk, Dudley. „Demographic Transition Theory”,– *Population Studies*, 1996 (60), 361-387.

Knodel, John. „From Natural Fertility to Fertility Limitation”,– *Demography*, 493-521.

Knodel, John; van del Walle, Etienne, „Lessons from the Past: Policy Implications of Historical Fertility Studies”,– *Population and Development Review*, 1979 (5), 217-245.

Laaman, Eduard. „Erakonnad Eestis“, Jutustusi endisest Euroopast (Tartu: Ilmamaa, 2011), 9-109.

Eesti Ajalugu VI: Vabadussõjast taasiseseisvumiseni, koos. Ago Pajur, Tõnu Tannberg, (Tartu: Ilmamaa, 2005)

Eesti Ajalugu IV, koos. Mati Laur, Tõnu Tannberg, Helmut Piirimäe (Tartu: Ilmamaa, 2003).

Lesthaeghe, Ron; Neidert, Lisa. „US Presidential Elections and the Spatial Pattern of the American Second Demographic Transition”,– *Population and Development Review*, 2009 (35), 391-400.

Livi-Bacci, Massimo. *A Concise History of World Population* (Oxford: Blackwell, 2007).

Livi-Bacci, Massimo. *Population and Nutrition: An Essay on European Demographic History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991).

- Läll, Markus. *Fertility Transition in 19th-20th century Estonia: An Individual Level Perspective*. Magistritöö. (Stockholm, 2014).
- Maloney, Thomas N. „Occupation and Fertility on the Frontier: Evidence from the State of Utah”,– *Demographic Research*, 2014 (30), 856-886.
- Mertelsmann, Olaf. „Alatoitumuse tekitamine põllumajanduslikult rikkas piirkonnas: stalinistlik toiduainetega varustamise poliitika 1940. aastate Eestis”,– *Ajalooline Ajakiri*, 2010 (2), 191-212.
- Mosher, William D.; Williams, Linda B.; Johnson, David P. „Religion and Fertility in the United States: New Patterns”,– *Demography*, 1992 (2), 199-214.
- Mroz, Thomas and Paul, David. “Evidence of Fertility Regulation among Rural French Villagers, 1749-1789: A Sequential Econometric Model of Birth-Spacing Behavior (Part 2)”,– *European Journal of Population* 1989 (2), 173–206.
- Notestein, Frank. „Frank Notestein on Population Growth and Economic Development”,– *Population and Development Review*, 1983 (2), 245-360.
- Notestein, Frank. „The Decrease in Size of Families from 1890 to 1910”,– *The Milbank Memorial Fund Quarterly Bulletin*, 1931 (9), 181-188.
- Nõges, Mats. *Rahvamuutused Viljandi maakonnas 1801.-1923. a.* Saadaval <<http://dspace.ut.ee/handle/10062/17026>>, vaadatud 19.03.2016.
- Palli, Heldur. *Eesti rahvastiku ajalugu aastani 1712* (Tallinn: Teaduse Akadeemia Kirjastus, 1996), 71-87.
- Palli, Heldur. *Eesti rahvastiku ajalugu 1712-1799* (Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 1997).
- Palli, Heldur. *Lääne-Eesti rahvastiku struktuur ja taastootmine (Karuse 1685-1799)* (Tallinn: Eesti Raamat, 1984)
- Palli, Heldur. *Otepää rahvastik aastail 1716-1799* (Tallinn: Eesti Raamat, 1988).
- Palli, Heldur. „Rõuge rahvas XVII sajandi teisel poolel”,– *Ajaloolise demograafia probleeme Eestis* (Tallinn: ENSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, 1973), 63-127.
- Parkerson, Donald H.; Parkerson, Jo Ann. „"Fewer Children of Greater Spiritual Quality": Religion and the Decline of Fertility in Nineteenth-Century America”,– *Social Science History*, 1988 (1), 49-70.
- Peep, Viljar. *Eesti sotsiaalpoliitilise õigusloome arengujooned 1. omariiklusajal* (Argo, 2005).
- Porter, Roy. *The Greatest Benefit to Mankind: A Medical History of Humanity from Antiquity to the Present* (London: Fontana Press, 1999).
- Preston, Samuel. „The Changing Relation between Mortality and Level of Economic Development”,– *Population Studies*, 1975 (2), 231-246.
- Puur, Allan. *Eesti 20. sajandi rahvastikuloo tuumikandmebaasid: pereregister Projekti TAP 17-5*

teostuvusanalüüs ja teaduslik põhjendus, autori valduses.

- Razzell, P. E. „'An Interpretation of the Modern Rise of Population in Europe'—A Critique”,— *Population Studies*, 1974 (28), 5-17.
- Ryder, Norman „Norman Ryder on the Sociology of Fertility Reduction”,— *Population and Development Review*”, 2010 (3), 607-620.
- Santow, Gigi. „Coitus interruptus and the Control of Natural Fertility”,— *Population Studies* 1995 (1), 19-43.
- Skirbekk, Vegard. „Fertility Trends by Social Status”,— *Demographic Research* 2008 (18), 145-180.
- Horton Smith, David; Inkeles, Alex. „The OM Scale: A Comparative Socio-Psychological Measure of Individual Modernity”,— *Sociometry*, 1966 (4), 353-377.
- Tammela, Mari-Leen. *Poliitilised suurprotsessid Eestis 1920-1925. Katse portreeterida Eesti kommunisti*. Tartu, 2010. Magistritöö käsikiri Tartu Ülikooli Ajaloo ja Arheoloogia Instituudis.
- Triandis, Harry C.; Gelfand, Michael J. „Converging Measurement of Horizontal and Vertical Individualism and Collectivism”,— *Journal of Personality and Social Psychology*, 1998 (1), 118-128.
- Triandis, Harry C.; Lucca, Nydia. „Individualism and Collectivism: Cross- Cultural Perspectives on Self-Ingroup Relationship”,— *Journal of Personality and Social Psychology*, 1988 (1), 323-388.
- Triandis, Harry C.; Suh, Eunhook M. „Cultural Influences on Personality”,— *Annual Review of Psychology*, 2002 (53), 133-160.
- Weeks, John. *Population: An Introduction to Concepts and Issues* (Belmont: Thomson Wadsworth, 2008).
- Yaukay, David; Anderson, Douglas; Hickes Lundquist, Jennifer. *Demography: The Study of Human Population* (Long Grove: Waveland Press, 2007).
- Valge, Jaak. *Punased I* (Tallinn: Rahvusarhiiv, 2014).
- van Bavel, Jan. „Deliberate Birth Spacing before the Fertility Transition in Europe: Evidence from Nineteenth-Century Belgium”.— *Population Studies* 2004 (1), 95–107.
- van Bavel, Jan. „The Effect of Fertility Limitation on Intergenerational Social Mobility: The Quality–Quantity Trade-Off during the Demographic Transition”,— *Journal of Biosocial Science* 2006 (38), 553-569.
- van de Putte, Bart. „The Influence of Modern City Life on Marriage in Ghent at the Turn of the Twentieth Century: Cultural Struggle and Social Differentiation in Demographic Behaviour”,— *Journal of Family History*, 2007 (32), 433-458.
- Vezina, Helene; Gauvreau, Danielle; Gagnon, Alain. „Socioeconomic Fertility Differentials in a late Transition Setting: A Micro-level Analysis of the Saguenay Region in Quebec”,— *Demographic*

Research, 2014 (30), 1097-1128.

Williams Lindy; Sobieszczyk, Teresa. „Couple Attitudes and Agreement regarding Pregnancy Wantedness in the Philippines”,– *Journal of Marriage and Family*”, 2003 (4), 1019-1029.

Woods, R. I. Woods. „Approaches to the Fertility Transition in Victorian England”,– *Population Studies*, 1987 (2), 283-311.

Muud

Karelson, Kati. *Arhiivne pereregister ja selle teaduskäibesse toomine*, ettekande slaidid. Autori valduses.

Kirjavahetus Fred Pussiga 21.10.2015

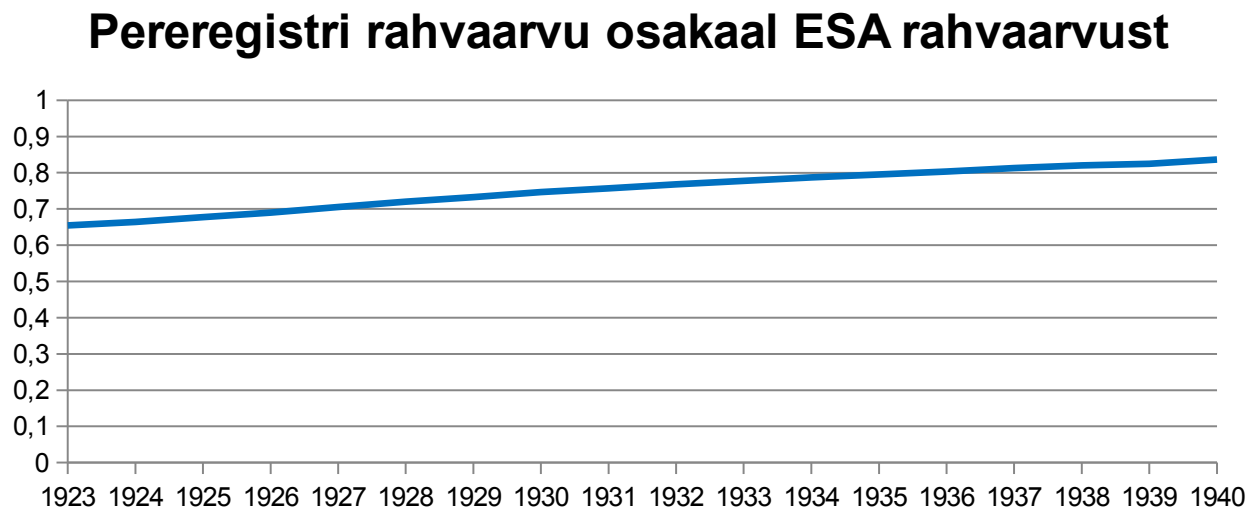
Kirjavahetus Allan Puuriga 25.03.2015

Mitmekeelne demograafiasõnastik, toim. Kalev Katus, (Tallinn: Eesti Demograafia Assotsiatsioon, 1993).

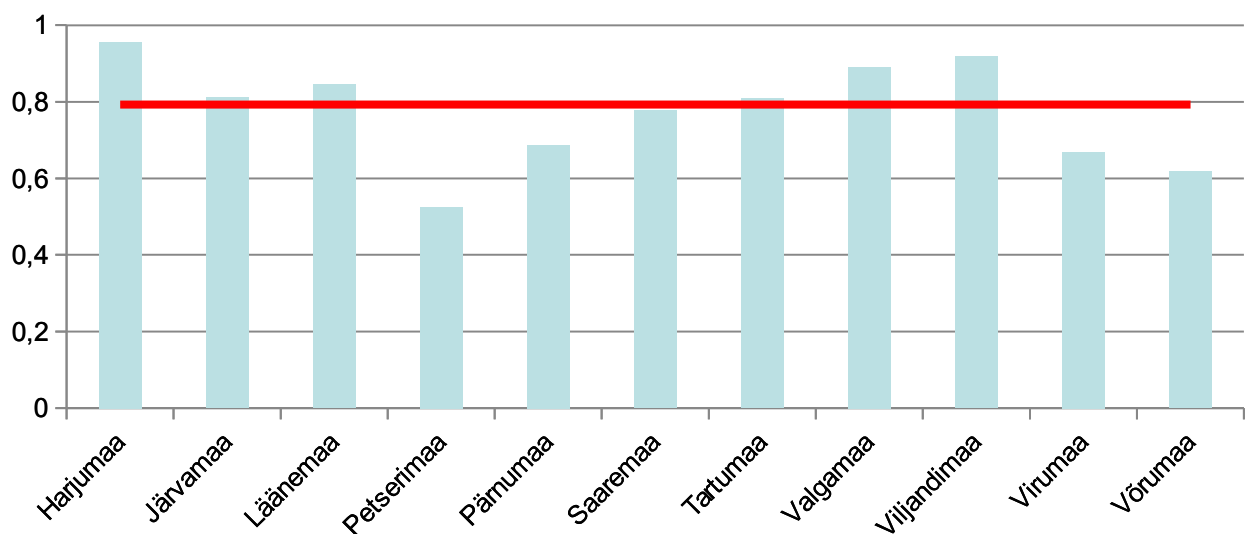
LISAD

Lisa 1: Pereregistri andmete ja rahvastikustatistika võrdlus

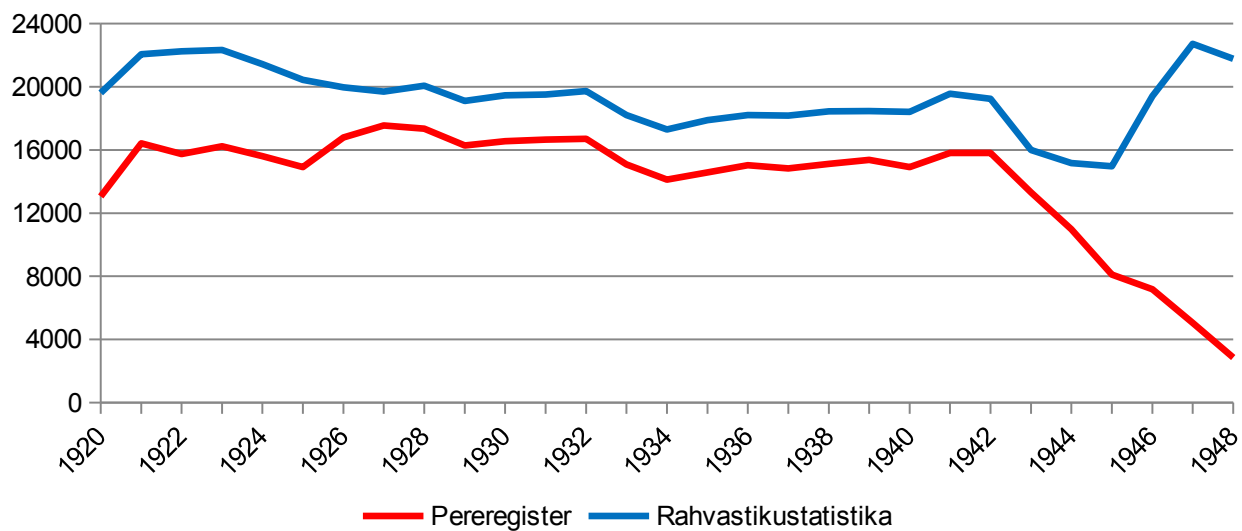
Graafik 1. Pereregistri rahvastiku kaetumäär rahvastikustatistika suhtes, 1923-1940

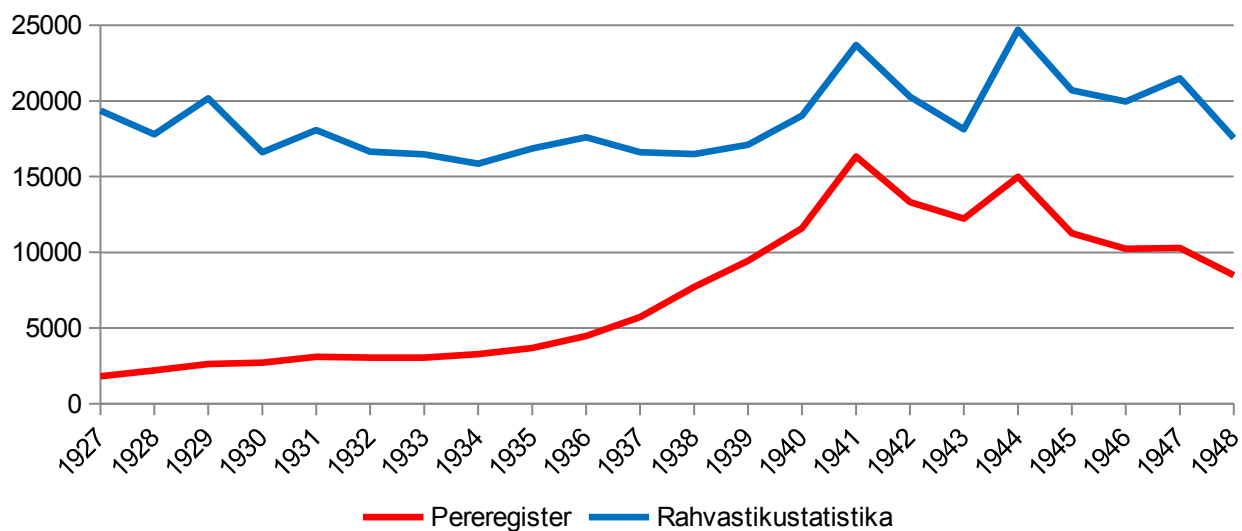
Graafik 2. Pereregistri rahvastiku kaetumäär maakonniti võrreldes 1934.aasta rahvaloendusega

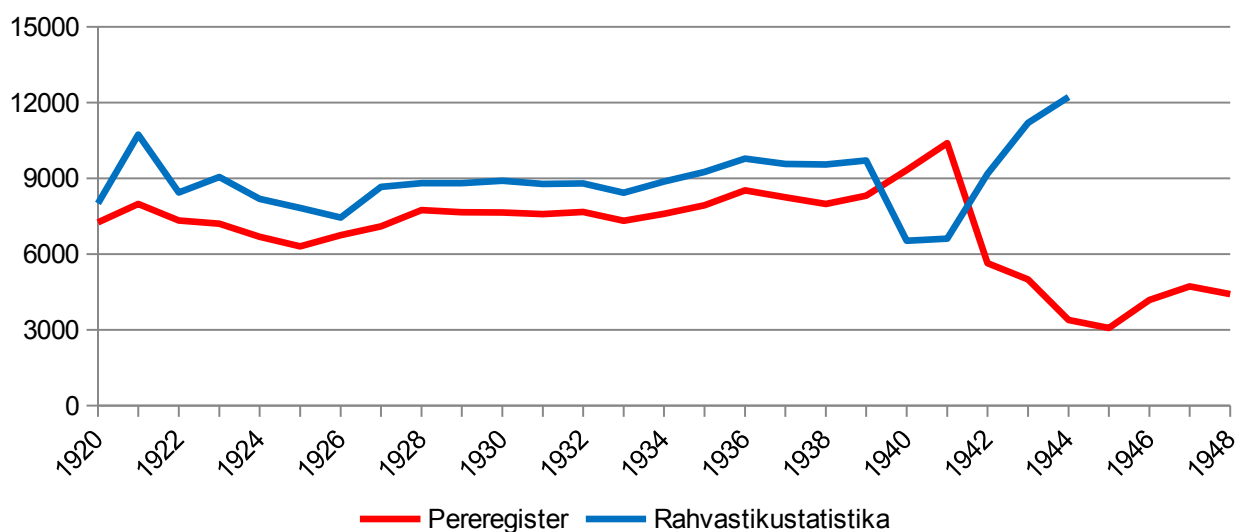
Graafik 3. Pereregistri sündide arvu võrdlus rahvastikustatistikaga, 1920-1948

Graafik 4. Pereregistri surmade arvu võrdlus rahvastikustatistikaga, 1927-1948

Graafik 5. Pereregistri abielude arvu võrdlus rahvastikustatistikaga, 1920-1948

Lisa 2: Üldkogumi, parlamendiliikmete ja edutult kandideerijate laste arvu jaotus

Tabel 16. Üldkogumi jaotus laste arvu alusel

	Väärtus	Sagedus	Protsent	Kumulatiivne Protsent
laste_arv	0	78710	27,60	27,60
	1	47401	16,62	44,22
	2	50719	17,78	62,01
	3	37100	13,01	75,02
	4	25044	8,78	83,80
	5	16491	5,78	89,58
	6	10789	3,78	93,36
	7	7252	2,54	95,91
	8	4835	1,70	97,60
	9	3052	1,07	98,67
	10	1782	,62	99,30
	11	991	,35	99,64
	12	518	,18	99,83
	13	251	,09	99,91
	14	149	,05	99,97
	15	46	,02	99,98

	16	29	,01	99,99
	17	11	,00	100,00
	18	2	,00	100,00
	19	1	,00	100,00
	20	2	,00	100,00
	21	2	,00	100,00
	22	5	,00	100,00
<i>Kokku</i>		285182	100,0	

Tabel 17. Parlamendiliikmete jaotus laste arvu alusel

	<i>Väärtus</i>	<i>Sagedus</i>	<i>Protsent</i>	<i>Kumulatiivne protsent</i>
laste_arv	0	78	18,22	18,22
	1	75	17,52	35,75
	2	101	23,60	59,35
	3	67	15,65	75,00
	4	48	11,21	86,21
	5	23	5,37	91,59
	6	17	3,97	95,56
	7	8	1,87	97,43
	8	4	,93	98,36
	9	4	,93	99,30
	10	3	,70	100,00
<i>Kokku</i>		428	100,0	

Tabel 18. Edutult kandideerijate laste arvu jaotus

	<i>Väärtus</i>	<i>Sagedus</i>	<i>Protsent</i>	<i>Kumulatiivne protsent</i>
laste_arv	0	298	16,20	16,20
	1	264	14,35	30,54
	2	381	20,71	51,25
	3	291	15,82	67,07
	4	228	12,39	79,46
	5	135	7,34	86,79
	6	83	4,51	91,30
	7	62	3,37	94,67
	8	40	2,17	96,85
	9	31	1,68	98,53
	10	14	,76	99,29
	11	7	,38	99,67
	12	2	,11	99,78
	13	2	,11	99,89
	14	2	,11	100,00
<i>Kokku</i>		1840	100,0	

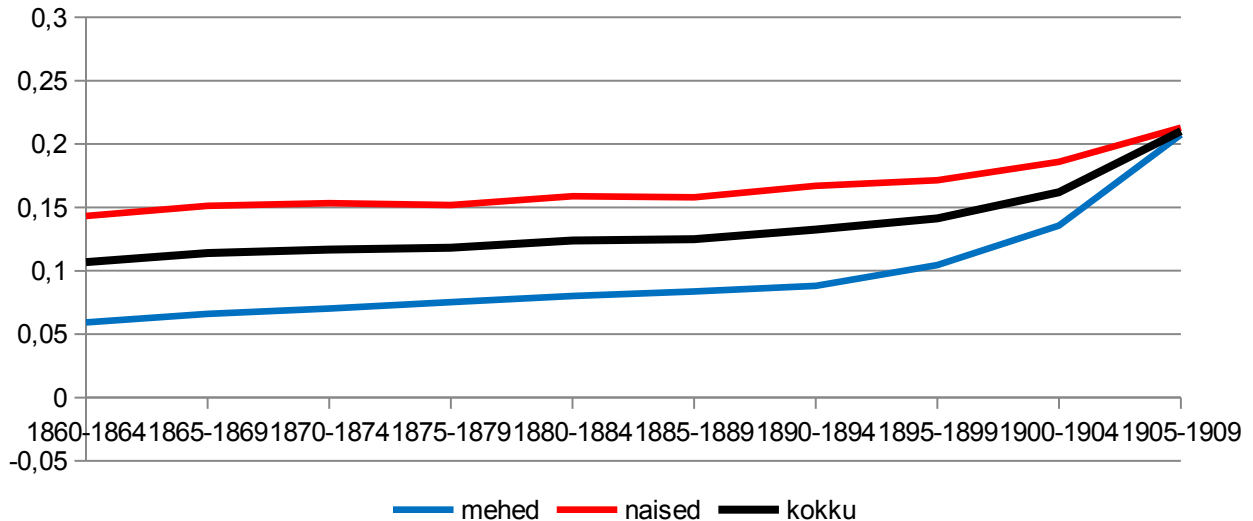
Lisa 3: Demograafilise ülemineku algus Euroopa riikides

Tabel 19. Sündimuse üldkordaja 10% languseni jõudmine

Riik	Aasta
Prantsusmaa	1827
Belgia	1881
Šveits	1887
Eesti	1888
Saksamaa	1888
Läti	1892
Rootsi	1892
Inglismaa ja Wales	1892
Leedu	1895
Holland	1897
Taani	1898
Norra	1903
Austria	1907
Ungari	1910
Bulgaaria	1912
Soome	1912
Kreeka	1913
Itaalia	1913
Ukraina	1916
Portugal	1916
Hispaania	1920
Iirimaa	1922
Venemaa (Euroopa osa)	1922
Moldova	1927
Valgevene	1930

Lisa 4: Mitteabiellunute osakaal

Graafik 6. Vallaliste osakaal, mehed ja naised, sünnipõlvkonnad 1860-1909

Tabel 20. Mitteabiellunute osakaal üldkogumi, parlamendiliikmete ja edutult kandideerijate lõikes

	Üldkogum		428		1840	
Kuni 1870	9	6,3	4,2	5,56	8,3	2,61
1871-1875	6,1	6,94	9,8	4,76	8,1	2,68
1876-1880	7,3	7,74	9,3	7,5	10,3	3,68
1881-1885	8,5	7,86	18	0,49	13,4	4,45
1886-1890	9,7	8,24	23,8	2,94	15,9	3,41
1891-1895	10,5	8,74	12,9	5,45	19	6,02
1896-1900	12,7	10,51	12,2	3,85	15,4	6,69
1901-1905	15,9	14,62	6,8	10,34	8,9	15,24
1906-1911	20,3	24,7	3	0	1,5	17,86
	100	12,62	100	5,14	99,8	5,71

Tabel 21. Mitteabiellunute osakaal maailmavaate alusel

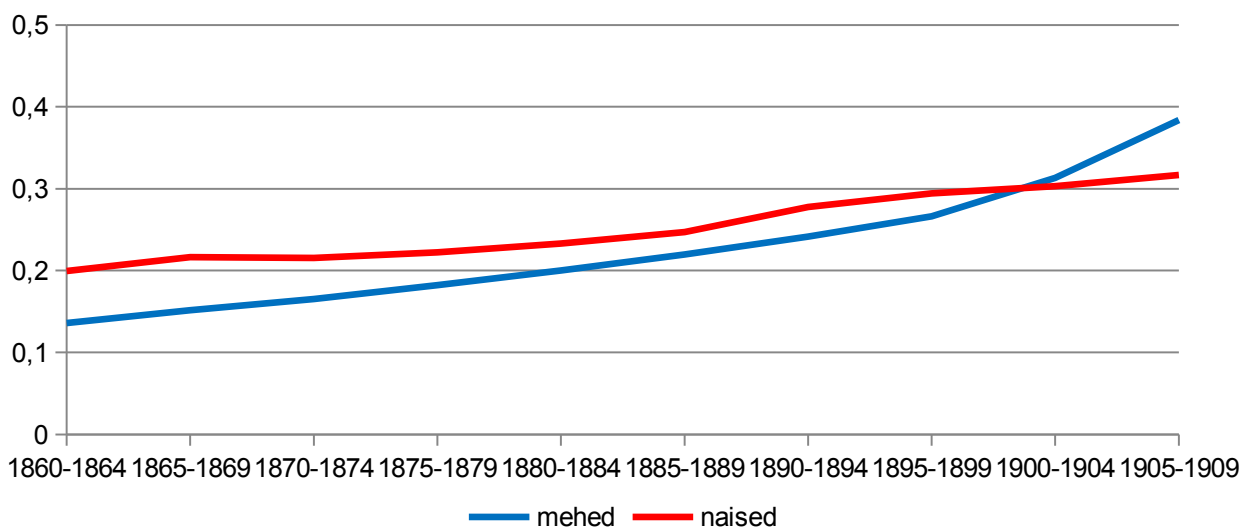
428		1840	
Poliitiline vaade	Osakaal	Poliitiline vaade	Osakaal
Marksistid	5,65	Marksistid	8,78
Keskerakondlased	5,13	Keskerakondlased	2,94
Agraarerakondlased	6,45	Agraarerakondlased	5,71

Tabel 22. Mitteabiellunute osakaal erakondade lõikes

2268	
Erakond	Osakaal
ESTP	6,14
Komm/vs	5,6
TE	3,86
RE	2,14
KRE	3,18
Majaomanikud	2,11
32 RK	5,22
PK	6,33
Asunikud	8,87
32 ÜP	7,95
Sakslased	7,19
Venelased	4,55
Muud	2,67

Lisa 4: Lastetute osakaal

Graafik 7. Lastetute osakaal, naised ja mehed, sünnipõlvkonnad 1860-1909

Tabel 23. Lastetute osakaal üldkogumi, parlamendiliikmete ja edutult kandideerinute lõikes

	Üldkogum		428		1840	
Kuni 1870	9	14,29	4,2	5,59	8,3	15,03
1871-1875	6,1	16,83	9,8	12,29	8,1	12,75
1876-1880	7,3	19,62	9,3	25	10,3	15,26
1881-1885	8,5	20,19	18	20,78	13,4	15,79
1886-1890	9,7	21,88	23,8	12,75	15,9	11,95
1891-1895	10,5	24,41	12,9	26,64	18	12,65
1896-1900	12,7	27,05	12,2	19,23	15,4	15,49
1901-1905	15,9	33,29	6,8	20,69	8,9	35,98
1906-1911	20,3	43,31	3	23,08	1,5	28,57
	100	27,6	100	18,22	99,8	16,2

Tabel 24. Lastetute osakaal maailmavaate alusel

428		1840	
Poliitiline vaade	Osakaal	Poliitiline vaade	Osakaal
Marksistid	27,42	Marksistid	22,88
Keskerakondlased	13,68	Keskerakondlased	14,43
Agraarerakondlased	11,83	Agraarerakondlased	14,38

Tabel 25. Lastetute osakaal erakondade lõikes

2268	
Erakond	Osakaal
ESTP	19,13
Komm/vs	32,53
TE	13,3
RE	17,09
KRE	12,74
Majaomanikud	17,61
32 RK	9,7
PK	13,5
Asunikud	14,52
32 ÜP	13,64
Sakslased	19,76
Venelased	12,73
Muud	17,33

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Mark Gortfelder** (sünnikuupäev: 13.04.1991)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

magistritöö „Esimese iseseisvusaja Eesti poliitilise eliidi sündimuskäitumine“,

mille juhendajad on Tartu Ülikooli Ajaloo- ja arheoloogia instituudi dotsent Jaak Valge ja Tallinna Ülikooli Demograafiakeskuse juhtivteadur Allan Puur,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 10. mai 2016.